

ДО ІСТОРІЇ ЗАЛЮДНЕННЯ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ В XVIII СТ.

(Крилівщина й Лизаветчина)¹

РОЗДІЛ I

К р и л і в щ и н а

1.

У пізнішій історії залюднення Степової України на правому боці Дніпра велику роль відіграла була російсько-ткурецька кампанія й Прутська умова, що її закінчила; а так само почасти й Андрусівська умова з Польщею.

---

¹) Цей нарис є одна, трохи скорочена, частина більшої праці авторової про історію Степової України в XVIII ст. Головна тема, яку ставиться в цьому нарисі, є власне історія Ново-Слобідського Козачого полку (себ-то пізнішої Лизаветчини) в 1750-х - 1760-х роках. Історія цього полку, його устрій, організація і т. ін., мало відомі. В окремих працях є згадки про цей полк, але немає докладного вивчення його устрою і колонізації, який, порівнюючи, так багато дослідників віддавали увагу. Але оскільки історія цього полку звязана з колишніми задніпрянським поселеннями Миргородського і, почасти, Полтавського полків, тими поселеннями, що купчилися переважно довкола Крилівської слободи, з яких і вийшли власне пізніші поселення Ново-Слобідського полку, то ми вважали за потрібне й тут спинитися хоч трохи скорочено – й на колонізації Степової України на верхів'ях р. Інгула і Інгульця в першій половині XVIIIст. Тим більше, що на цьому питанні з дослідників сливе ніхто не спинявся.

Матеріали, якими ми користувалися, були такі:

1) Архів фортеці Св. Лизавети (так звані „Дела Крепости св. Елизаветі”). Є їх 24поки (23 тепер передані разом з рукописним відділом фундаментальної бібліотеки колишнього Київського Університету до Рукописного відділу ВБУ, однак, II- пока (справа №21- 79), чомусь переховується в Київському Центральному Архіві Давніх Актів) або 433 звязки. Про характер цих справ дів. у Ястребова „Архів Кр. Св Єлизаветі” (Зап. Од.О-ства Ист. и Древ., т.XV); од себе тільки додамо, що цікаві справи трапляються не тільки в перших паках (хоч вони загалом найцікавіші), але й останніх, які Ястребов цілком зігнував, бо вони ніби-то є архів, Кінно-Єгерського полку, тимчасово, як згадано, в цьому архіві, очевидячки випадково, трапляються справді дуже цікаві з попереднім роком. Архів зберігся досить погано, багато справ згнило й розсипалось, особливо по краях. Аркуші не нумеровані, але гадаємо, в усіх паках буде щось із зо тисяч аркушів.

2) Справи Київської Губерніяльної Управи, Генеральної військової Канцелярії та інш. в Київ.Центр.Архіві давніх актів (т.зв. фонд давніх справ XVIII ст.), здебільшого про політичні й урядові взаємини з цією територією (ми використали сливе 70 справ).

3) Справи з Рукописного відділу ВБУ, з збірок: Лазаревського, Максимовича, Науменка та інш., почасти копії з московського Архіву Сенатського „Малороссийской Экспедиции», що трапляються у цих збірках.

4) Справи Рукописного Відділу Бібліотеки Російської Академії Наук у Ленінграді. Тут перші стоять архівні справи з паперів О.О. Скальковського, з історії Нової Січи, які дають дещо й для нашої теми, окрім того справи й з інших фондів, про Гетьманщину. Використовую тут нагоду висловити щирю подяку співробітникові відділу Олександрові Олександровичеві Труханову, а також іншим співробітникам та директорові Відділу, що допогли відшукувати потрібний матеріал.

5) Мапи з Картографічного Відділу Бібл. Рос. Академії Наук. Тут зберігаються деякі надзвичайно цінні мапи Задніпрянських місць 1730-1740-1750-х років, що дають багатий матеріал для історії колонізації цієї країни.

6) Справи з архіву Коша Запорозького Одеський Крайовий Історичний Архів). Матеріал тут для нашої теми є дуже багатий, - правда головне для другої половини 1760-х років, але в цьому скороченому нарисі він використаний не повно. Висловлюю тут щирю подяку за допомогу вченому архівістові й завідувачеві фонду Коша Запорозького Олександрові Олександровичу Рябініну-Скляревському.

За Андрусівською умовою Правобережна Україна, власне до р.Тясміна, Турії й Синюхи залишилася за Польщею, за винятком самого Київа й околичних земель (між р. Ірпенем та Снусною), що залишилася за Гетьманщиною. Проте жваво сперечалися й про подніпрянську смугу на правому березі з м. Чигирином, Каневом, Терехтентровим, Ржищевим і ін. Росія домогалася, щоб цю смугу було приєднано до Гетьманщини, бо до неї ці міста власне більше тяжили, а Польща настоювала, щоб її було повернено під її володіння¹. Погодилися врешті на тому, що ця смуга, до дальшого перегляду справи, має лишитися пустою².

За цією умовою південна частка Правобережжя, на південь од р.Тясміна лишалася за Росією з Гетьманщиною; це визнали за ними як Польща такі Туреччина. Проте справу змінює нещаслива для Петра I-го компанія з турками. Коли Кіш Запорізький перейшов під владу Туреччини, то й землі Степової України здебільшого (коли не всі) відійшли разом з ним, що й було зафіксовано в Прутській умові. Проте сама Туреччина була мало зацікавлена в колонізації цих земель; правда більш на південь паслися татарські табуни й отари овець, але в північні частини зони рідко заходили. На півдні-ж сиділи зимівниками запорозці; почасти селилися вони в середній частині цієї території, почасти заходили й на північ, але хоч трохи сталої колонізації їх тут не було. Як показували, правда трохи згодом (1728 р. 27 травня), козаки Полтавського полку, що їх посилено збирати відомості про запорозців, вони надалі на північ заходять по р.Інгулу й Інгульцю до Саксагані³.

Але тепер на цю територію, головне на північну її частину, явилися ще й інші претенденти. Користуючи з того, що запорозців, колишніх власників цих земель, тепер так близько не було, починають, мабуть десь наприкінці вже 1710-х років і особливо на початку 1720-х, захоплювати й колонізувати ці землі козаки Миргородського полку, пограничних сотень: Городської, Власівської, Кременчуцької й Потоцької.

Головним мотивом цього захоплення земель був брак лісів у степових полків Гетьманщини, зокрема Миргородського полку, а також і Полтавського, пожильці якого теж починають захоплювати землі, правда більше на південний схід від цієї території, переважно по р.Самарі, а на правому боці Дніпра по р.Омельнику.

Козаки Миргородського полку їздять спочатку сюди, за Дніпро, по дрова й лісовий матеріал, далі починають улаштовувати тут свої пасіки, захоплювати тут собі

---

¹) Бібліотека Рос. Академії Наук, Рукописний Відділ, 31.2.14, ар.632

² Порівн. статтю В.Юркевича, Записки Іст.-Філ. Відділу, кн VII-VIII.

³) Бібл. Рос. Акад. Наук. Рукоп. Відд. „Малор.Дела”, 31.2.14, ар.83

сіножаті, а далі їй переселятися сюди зовсім, посідаючи землі, як зазначав потім полковник Миргородський Капнист, на правах займанщини. Хоч, очевидно, що окрім права займанщини малим деякі козаки і юридичні права на ці землі, принаймні ближче до Дніпра. Коли ми, напр., подивимося на купчі кріпості¹ Полтавських козаків, з Переволочни, Келеберди, або Орлика, десть по річках Омельничку, а почасти й Кам'янки та Інгульця, в дачах пізніших Ново-Слобідського козачого полку (слободи Калужино, Бородаївка, Буяново і т.ін.), то ми побачимо тут навіть такі роки придбань ґрунтів, сіножатей, лісів, пасік і т.ін.): 1684, 1691, 1694, 1700, 1708, 1716, 1721, 1727, 1730, 1736 і т. і.² Себ-то ми бачимо, що певна колонізація цих задніпрянських земель, - правда не дуже віддаляючися від Дніпра, була ще в XVII ст. Така-ж справа була й з поселеннями Миргородського полку, Хоч ми не маємо відомостей для раніших часів, але навіть документи, видавані в сотенних і полковій канцеляріях за полковництва В.Капниста³ (кінець 1730-х і 1740 роки). свідчать, що на чималу кількість земель задніпровських поселень Миргородського полку козаки мали купчі кріпості. Правда, ці купчі здебільшого видані на землі ближчі до Дніпра, - так само, як і в задніпровських поселеннях Полтавського полку, - але є й купчі й на ґрунти по р. Інгулу, коло Цибулева, також по р. Тясмину, і т. і. Через те, можемо визнати, що ця нова колонізація XVIII ст., маючи в дальших степових просторах право займанщини, в ближчих місцевостях могла обґрунтувати свої вимоги й юридично, - на підставі купчих кріпостей.

На ґрунті колонізації цієї території виникли певні сутички з поляками. Поляки за 1710-х років уже більш-менш заселили свої пусті простори й почали заявляти претенсію на Подніпрянську смугу, що за Андрусівською угодою її не мали заселювати. 23/VI 1720 р. польський посол Хоментовський звернувся до російського уряду з проханням, - щоб уникнути назавсіді (як каже посол) суперечок, треба міста, котрі мають лишатися незаселені а саме: Чигирин, Канів, Терехтемирів, Мошни, Черкаси, Боровиця, Крилів (польський) і ин., повернути їх колишнім власникам, - шляхті, щоб заселювати й експлуатувати⁴ (зокрема перевози через Дніпро).

На це російський уряд жваво запротестував, кажучи, що з більшим правом могла-б претендувати на цю Подніпрову смугу, що тяжить до Гетьманщини, Росія, яка

---

¹) Рук. зб Лазаревського, №63, „Новая Сербія”

²) Ibidem, арх.28-39, 43, 48, 59-60.

³) К. Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Спр. XVIII ст. Ген. Військ. Канц., спр. №16335 „о розсылке крепостей векселов и других писем данных за рукою бригадира Капниста» 1751-1752 р.р.

⁴) Бібл. Рос. Акад. Наук, Рукоп. від. 31.2.14, ар. 632.

⁵) Ibidem.

обговорюючи Андрусівські мирні умови, подавала на неї претенсію. Але, щоб уникнути суперечок, Росія відмовляється від цієї претенсії, з тим тільки, щоб і поляки не претендували на цю територію і вона й далі лишалася пустою⁴.

Ця відповідь не задовольнила поляків і вони починають самі, без згоди Росії, заселявати ці міста на берегах Дніпра¹.

Очевидячки заселявати почали вже фактично до 1720-го року, бо до 1725-го цю територію було вже зовсім заселено, а до того, - як з обуренням зазначало пізніше повідомлення, заселявати не свої люди, а втікачі з Гетьманщини². Після цього Чигиринський староста Яблоновський почав захоплювати й землі миргородських колоністів на південь від р. Тясмина.

Проти цього повстає старшина миргородського полку, - що веде перед у колонізації цієї Задніпрянської місцевості, закладаючи тут свої хутори, пасіки і т.ін. – ба навіть самий гетьман, що збирає з тутешньої людности деякі збори собі на користь. Уже в березні 1728-го року, на прохання Миргородської козачої старшини, гетьман Данило Апостол скаржився російському урядові, що поляки не додержують умов трактатів. Він зазначав, що не тільки ті міста на їх території, що мали лишитися пустою (Ржищів, Терехтемирів, Канів, Мошни, Сокольниця, Боровиця, Воронівка, Бужин, Крилів – польський, Чигирин, вони заселили, але й нові міста й оселі заклали, навіть за р. Тясмином, на землях, що мали належати Росії, як напр. Бурки, Камінку, Жаботін, Суботів і інші³. Одночасно поляки захоплюють землі виходнів з Миргородського полку, їхні пасіки, ґрунти, хутори і т.и. Зокрема вони позахоплювали всі ліси, навіть увесь Чорний ліс, і тепер, коли мешканцям Миргородського полку (в якому лісів немає) треба лісових матеріалів, або дров, то їм доводиться купувати їх власний ліс у поляків. Через це багато людности тікає до нових польських колоній, де вони мають досить усіх земельних угіддів. Через це як-раз гетьман Апостол, щоб припинити ці втечі, прохає уряд оборонити й допомогти людности⁴.

Очевидячки уряд поки-що жадних заходів не вживає й поляки і далі наступають на українських колоністів. Власне, вони не проганяють їх, але захоплюючи ту чи іншу територію, починають збирати з людности чималі податки, зокрема з пасік, забирають і „пчелину десятину”, яка належала в цій місцевості гетьманові, що примушений через

---

¹) Рос. Акад. Наук, Історично-Археологічна Комісія, Докум. Чернігів. Каз.Палати, №215.

²) Бібл. Рос. Акад. Наук, Рукоп. від., 31.2.14, ар.647.

³) Рукописний відділ ВБУ, п.в. докум., збірка копій документів XVIII ст., №1689. Виписано з книг Прав. Сенату, „по малоросійской Экспедиции”, №62/1789, арк. 124, 129-130. Безперечно, Апостол подає тут не повні вірні відомості.

⁴) Ibidem

це поновлювати свої скарги до уряду. Скаржаться весь час і сотники вищезгаданих чотирьох сотень, та й узагалі старшина Миргородського полку. 3-го вересня 1728-го року гетьман Апостол знов скаржитья урядові, і ми, вважаючи на великий інтерес, цієї скарги подаємо їй цілу¹:

„Сіятельнейшій и Высоко Превосходительнейшій Граф и Кавалер Государственный великій Канцлер Господине, Господине мой благонадежный патрон».

Писал я в Государственную Коллегию Иностранных дел доносячи, что Поляки не только земли те, которым по трактату вечного мира с стороны польской и з стороны его Имп. Вел. надлежит быть в пусте, населили Малороссийскими людьми, но которые земли по тому-ж трактату принадлежат в державу Е.И.В., там они поотнимали у малороссиян грунта, пасеки, леса и другие угодия; ибо по тому утвержденному мирному трактату от устья реки Тясмина (як в грамоте Е.И.В. к покойному гетьману Скоропадскому присланной написано) граница меет быть в верх в поле простою линиею провожена, нечепаяючи Чигирина, до лесу, который называется Чорный, и то повинно быть в сторону Е.И.В., на что я просилем указа Е.И.В. А ныне объявил мне письменно полковник наказный и судия полковый Миргородский Матвей Иванов по жалобливому ему доношению сотников полку миргородского Городиского, Кременчуцкого, Власовского, Потоцкого и протчих, что присланные нарочно от губернатора Чигиринского Станислава Орловского в Чорном лесе по байраках в пасеках людей тех сотен и моей десятину пчеляную отписали, которые (люди. С.Ш.) пасеки позанимали там в надежду того, что грунта, в тех местах найдующиеся, належат в державу Е.И.В., и сверх того за оные пасеки от пчол требуют погребоваго, от каждой пчелы по деньге, а писареви от десятка пчел по копейке; да в те ж байраки по дрова, - в чом немалая деется людям скудость, въездить не допускают. Того ради всепокорственню прошу Вашего графского Сиятельства в той моей и людской обиде показать оборону и наставление. Затем пишуся

Вашего графского Сиятельства всего добра зычливый и нижайший слуга Е.И.В.

войска Запорожского обох сторон непра Гетман Данило Апостол.

Сентября 3 дня 1728 году. Москва».

---

¹) Руков. від. ВБУ, п.в. док.копії докум. XVIII ст. №1681, №1681, вписано з книг Прав, Сенату „Малорос. Экспедиции», за №63/1790, арк. 273.

Настійні домагання козацької старшини примушують російський уряд взяти рішучих заходів. 1732-го року, за наказом ген.-губ. фон-Вейзбаха, провадиться обмір польсько-російського кордону в степовій Україні.

Робить цей обмір комісія. Вона для цього збирає давні мапи і, головне, розпитує тутешніх старожитців. Таких старожитців «знаючих людей», мають давати як польські пограничні дідичі, так і гетьман¹, - очевидячки з старожитців Миргородського полку. Ця комісія складалася з генерал-квартирмайстра фон-Штофеля, полковника Гадяцького Граб'янки і бунчукового товариства Петра Валкевича; при них були дехто з старшини Миргородського полку. Ця комісія, за інструкцією Військової Колегії, мала: от устья реки Тясмана вниз Днепра к Сечи Запорожской, а с другой стороны от устьятого ж Тясмина в верх в поле прямім путем, не занима Чигирина, до леса, который называется Черной, места и земли, которые захватили поляки и которые поселили, вновь перешедши границу, паки к высокой державе Е.И.В. отобрать»² За давніми планами, а так само свідченнями Миргородської старшини і, головне, старожитців, кордон мав іти та: від гирла р.Тясмина цією річкою до гирла р. Ірклії, що впадає у Тясмин, далі цією річкою вгору до урочища, що його зовуть Провороття, яке поділяє ліси – праворуч Мотронинський, ліворуч Чуту, далі шляхом, що йде цим урочищем до Круглого Боерака й Чорного Лісу. Південні землі за цією межею мали належати Гетьманщині³.

Як виявляється, всі ці землів, аж до самого Дніпра, захопили поляки. Навіть проти самого Кременчука ми бачимо володіння польської шляхти, що підбила собі задніпровські села Миргородського полку. Ось що виявила Комісія, коли 12-го вересня 1732-го року переправилася через Дніпро коло Кременчука й перевела слідство на цих землях⁴.

1) Тут-же напроти Кременчука, жив польський шляхтич Чайковський, що збирав жито з приїжджих і тримав шинок. Він захопив собі на власність старі укранські села Миргородського полку, а саме: Табуріще, Кам'янку, Золотарівку, Обламійвку, Конотіп, Свинарую, Білецківку, Пицківку і Крюків, та підбив у підданство їх мешканців-посполитих та козаків. Комісія наказала будівлі розламати, а села з

---

¹) Рукоп. Відділ ВБУ, підвід. док., Копії докум. XVIII ст., спр. №1740; виписано з книг Прав. Сенату „по Малорос.Експед.», №95, 1822, ар.163.

²) Рукоп. Відділ ВБУ, той-же фонд, спр. №1965, випис. з книг Прав. Сенату „по Малорос.Експед.», за 1743 р. №123/1859; ар. 941-945.

³) Ibidem.

⁴) Ibidem

мешканцями відібрати; самого ж Чайковського заарештовано, а майно й гроші його секвестровано.

2) Вище від гирла Тясмина лежить слобода Походіївка, що її заселили поляки.

3) На правому боці Тясмина, себ-то в границях Росії, слободи - Крилівська, колишнє місто Крилів, і Красно-Перичеська, за мостом,, що на р. Тясміні. При ній млин на 2 кола. На цю слободу зараз-же заявив претенсію Апостол, зазначивши, що її дано йому разом з лісом Асаульським.

4) Тут-же на р. Тясміні ще 2 млини (Попівський й Булаївський), кожний на 2 мучних кола й одну ступу; на Булаївський млин претенсію так само заявив Апостол¹. Тут же село заселили поляки, - Воробцівка.

5) Далі с. Андрусівка, що існувало й раніше, пізніше-ж було зруйноване й знову його заселили поляки.. Тут-же і млин (так званий Дорошенківський) на два кола (одне мучне й одне ступне).

6) Далі Слобода Колонтаївка, що її заселили поляки, і при ній млин (т.зв. Климівський) на три кола (два мучні, одне ступне).

7) С.Войтове й при ньому пустий млин (т.зв.Панівський), а в трьох верстах від нього другий, недобудований.

8) Далі по р.Ірклію млин Чигиринського мешканця². Потім с. Нестерівка і при ньому млин (т.з.Лишнятчина) на два кола (одне мучней одне ступне).

9) Між лісами Чутою й Мотронинським під Чорним лісом слобода Цибулів, що її заселили знов поляки; коло неї млин на р. Малий Інгулець на 2 кола й хутір так зв. Тонконогий (вже наприкінці цього-ж року згадується як слобода).

10) Та в середині цієї території, серед лісів (Чути, Чорного та ин.) села, які заснували поляки: Ковалівка (Григорія Ревенка), Биківка (Юска Головача), хутір коло Щербининоного бояраку „Деревня” Глинська і при ній млин Якова Колесника на два кола і хутір т.зв.Федірки.

11) На гирлі Цибульника хутір старопоселений Скубіївка та на річці Чуті млин на два кола.

До цих описів комісія мала додати список усієї людності цієї території, як давньої, так і тої, що недавно заселили поляки. Але здається цього списку не було

---

¹) Як видно з пізніших документів, один з найбільших і найприбутковіших на цій території млинів.

²) Ця згадка дає підстави думати, що решта млинів належала місцевим мешканцям.

додано, - принаймні, як зазначається в справі, його не було знайдено, коли робили копію опису 1744 року¹.

Але реєстр поселень, які поселили поляки, і які існували й до них, ми все-ж можна встановити. Дають відомості для цього мапи, складені десь, очевидно, в кінці 1732, або початку 1733 р. на підставі опису земель, що його зробила комісія²; з них ми бачимо, що на цій території поки по не захопили її поляки (себ-то до 1725 року), існували такі головні, принаймні, поселення: Обламіївка, Золотарівка, Табурище, Конотіп, Свилярня, Пяцківка, Білецьківка, Кам'янка, Круків, Бутівка, Іншівка(?), Деріївка, Гавіно(?); під час же володіння поляків (себ-то з 1725 до 1732 р.) було заселено ще такі слободи: Андріївка, Калинчево, Воробцівка, Ломана (або як стоїть на мапі Лозана), Походіївка, Федірки, Глинське, Бихівка, Войтово, Ковалівка.

У наслідок усіх цих описів границь землі колишніх колоністів Миргородського полку знов повернено до Гетьманщини; „которыми местами поляки хотя завладели были, но в 1732 г. г. ген.-квартирмейстер фон-Штофель с малороссийскою старшиною у поляков, из тогдашнего их владения, отобрали и во владение российское превратили по прежнему и описали», - подавали пізніші рапорти³. Але російський уряд цим не обмежився і зажадав навіть грошової сатисфакції за ті всі збитки й втрати, що їх зазнав він, уряд, а так само й мешканці й власники цих земель від польського панування тут⁴. Це викликало певний опір з боку поляків. Староста Чигиринський, Яблоновський, написав навіть про це послові Речи Посполитої в Царгороді Сераковському, і той, не маючи на це уповноваження від свого уряду, заявив урядові Порти на підставі цього листа, що російські війська «За Днепр в польскую Украину вступили и между реками Днепром и Бугом несколько мест и земель польских в Российское владение взяли, и новыя границы с постановлением знаков тамо учинили», - трактуючи, отже, це як ворожий вчинок не тільки що-до Польщі, але й Порти. Проте, як писав російський резидент Неплюев, Порта на ці під'южування Сераковського уваги не звернула⁵. Хоч усе-ж це занепокоїло російський уряд, що надіслав відповідні інформації про всеняку цю с різним закордонним урядам, як, напр. цісарському у Відень⁶.

---

¹) Ibidem , ар. 945

²) Бібл. Рос. Акад. Наук, Малографічний відділ, мапа №3133, також №3222.

³) Андрієвський. Матеріали длі історії южнорускаго края в XVIII ст. Одеса 1886 р. (З „Записок Одесск. О-с???(нерозборчиво) , т. XIV документ №V. с/ 59.

⁴) Бібл. Рос. Академії Наук, ????(нерозборчиво) 31.2.14, ар. 647, 650.

⁵) Ibidem

⁶) Ibidem

Будь-що-будь, не вважаючи на опір поляків, територія на південь від р.Тясмину перейшла знов у відання Гетьманщини. Вже в кінці того-ж-таки 1732-го року ми бачимо тут чимало сіл та містечок (деякі з них згадуються перед тим як хуторі), що підлягають фактичній владі Миргородського полковника. А саме: Крилів, Походіївка, Оробієвка, Андрусівка, Колонтаєво, Войтово, Стецівка, Нестерівка, Цибулів, Тонконогівка, Бихівка, Ковалівка, Глинська. Ці поселення творять фактичну Крилівську сотню (юридичне визнання вона дістала пізніше), на чолі якої за цих років стоять такі сотники: Данило Дахно, Костянтин Корчевський, Іван Ковальчук¹. Основну людність становлять виходні з Миргородського полку, але в значній кількості починають переселюватися сюди й селяни з Правобережної України, спочатку з ініціативи панської (до 1732 р.), пізніше тікаючи з-під влади цього польського панства.

Далі, на південь від цієї території, лежали землі й Полтавського полку, сотень Келебердянської й Переволочанської. Границя їх ішла так: від р.Дніпра додач Миргородськог полку, далі до р. Кам'янки, - верстов 30, тут лежать поселення цих сотень; а від Кам'янки ще 25 верстов до р. Малеого Інгульця, землі, які, правда, лежать ще пустою, але належать знов-таки тим сотням; далі вниз по Дніпру верстов 30, десь нижче від фортеці Мишуринорізької². У цих землях ми бачимо такі села: Бутівка, Плахтіївка, Деріївка, Порохнявка, Мензуровка, Мишурин, Обоянське, Кам'янка, Калужино³. Нарешті, ще на південь ми бачимо кілька поселень Орлянської сотні, - як напр. Бородаївку⁴.

Трохи змінюється справа починаючи з року 1735; під цей час, власне відколи почато війну з Туреччиною, полковник Миргородський наказує виселити цю людність до цього полку, - аж поки мине небезпека ворожого нападу⁵. Справді, частина їх переселюється туди, дехто тікає до сусідньої Польщі. Та говорити проте, ніби цілком ця територія збезлюдніла, як намагається зробити той-же полковник⁶, аж ніяк не можна. Поглянувши, напр., на реєстри людности вищезазначених задніпрянських поселень сотень Переволочанської й Келебердянської полку Полтавського, побачимо, що там окрім зайшлої, - переважно в роках 1730-40-х, людности, є чимало старожитців,

---

¹) Рукоп. Відділ ВБУ, п.в. док. Копії актів XVIII ст., спр. № 1993, вип. 3 книг Прав. Сенатук „Малорос. Экспед.» за № 132/1859, с. 906-8.

²) Зб. Лазаревського, №63, ар. 55-58.

³) Ibidem, ар. Б20-28 і далі

⁴) Ibidem, ар. 42-43.

⁵) Рукоп. Відділ ВБУ, п. В док. Копії актів XVIII ст., спр. №1963, випис. 3 книг. Прав. Сенату, „Малорос. Экспедиц.» за №132/1859, с. 906-8.

⁶) Ibidem.

що весь час живуть на цій території, не кидаючи її підчас війни. Як видно з описів 1752-го року, в цих задніпрянських землях жили¹.

Верстви	Старож.	З а й ш л і			
		Гетьман.	Польщі	Запоріжжя	Слобожанщини
Козаки	196 дв.	171 дв.	5 дв.	26 дв.	-
Посполиті вільні (військові)	60 дв.	58 дв.	3 дв.	-	-
Піддані й підсус. старшини	42 дв.	48 дв.	3 дв.	-	-
Підсусідки: козачі	3 дв.	7 дв.	2 дв.	1 дв.	1 дв.
„ попівські	5 дв.	-	2 дв.	-	-
„ російськ. купці	1 дв.	-	-	-	-
Разом.....	307 дв.	284 дв.	15 дв.	27 дв.	1 дв.

Як бачимо, трохи чи не половина мешканців (47,6%) живе тут постійно, зайшлих трохи більше од половини². Очевидячки, подібно стояла справа й в Миргородських дачах. Кількість людности на окраїнах, очевидячки, дуже зменшилася, а біля Дніпра мабуть залишилася, а біля Дніпра мабуть залишилася чималою мірою мало не без змін.

Цілком спорожніли тільки дальші від Дніпра поселення, тай то, очевидячки, на дуже короткий час. Про це спустіння каже мапа, що її складено з нагоди замирення між Росією та Туреччиною³. Тут відзначено і поселення в Задніпрянських дачах Миргородського полку; знаходимо про них і деякі уваги (що правда, не про всі, бо частину мапи віддерто): с.Колонтаєво, „где и мельница есть, нынче впусе ы все хорошее строение позжено ы церковь з того села в полскую область перевезена»...; далі с. Стецівка, - пусте, д. Нестерівка – пусте, Секиндрин млин – згорів, с.Ухівка – пусте, Цибулів – пустий.

¹) Зб. Лазаревського №63; дворів по півських, дяківських і одного старшинського (всього 8 дв.) ми не рахуємо, бо про них не зазначено час поселення.

²) Подібно-ж справа стоятиме, коли ми візьмемо замість дворів родини. До речі в своїй статті („Про утворення Ново-Сербії”, с.156) М. Ткаченко подає інші списки людности на підставі того-ж джерела. Але уважно перевіривши дані цього джерела (як чекрнетки, так і табелі, ми пересвідчилися, що відомості, які подає М.Ткаченко, не зовсім правдиві. Напр., козаків є всього 392 дв., або 60,9% усіх дв., М.Ткаченко-ж нараховує їх чомусь 295 дв. Або 45,94% і т.і.

³)Бібл. Рос. Акад. Наук Маеографічн. Відділ, мапа №3695.

Отож, села на околицях тимчасово спустіли, а в зв'язку з зменшенням людности на окраїнах, зменшилася до цих окраїн і увага Миргородської козачої старшини. Це використали знову поляки, що знов на деякий, короткий час захоплюють цю місцевість¹.

Про це свідчить вищезгадана мапа, де відзначено села, що позахоплювали поляки; як видно, захоплено всі села по Тясману, а почасти й далі на південь. Та не на довго. Незабаром цю територію знов відбирає козака старшина, і після остаточного миру з Портою, остаточно закріплює за Росією. Це, до речі, знов викликає пароксизм лютої у польської шляхти. Так у 1740-х р. регіментар української партії Нітославський пише, що за причинця нового опису цих границь був полковник Київський Антін Танський „который не ведаю от кого и какою имел власть разграничение чинить между Польщею и Россией”².

Ці часи тут вже згадується окрім згаданих вище ще нові поселення; напр., ще Ухівка, Горщівка, Хомівка та інші села. Всього тут, тільки в Миргородських дачах, ми бачимо вже 920 дворів, з них козачих 357, посполитих 563³. Це вже досить стале, приєднання цієї території до Росії і чимале її залюднення, викликає бажання Миргородського полку оформити своє володіння нею. На прохання цієї старшини вже 1740-го року фон-Мініх порушив справу про офіційне приєднання цих земель до Миргородського полку, але оскільки це клопотання лишилося, очевидно, без наслідків, полковник Миргородський Капнист 1742-го року знов порушує аналогічне клопотання, а так само прохає дозволити поставити, давнім звичаєм, сотника у Крилів. Цей наказ, писав він, може притягнути виходнів з Польщі, насамперед тих, що вийшли туди з цієї території підчас війни з Туреччиною, тим більше, що термін слобід у них закінчується і тому можна чекати в ці роки чималої колонізації⁴. Особливо, коли дати козакам-поселенцям пільги, звільнити їх на 3 роки від служб і повинностей⁵ і т.и. Мотивував Капнист свою претенсію на ці землі тим, що „там находящиеся грунты из стари владения обывателей оного полку» и «устроенные в тех слободах церкви и священники состоят ведомством в протопопии Миргородской»⁶.

---

¹) Андрієвський *op. Cit.*, с.59/

²) Андрієвський, Матеріали, Маітеріали для історії Южно-Русск. Края, Док. № V, Стор. 70

³) *Ibidem*, с.563

⁴) Рукоп. Від. ВБУ, п. В. Докум. Спр. №12963 (вище цитована).

⁵) Там-же, спр. №2014, вип. „з дела и приговоры Прав. Сената по Малорос. Экспедиції”, за №150/1877, ст.49-51

⁶) *Ibidem*.

1743-го року в Сенаті було вирішено, а 20/II 1744 року опублікований наказ, місцевість коло Крилова, з ним включно, віддати у відомство полковника Миргородського Капниста, що має зробити в відповідних місцях фортеці для захисту людности, а откупщикам в те заднепрския к оному Миргородскому і к Полтавскому¹ полкам принадлежацие слободы никого ни для каких зборов не допускать, и полковником тех полков, також и полковой старшине и протчим владельцам не под каким видом тамошним жителям обид и озлоблений не чинить². Наказується також скласти компут козаків і посполитих³.

На сотника нової Крилівської сотні призначається тамтешнього отамана Гр.Рудя (1744 р.)⁴, що править тут аж до кінця існування цієї сотні⁵.

На ці часи припадає значно жвавіший колонізаційний рух на цій території. Все більш і більш приходить переселенців в Польщі, переходить людність і з Гетьманщини. Ця людність починає селитися вже не тільки по старих осадах, але й посуватися на північний захід, закладаючи села по р.Синюсі й Висі. Так було поселено не тільки в самосу Цибулеві з 1740-го по 1743 рік до 300 нових родин виходнів з Польщі⁶, але й засновується нове поселення коло Синюхи, проти польського міста Торговиці, під назвою «городка» Архангельського. Її осадчий, козак Миргородського полку Давид звенигородський відразу оселює тут до 20 родин виходнів з Польщі⁷, а згодом збільшує це поселення все більш і більш.

Кількість поселень у ці часи вже чимала. Вважаємо за потрібне назвати ці поселення, як більші (села й слободи), так і менші (значніші хутори). Відомості про це дають нам деякі мапи цієї місцевості, що їх складено в ці часи. Так к 1745 року⁸ ми маємо тут такі оселі: Архангельськ, Петроострів, хутір Кортарський, Цибулів, Нестерівка, Іркліїв, Караул, Стецівка, Супрунино, Карнухів, Войтово, Калантаєво,

---

¹) Як видно, в цей же час місто Усть-Самарське й інші сусідні села та місцевості задніпрські прилучено офіційно вже до Полтавського полку. Пор. Спр. №1975 і 2014, Рукоп. Відділ ВБУ. Цій території автор присвячує окремий розділ праці, що сюди не ввійшов.

²) Рукоп. Відділ ВБУ, п.в. Док. Спр. №1964. Вип. 3 книг Сената „Малорос. Экспед.», за №132/1859, ст.921.

³) Андрієвській, ор. Сіт, с. 60

⁴) Рукоп. Від. ВБУ, підвід. док. Спр. №2014 (вище цитована). До речі між ним і начальником Крилівської форпостної команди повстають досить часті сварки. Див. Хоч-би спр. №5590, К.Ц. Арх. д. Акт., Ф. Стар. Справ. XVIII ст.

⁵) Після ліквідації задніпрських сотень, ми відомостей про нього не маємо; можливо він дістав сотництво в полковій Миргородській сотні, де в 1750-х роках ми бачимо сотником якогось Гр.Рудя, замість попереднього (в 17-х р.) – Зарудного. Див. К.Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Спр. XVIII се. Генер. Військ. Суду, спр. №17265, від 1757 р.

⁶) Андрієвській, ор. Сіт, с. 501.

⁷) Ibidе с. 50-51.

⁸) Бібліот. Рос. Акад. Наук Монограф. Відділ хана де-Боскета з 1745-го р., за №3505.

Воробцівка, Тутків, Сцемані (?)¹, Хомівка, Буксова, 2 хутори Устименкові, Глинське, хут. Устименка, Федорівка, Карачківка, Косминин, Устименка, хут. сотника Рудя, Устимовка, хут. попа Власівського, Волеванівка, хут. попа Семіона, Золотарівка, хут.сотн. Майбороди, 2 хут. полковника Капниста, Ревівка, Табурище, х. Апостола, х. Нагоренків, Конотіп, Туренків, Лемеха, Таранців, Сорочин, х. сотн.Гаврилова, 2 хут. Волошина, Бондаренків, Росощина, Никонів, Гонтарів, Сенів Булачов, Бугавка, Корченів, МАкрагово, Пашенків, х. Курильця, Лященків, Куриців, Скулевата, Дерев'янчин, Мулевино, Кандаків, Костенків, Косенків, Девляшів, Леонтієв, Таранців, Макарів, Стечин, Пашенка, Щербинин, Воробцов, х. Петриченків, Павлів, Головка, Данилченків, Шарків, Шмаренин, Сокурин, Данів, Маледянів, Делятинська сотн. Гаврилова, Науменків, Чечелів, Гусиків, Шоркунов, Матюхів, Різників, Ретників, 2 х. Лихові, Протопопенків, Волошиненків, Кондраченків, їх. осавула сотен. Свистуна, Аніфрев, Плехненка, Романенків, Саєбківка, Мангуровка, Косівка, Порохнявка, Мишурин-ріг, х.Макогонів, х.бригадира Опочнина, Калужино, Камінка.

Окрім того тут, безперечно, не названі деякі села, що трапляються й раніше, напр. Андрусівка, Бихівка і т.ин., а так само зазначено в деяких місцях просто загальну кількість хуторів (очевидячки дрібніших); напр., 12 хуторів, 9 хуторів, і т.и. Не відзначено, так само чимало млинів на р.Тясміні, та ин.

Згодом поселень ще більше. За мапою, датованою 1755 роком, хоч її очевидячки складено за даними початку 1750-х р. (перед утворенням Нової Сербії)², окрім вищезгаданих, зазначено ще такі оселі: Бабичов, Бутков, Богданів, Бодичів, Бойдакові х-рі(2), Бугуровата сл., х. Березівка, х. Воритово, Гешкова, Деблякаїв, Дежеківка, Єлепачівка,Капниста „деревня” (окрім хуторів), Кудіївка, Контовкасова х., попа Кононова х., Костянтинів, Куцун Плєц хут., Камишнин х., Касинів, Комеура, Казаєневаск, Леляхів, Мукаревський, х.Мяшенків, Мишків, м. Новомиргород, Назаренківський хут., Олюлявин, Пузенково, Полошенка х., Пасієвка, Рязенків, Саражино, Сидименків х., Тажиндів, Туринцові х-рі, Троїцький, Хрилтач, Холдарєва, Ярух.

У всіх цих селах, до речі, за даними 1740-45 років (полк.Дебоскета) було 15 церков: у м. Крилові 2, в Плахтіївці, Мишурині-розі, Андрусівці, Колонтаєві, Кам'янці, Стецівці, Нестерівці, Цибулеві, Ухівці, Глинському, Табурищі й Крукові, по одній.

---

¹) Деякі назви мені розібрати важко, коло них ми ставимо знак запитання.

²) Там-же, карта №2859, Пограниччя з Польщею.

Окрім того наступними роками ще було чимало закладено нових церков у селах, що під цей час розвивалися швидким темпом¹.

Таке поглиблення колонізації обурило поляків, головне сусіда цієї території гр.Потоцького. Не маючи підстав для офіційної, дипломатичної боротьби, поляки намагаються боротися здебільшого наїздами, захоплюючи новооселені родини й повертаючи їх назад у свої володіння, захоплюючи осадчих, тощо. Так трапилося, напр., з Архангельськом. Тут, у володіннях Росії, були сіножаті, пасіки і польських мешканців², що й далі хтіли ними користуватися. Коли-ж осадчий, а тепер архангельський отаман Звенигородський, не погодився на ці домагання поляків, то ті напали на його слободу, його самого і скількись родин поселенців захопили й забрали до себе. Що правда, на вимогу російського уряду вони мусили цього осадчого все-ж звільнити, але зробили це тільки через два роки.

Урядові важко було боронити свої околиці, а зокрема Архангельське, що лежало далеченько від більших залюднених пунктів, напр., від Цибулева за 120 верстов. Можливо через це, а так само не бажаючи сваритися з поляками, що виступають під цей час досить рішуче, уряд 17-го червня 1744 р. наказує за вказівкою Колегії Чужоземних справ, надалі всіх виходнів селити ближче до Дніпра, в місцевостях, про які не може бути суперечок, аж до остаточного розмежування з Польщею; людність-же, що оселилася на Синюсі, переселити далі, але містечко Архангельське не руйнувати і залишити на його переднішому місці³. А для оборони його поставлено форпост з російським військом і українськими козаками.

У ці-ж часті, щоб покласти край непорозумінням, уряд береться і за остаточне розмежування земель з Польщею. Наприкінці 1744-го року, вважаючи на претенсії поляків на землі на південь від Тясмина, розпочато досліджувати й описувати ці землі⁴. На це розмежування, оскільки ці землі колись належали Запоріжжю⁵, було запрохано й делегатів від Запоріжжя. Але, як видно з документів⁶, запорозькі делегати великої користі не дали і підполковник Дебоскет, описуючи кордони, орієнтувався головне на старожитців Миргородського й Полтавського полку, що їх при ньому було до 80

---

¹) Бібл. Рос. Акад. Наук, рукоп. Відділ, „малорос.дела”, 31.2.14, арх 220.

²) Андрієвський, *op. cit.*, с. 52-53.

³) Рукоп. Відділ ВБУ, п. В докум., спр. №1938, випис. З книг Прав. Сената „Малорос. Экспед.”, №150/1877, арк. 7.

⁴) Иванов, Материалы по истории Запорожья XVIII в., Зап. Од. О-ства Ист. И Древ., т.

⁵) *Ibidem.*

⁶) Андрієвський, *op. cit.*, док. №VI. С. 77 і далі.

чоловіка¹. Цим розмежуванням вищезгадані землі вже назавжди було залишено за Росією.

Щоб захистити людність від усяких пригод, а так само встановити тут певну владу, полковник Миргородський призначає в Цибулів і Архангельське двох значкових товаришів на правах сотників. А саме, до Цибулева призначається значкового товариша Костя Корчевського (або Корчака), що вже колись був на цій території за сотника, а до Архангельського Йосипа Чечеля. Рівночасно Капнист (1746-го року) прохає встановити тут знову сотні й призначити дійсних сотників, бо один Крилівський сотник на такій великій території успішно урядувати не може. Мотивував він цю потребу тим, що сотники можуть запровадити тут спокій, відборонитися від татарських нападів і гайдамацтва; рівночасно він прохав дозволити селити людність і по Синюсі й Висі, щоб „от Цибулева до Архангельська комунікацію можно было иметь людскими жилиями». Людність хоче тут селитися і навіть тепер закладає певне місто Ново-Миргород, але він, не маючи дозволу од уряду, забороняє².

1747-го року Капнист знову поновлює це прохання, зазначаючи, що людність остільки збільшилася, що керувати всією територією один Крилівський сотник не може. А саме, в Крилові з селами є вже 259 козаків (очевидячки дворів, - оскільки вже років 5 тому було понад 900 дворів усього) і 172 посполитих, в Цибулеві з селами – козаків 289, посполитих – 123, нарешті в Архангельському з Петровим-островом і инш. селами – козаків 278, посполитих 227, всього козаків – 826, посполитих – 522, разом – 1348³ дворів.

Розглянувши цю справу, Генеральна Військова Канцелярія ухвалила призначити дійсного сотника лиш у Цибулів, що в віданню його має бути в Архангельське, а в це місто дійсного сотника не призначити, оскільки його приналежність до Гетьманщини є ще ніби-то, не цілком певна⁴.

2.

Як ми бачимо, отже людність у Задніпрських поселеннях чимала. Правда, це загальні цифри; про поодинокі поселення ми відомостей не маємо, за винятком тільки Архангельського. А саме, ми маємо згадку, що 1746 року в Архангельському в приході

---

¹) Ibidem.

²) Рукоп. Відділ ВБУ, п.в. док. Спр. №2014 (вищецитована).

³) Ibidem.

⁴) Ibidem.

церкви архістрат. Михайла, було 60 дворів. Ця цифра – 60 дворів¹, коли вони поселилися за якихось п'ять років (бо Архангельське засновано на початку 1740–х р.), є цифра досить поважна й свідчить про інтенсивну колонізацію цієї місцевості. Взагалі, отже, цифра людності Задніпрських поселень чималі. До того людність ця в значній мірі заможна. Ось, напр., опис маєтків одного козака Крилівської сотні, Семена Павлова. Цей рядовий, козак мав: при р. Інгульці в гирлі р. Овнянки хутір з 6 хатами, поселений 1741-го року на вільних сінокосних луках; половину гребельного млина там є; коло Крилова земля: рілля і сіножать з пасікою, земля ця скопана; подворок у Крилові о 3-х хатах; левада коло р. Тясмина на 200 коней, - загороджена; там-же поблизу гребля, власним коштом збудована, а при ній сіножатна лука й рілля². Правда, очевидно, не всі рядові козаки були такі заможні. Але загалом більшість з яких була, безперечно, добре забезпечена. Згадаємо хоч-би про велику кількість млинів, про яку ми маємо відомості ще для 1732 року³. Ця кількість згодом мабуть іще зросла⁴. До того дуже розвинена в цій території й торгівля. В самому Крилові існують ярмарки⁵, що притягають велику силу купців в Польщі, Гетьманщини і т.и. Багато козаків місцевих провадять торговельні операції з Кримом і взагалі з закордоном, напр., мешканці Крилова, що в чималій кількості вивозять з Криму крам, - особливо бакалію⁶.

Цілком зрозуміло, що така заможність людності задніпрських поселень, а головне їх ґрунта, притягали увагу миргородської старшини, а навіть і гетьмана Апостола, що, як ми бачили, ще 1732-го року намагався захопити деякі села й млини собі. Але зробити це було легше тільки в задніпрських селах сотен Потоцької, Власівської та інш. Сотень по Дніпру, де людність оселялася на ґрунтах старшини або полкової управи і т.ін., і через це більш могла підлягати полковій канцелярії і тим самим старшині. В дальших-же поселеннях, сотень Крилівської і Цибулівської, де людність поселилася здебільшого на правах займанщини, зробити це було важче. І справді, коли ми подивимося на список поселень 1740-х років⁷, ми побачимо, що як-раз

¹) Рукоп. відділ ВБУ, з справ Духовної Академії, справа нумерована „о неуплатке Иереем Архангелогородским Зерванецким за свой приход в казну...денег”, 1717 р.

²) К.Ц. Арх. д. Акт., ф. Стар.Справ XVIII ст. Генер. Військ. Канцел., спр. №5828, „о бытии за рекою Днепром в Табурище «4-м ярманкам» 1751.

³) Справа з Рукоп. відділу ВБУ, підвід. док., №1964 (вищецитована).

⁴) Порівн. згадки про млини для 1740-х р. хоч-би у Андрієвського, *op. cit.*, с.61

⁵) К.Ц. Арх. д. Акт., ф. Стар.Справ XVIII ст. Генер. Військ. Канцел., спр. №5828, „о бытии за рекою Днепром в Табурище «4-м ярманкам» 1751.

⁶) Рукоп. від. ВБУ, підвід. док., №3815, Секретні зносини з Кримом.

⁷) Цей список без дати, але який можна датувати дест 1746 або найпізніше 1747 роком, зберігається в Рукоп.збірці Лазаревського, 41/3, ар. 113, і далі. Рукописний відділ ВБУ.

раз поселення по Дніпру належали миргородській старшині, зокрема полковникові Капнистові. А саме:

Сотня Власівська: с. Табурище і „деревні” – Попівка, Золотарівка й Ревівка, - належать сотнику Власівському Майбороді, с. Скаловата, вільне¹, належить обозному полковому Федорові Москову, „села” Конотіп і Свинарня, - вільні, належать полковникові Капнистові; Села Тонконогівка, Бідецьківка і Крюків - належить Потоцькому сотенному правлінню. Сотні Омельницької: с. Ломана – належить Капнистові², с.с. Чернецька, Кобеляківка й ще одне, без назви („над р. Овнянкою”) – теж йому; далі три села без назви – на ур. Біленькому – значкового товариша Костя Корчака, на р. Сухому Омельнику – зн тов. Андрія Бойдаченка, і на Малому Інгульці Кременчуцького отамана Михайла Авраменка, с. Писарівка (на ур. Цибульняку) – належить миргородському полковому писареві Козачковському, с. Волевачівка – абшит. Миргород, полк осавулові Антонові Волевачеві, с. Протопопівка, - Миргородського протопопа Гр. Гаркованого. Далі Крилівська сотня: Крилів, сотенне козацьке місто, й с.с. Андрусівка, Колонтаєво, Нестерівка, Глинське, Ухівка, Цибулів, Войтівка, Походіївка, - Крилівського сотенного управління. Нарешті с. Стецівка, за реєстром показано нічийм.

Як бачимо, подніпровські села усі належать козацькій старшині Миргородського полку. Але, не задовольняючися з того, ця старшина намагається захопити собі маєстності й в Крилівській й Цибулівській сотнях. Так, напр., абшитований полковий осавул Волевич захопив 1749-го року лісі й сіножаті від козаків с. Ухівки, коло їх села, мірою на 20 верстов довкола³; це викликало уперті протести цих козаків.

Але заможність людності викликала у старшини не тільки прагнення захопити землі; старшина намагається й здерти з цієї людності як найбільші податки. Хоч 1744-го року і зазначалося, що одкупникам втручатися у задніпровські сотні, - як ми вже згадували, не треба, але вже 20 січня 1746 р. Людність складається податками, право збирати їх здається на одкуп сотникові Глинському Антонові Крижановському за 436

---

¹) Гадаємо, зазначення вільне село, пояснює, що мешканці його, вільні посполиті, віддані тимчасом на ранг... Проте не виключена можливість, що це означення є лиш буквальне і показує села, які неправильно захопила та чи інша особа.

²) Це село за ревізією 1729 р. мало 55 дв. посполитих і 19 пустих. Але 1746 року на неї наїхав отаман Манжелеєвський Гнат Даценко й цілком знищив цю слободу, а людей і худобу перегнав до себе. За рапортом-же російської місцевої влади провадити слідство у цій справі заборонив Капнист, зазначивши, що то його село і нікому до цього діла немає. Ibidem.

³) К.Ц. Арх., д.Акт., ф. Ст. Спр. XVIII ст., Генеральної Військ. Канц., спр. №7980. Назви цієї справи немає і взагалі вона мало не ціла згнила.

крб. 74 коп. річно¹. Та вже наступного року цей одкуп бере Миргородська полкова Канцелярія, на тих-же самих умовах, а з 1748-го року особисто полковник Капнист; він збирає не тільки ці податки, але й різні зюори з млинів, зокрема всі прибутки з млина Булаївського. Правда, за це Капнист має платити вже 480 крб. і 55 коп. річно. Збирати податки він мав у розмірах, в яких і досі збиралося, які вказано було в інструкції Крижановському. Що-ж до ярмаркового збору, то збирати його мали в розмірах, що його збирають з воза в суміжних сотніх миргородського полку (напр., Власівській).

А втім 1750-го року полкова Канцелярія (знов, очевидячки, на спілку з Капнистом) тримати цей одкуп одмовилася, бо торік ставсь недобір у податках. Як зазначала Канцелярія, причини були такі: пограничні форпости не пропускають через Тясмин підвозу хліба з польських володінь, а через те зменшилося гуральництво й млинарство на цій території.

Наступ старшини на людність заднірських сотень, щоб збільшити податки й захопити їхні землі, викликав первний опір з боку цієї людності, виникає певна боротьба, що зокрема найяскравіше виявлялося в призначенні у ці сотні сотників, від яких залежало чималою мірою становище місцевої людності й взаємовідносини її з старшиною. Що до самого призначення сотників інтереси полкової Миргородської старшини й людності заднірських сотень, різко розбігалися. Полкова старшина прагнула призначити на сотника людину з свого товариства, яка-б виконувала їх бажання, обстоювала інтереси полковника й старшини, збирала збори на нього і т.п. Натомість людність бажала вибрати сотника з-поміж себе, з осадчих або що, який-би обстоював інтереси цієї людності, боронив-би її від здирств і зайвих податків. Через це іноді виникають суперечки і сварки між цією людністю і полковою старшиною. Так було й 1747-го року, коли повстала справа при призначенні сотника Цибулівського. Вже й раніше людність Архангельського й Цибуліва прохала наставити сотником у них Давида Звенигородського, осадчого Архангельського. За нього подавали представники козаків цих містечок прохання з чиисленними підписами і всяко клопоталися за нього². Обстоювали його й представники російської адміністрації, вважаючи на його заслуги в колонизації, - заселення Архангельського, Давидівки

---

¹) К.Ц.Арх. д. Акт., ф. Ст. Спр. XVIII ст. Ген. Військ. Канц., спр. №17217, „Дело вновь заведенное о откупе полку Миргородского заднепровских мест”. 1749 р.

²) Рукоп. відділ ВБУ, п.в. док., спр. №2035-2039. Випис. з кн. Прав. Сенату „Малорос. Экспед.”, №151/1878, ар. 430, 433, 438, 478.

(пізн. Петровий Острів і Ново-Миргорода, а так само втрати, що він зазнав ради цього, як грошові, так і фізичні: арешт і утиски з боку поляків¹.

Домагається цього уряду й сам Звенигородський. Він подає заяви про це, перелічуючи свої вислуги і скаржиться на утиски представників Миргородської старшини. Він пише, що полк Капнист захопив усі задніпрські міста фактично в своє особисте володіння, „отягчили их (мешканців. С.Ш. гоненієм и своими собственными податями и несносными грабительствами и учинил в Архангельском городе за сотника такого-ж гонителя и грабителя, подозрительного человека, Миргородскому полку значкового товарища изменническаго сына прозванием Чечеля, котораго родной отец за измену Е. И.В. казнен смертию”. Своїми злидствами, писав далі Звенигородський Чечель розігнав значною мірою людність, і вже 50 родин втекло з Архангельського до Польщі. Спільно з Капнистом вони й утискають Звенигородського, той перелічує свої кривди, й прохає передати сотницький уряд йому².

Старшина-ж Миргородського полку намагається призначити за сотника Цибулівського (освілки Генеральна Військова Канцелярія до Архангельського дійсного сотника призначити не дозволила) значкового товариша Костя Корчевського. Капнист особливо рекомендує його, зазначаючи, що він людина тямуща, що вміє орієнтуватися в пограничних відносинах, Звенигородський-же „весьма не надежен и человек прост” і може розпалити сварку з Польщею; він категорично заборонив людності обирати Звенигородського. З його-ж наказу Цибулівський отаман Василь Кошовенко пише прохання від мешканці цього міста призначити їм на сотника Корчевського. Підписи козаків він почасти підроблює, почасти декого примушує підписати силою.

Але настирливі домагання людності, а так само і підтримка генерал-губернатора київського, Леонтієва, що знав Звенигородського через його участь у справах Пограничної Комісії, дають йому перемогу. Сенат, розглянувши цю справу, наказує призначити на Цибулівського сотника Давида Звенигородського³. Хоч проте, боротьба на цьому не закінчується. Звенигородський і далі подає численні скарги на Капниста, притягаючи до участі в них і місцеву людність. Ще на початку 1747-го року, домагаючися сотницького уряду, він скаржився на утиски з боку Капниста. Він писав⁴,

---

¹) Акад. Багалій помилково зазначає, що поляки, захопивши Звенигородського в полон вбили його (див. його Заселення Південної України, с.67).

²) Рукоп. відділ ВБУ, п.в. док. спр. №2035-2039.

³) Ibidem

⁴) Рукоп. відділ ВБУ, п.в. докум. спр. №2035 (вищецитов.).

що коли заїхав до Сорочинців з заявою від обивателів задніпрських, в якій вони висловлювали бажання мати його, Звенигородського, у себе сотником, то Капнист наказав його заарештувати, бив його і заграбував його майно. Тепер знов надходять нові скарги, як самого Звенигородського, так і обивателів Цибулівських. Цікава зокрема одна скарга¹. В ній група найвпливовіших і найзаможніших козаків писали про утиски Капниста, зокрема про напад з його наказу значкових товаришів Якова Федорова і Костя Корчевського з 12 козаками на двір козака Цибулівського, Федора Войни, одного з найактивніших на той час прихильників Звенигородського. Під час цього нападу побито брата з жінкою Ф.Войни, а його самого відбили від козаків Корчевського цибулівські обивателі силою.

Ця і інші подібні скарги примусили уряд звернути увагу на цю справу. В грудні 1747-го року Військова Генеральна Канцелярія призначила для слідства певну комісію; до складу її ввійшли: бунчуковий товариш Василь Романович², суддя полковий Полтавський Григорій Сахновський, хоружий полковий Ніженський Павло Зубковський і військовий канцелярист Андрій Ласковський³. Ця комісія розпочала слідство на початку 1748-го року. Під час нього полковник Капнист усі обвинувачення Звенигородського заперечував, зазначаючи, що заарештував його з наказу Військової Генеральної Канцелярії, бити-ж його не бив, хіба вдарив кілька разів, і т.ін. Він теж скаржить на непослух цибулівців та архангельців і змальовує особу Звенигородського в найнегативніших рисах⁴.

Натомість Звенигородський і козаки цибулівські та архангельські подають ще кілька скарг, що полягали головне от у чому: 1) Капнист захопив чимало козацьких і посполитських земель: лісів, сіножатей, ріллі, і позакладав на них свої слободи, а саме – слободи Свилярню, Чернечу Шгреблю і Чуткеу, та один хутір, 2) Значковий товариш Корчевський, що правив у Цибулеві за сотника, й отаман Василь Кошовенко, що їх призначив Капнист, сильно кривдили й грабували людність, 3) „правлящий за сотника” в Архангельському Йосип Чечель набирає гайдамаків, а то й своїх козаків, і посилає їх грабувати євреїв у польські села, - частину здобичи він забирає собі; його-ж отаман (що його призначив знов-таки Капнист), Василь Кривець, б'є й грабує людність. Через це

¹) К.Ц. Арх. давн. акт., ф. старих справ XVIII ст., спр. №1906 „по сенатовому указу об учреждении в полку Миргородском следственной Комиссии по челобитию сотника Звенигородского на полковника Капниста”. 1748 р.

²) Здається, його замінив бунч. тов. Журавський.

³) Ibidem

⁴) Він зазначив, що Звенигородський козак м. Вереміївки, Лубенського полку, втік колись до Польщі, жив там 9 років і тепер повернувся в задніпрські міста. Людина це погана й здобула симпатії людности і їх прохання бути сотником тим, що частувала їх горілкою.

всі мешканці Цибулева й Архангельського прохали виключити цю територію з-під компетенції Капниста й передати її у відання Лубенського полковника, або безпосередньо до Генеральної Військової Канцелярії¹.

А втім усі скарги людності успіху не мали. Слідча комісія, що складалася сама з козацької старшини, взяла під свою оборону Капниста, заявивши, що всі скарги на нього не доведено. Але Звенигородський продовжує все-ж боротьбу. Одержавши, як вже було згадано, сотництво Цибулівське, він захоплює в своє відання й Архангельське з селами, відібравши команду від Чечеля. Але Капнист і собі наказує керувати Архангельським Чечелеві і посиляє людності цього міста відповідні накази; про це скаржиться Звенигородський 17-го вересня 1748-го року генерал-губернатору Леонт'єву², що й раніше підтримував його в боротьбі з Капнистом. У відповідь Капнист наказує сотникові Власівському Майбороді і канцеляристові полкового Миргородського суду Дуброву перенести місто Новомиргород і хутір **(Звенигородського) Давидівку** (пізніший Петрів Острів) по другий бік Чоргого лісу, - під претекстом, що вони лежать у спірних землях. На це Звенигородський знов скаржиться Леонт'єву³, зазначаючи, що то місця безспірні і що він переносити ці поселення не дасть.

Але становище Звенигородського починає гіршати. З одного боку його головний оборонець генерал-губернатор Леонт'єв не може вже ставити в його оборону: 10 травня 1748-го року він дістає наказ од цариці з заборонаю втручатися в справи йому непідлеглі⁴ (такою була й ця справа). З другого боку і частина людности, насамперед сотенна старшина, починає по инакшому ставитися до самого Звенигородського. Дарма що він править за сотника недовго, але, очевидячки, дуже-таки дається в знаки людності своїми здирствами, а, можливо, й разуразними доносами. Рівночасно він свариться і з місцевим російським командиром тутешнього війська, позичивши у нього гроші і відмовляючися їх повернути (за це той захоплює мед і віск Звенигородського). Він і далі продовжує свою тактику, намагаючися перемогти своїх ворогів знов-таки скаргами й доносами. Так, напр., 16-го липня 1748-го року він доносить, що Чечель

---

¹) Ibidem

²) Ц.К. Арх. давн. актів, ф. старих справ XVIII ст., спр. №14414, „переписка по повному займу Цибулевским сотником Звенигородского 30 руб”, 1748 р.

³) Ibidem.

⁴) Ibidem

наводить ногайських татар на задніпрські земля, і вимагає над ним слідства в цій справі¹.

Наступного 1749 року Звенигородський знову скаржитья Леонтєєву на полк.Капниста. Він пише, що той сердиться на нього за його „донос” на нього полковника, „с его сообщниками”, яким (доносом) він викрив їхні протизаконні вчинки, про що й досі провадиться певне слідство. За це Капнист мститься йому, намагаючися не допустити його до виконання своїх обов’язків, тощо. Він намовив сотенну цибулівську старшину: хоружого Петра Компанейця, осавула Василя Кошовенка й отамана Федора Войну, подати на нього, Звенигородського, скаргу за його, ніби-то, здиства. Як наказав Капнист, ця-ж старшина його й заарештувала, ще й побила й майно розграбувала².

28-го вересня того-ж року він подає знов скаргу цим разом до Генеральної Військової Канцелярії, повторюючи ці-ж скарги й додаючи ще деякі подробиці про слідство 1747-го року, що провадили бунчуковий товариш Журавський, Полтавський полковий суддя Сахновський т а ин. Він зазначає, що Капнист, злякавшись ніби-то слідства, покликав його, Звенигородського, до себе й запропонував помиритися. Підчас цієї розмови він опоїв його якимось зіллям, а тому підчас усього слідства він, Звенигородський, був ненормальний і перебував у постійній сплячці; в цей час Капнист викрав у нього всі документи й довідки³.

Подає рівночасно скарги й брат Давида Звенигородського, Василь, зн. Тов. Миргородського полку. Вас. Звенигородський переселився до Цибулівської сотні на запрошення брата і тепер йому довелося розділити братову долю. Цікаві подробиці, що він подає в скарзі про наїзд на свій хутір Капнистового уповноваженого Д.Байрака й отамана Ф.Войни⁴. З’ясовується заможність його, - на той час не аби-яка, що дає підстави говорити про велику заможність і брата. А саме всього у нього пограбовано на суму 2642 крб. 96 коп. (грішми 200 крб., овець 273, свиней 47, млин, гребля і будівлі ціною 1500 крб.). Безперечно, таке велике майно дісталося В.Звенигородському, рядовому значк.товаришу, не тільки законними шляхами⁵; безперечно, так само, що брат його, сотник, міг загарбати ще більше майна. Не дурно тому певна частина

¹) Там же, спр. №12762 „Жалоба Цибулевскаго сотника Звенигородского на Миргородского полковника Капниста”.

²) Ibidem.

³) К.Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст.Справ XVIII ст., Генер. Військ. Канц., спр. №16285 „по челобитью войск. тов. Василя Звенигородского?”. 1749.

⁴) Ibidem. Так само спр. №10417 з того-ж фонду.

⁵) Принаймні козаки с. Ухівки скаржаться, що землі й греблю захопив у них В.Звенигородський, і загрожують розійтися, коли їм не повернуть.

людності виступає проти Давида Звенигородського. А втім, здебільшого людність усе-ж тримається його; очевидячки, знаючи здирства козацької старшини, ця людність усе-ж воліє Звенигородського, що хоч і обюдирає її, але меншою мірою, захищаючи від іншої старшини, тимчасом як інші сотники збагачуються й сами, й допомагають збагатитися й іншій старшині, насамперед полковникові.

Через це частина людности починає подавати скарги на Капниста. Так 2 червня того-ж 1749 року кілька мешканців Цибулева на чолі з Якимом Лелекою скаржаться, що Капнист підбиває місцеву старшину подавати скарги на Д.Звенигородського, а його самого пограбували й побили, вбивши його служника¹. 1 грудня подано нову заяву, що її попідписував дехто з сотенної Цибулівської старшини: отаман Яким Лелека, хоружий Василь Мельник, осавул Федір Кривошапка і 5 козаків, і по атаману й 2 козаків від таких сіл: Ухівки, Нестерівки, Петрового Острова й Архангельського². В заяві зазначається, що Капнист мститься Звенигородському за те, що він одмовивсь брати зайві побори й вимагати зайві роботизни на полковника. Мститься Капнист і людності за те, що та підтримує Звенигородського, гнітить і грабує її, а тому людність тікає до Польщі. Капнист захоплює також козачі ґрунти й садовить там своїх підсусідків. Надісланий від нього замість Звенигородського сотник Данило Байрак гнітить людність, як і Й. Чечель „правлящій за сотника” в Архангельському. Закінчується скарга проханням звільнити Д. Звенигородського.

Рівночасно з цією заявою генерал-губернатор Леонт'єв наказує повернути жінці Звенигородського пограбоване майно, але на це полковий уряд Миргородський повідомляє, що Звенигородський й вже признав я у своїх здирствах і його майно піде для компенсації покривджених (навіть ще й не стане всім). Але Звенигородського все-ж звільняють, бо він потрібен Пограничній Комісії; ми-ж бачимо його в Цибулеві вже на початку 1750 року³. Та хоч Звенигородського звільнили в Глухові, Військ.Генерал. Канцелярія все-ж наказала його до „Команди” (сотничої, С.Ш.) яко и до правления сотенных дел отнюдь никак не допускать⁴. Але Звенигородський не вважає на накази; зараз-же по повероті до Цибулева він захоплює сотникову владу і всяко починає мститися тим з місцевої людности й зокрема старшини, що виступали проти нього, за

---

¹) Вищецитована спр. №16285.

²) Ibidem.

³) К.Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Справ XVIII ст., №12690, „О гайдамаках Товстине, Кабаке, Мае и Безродном”.

⁴) К.Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Справ XVIII ст., Генерал Військ. Канц., спр. №5892, „по жалобе Цибулевского жителя...”, 1751.

Капниста, або яких Капнист призначив на сотенні уряди, коли його не було. Як приклад наведемо характерну справу Цибулівського отамана Лук'янова¹.

Батько цього отамана, родом серб, оселився у Крилові і був козаком; він брав участь у походах і був забитий під Очаковим. Самого Лук'янова призначив Цибульським отаманом Капнист 1750 року в серпні – вже після повороту Давида Звенигородський починає переслідувати Лук'янова. Щоб остаточно помститися йому, він використовує приїзд до Цибулева полковника кийвської залоги (що з нею в нього доти були дружні стосунки), Миронова, в грудні 1750 року. Вночі до хати Лук'янова вдерлися 15 салдатів цього полковника, схопили його і повели до хатки Звенигородського, де окрім нього були полковник Миронов та поручник Степаніщев, - усі п'яні. Миронов, очевидно, за намовою Звенигородського, спочатку почав лаяти Лук'янова, а тоді наказав його бити. Даремно заступався за нього начальник 500-ої команди російської в цій території, майор Верігін. А згодом, коли Лук'янову пощастило втекти, то за наказом Степаніщева його шукали в усіх хатах і цілком пограбували двір Лук'янова. Лук'янов подає скаргу до „содержащего сотенное Цибулевское Правление” Устимовича, але Звенигородський на це не зважає й, ходячи з пістолями по містечку, похваляється його **забити**.

Полкова Миргородська Канцелярія і старшина підтримали Лук'янова. Було навіть надіслано для сладств полкового осавула Кальницького. Та Звенигородського підтримувала російська влада. Їй пощастило оборонити Миронова й інших російських офіцерів, не надіславши їх на слідство під претекстом, що вони зайняті на службі². Але все ж Звенигородський після слідства, - в середині 1751 року, цілком вже втрачає сотницький уряд.

Очевидячки це був наслідок тієї судової справи, що повстала в середині 1750-го року про полковника Капниста, і за яку нарешті було заарештовано брата Д.Звенигородського Василя. Як відомо, цього року Київський генерал-губернатор Лентьєв надіслав до Сенату Капнистого листа до Чигиринського старости Рудницького: привіз цього листа йому один козак, що його буцім-то надіслав був козак Яків Нещадим 27 червня, який, мовляв, розшукав цей лист у Медведівці. Наведемо цей, дуже цікавий, маловідомий лист в оригіналі³:

---

¹) Ibidem.

²) Ibidem.

³) Рос. Академія Наук, Істор. Археограф. Комісія, Докум. Черн. Казен. Палати, 1, №592. Порівн. Бантіш-Каменський, Історія Малої Росії, частина IV, М. 1822 р., с. 120-121. Так само у С.М. Соловйова, Іст. Росія, книга V, с. 626.

«Высокоблагородный мосце пане Комиссар Рудницкий Староста Чыгрынского, мой велце мосце Пана любезный, брате и благодетелю.

«Желание мое быть мне, Гетманом не собилось, ибо обрали Гетманом Кирила Григорьевича Розумовскаго, не по его должности. Ныне старайся, дабы как купно я с вашим Високородием, Шляхтою, Азжы-Мурзою и и Ордою усоветовали присягою и письменно между собою утвердили, Орде Заднепрския места, от Архангел(ск)а до Усть Тасмена, выдать и для того от мене за командиров на правление в Заднепрския места отправлены Байрак и Попатенко, которые ни в чем противитись Орде и Шляхте не станут и еще всякое вспоможение чинить будутъ, Архангельскому городу Ордою Азжы-Мурзою и вы в прошлом 747 году вступили были, что многие обыватели остереглися и ничего по желанию нашему не исполнилось, и ныне егда выступит Орда за Ясырем, то скрыто делайте, дабы осторожности никто не возымел, а Российская команда хоча послана будет для закрытия Заднепрских слобод, обаче я постараюсь, что ни один оттудова выйти не может, все тамо пропадут, и под той случай я буду способ збирать, з Гетманом гуляючи смертною отравою от вас принятою, его Гетмана, напоить, и по нем на его месте Гетманом быть имею и в прежнее владение вечное землю вам отдам, как у нас на уговоре и в росписаниях письменных явствуует. Что же тамо с Ордами и Шляхтию Речи Речи Посполитой учинено будет, обо всем мене письменно благоволите уведомить, дабы я знал, как себе приготовитьъ

Вашего Высокоблагородия, моего велца мосце Пана, любезнаго брата и
Благодетеля, покорный слуга

Полковник Капнист (підпис по грецькому)

1750 года, Февраля 29».

За наказом цариці Лизавети полковник Київської залози Миронов зараз-же (11 серпня) заарештував Капниста, Байрака й Попатенка. В Києві було утворено спеціальну секретну комісію, що мала перевести слідство в цій справі. Капнист заперечував своє авторство цього листа й висловив підозріння, що то справа військ. Тов. В.Звенигородського, або запорозьких козаків, що їх він багато позаарештував останніми часами за розбищачтво й грабунки. Через це в жовтні того-ж року було заарештовано В.Звенигородського. Той кінець-кінцем повинився, визнавши, що цього листа написано й надіслано за його наказом,, щою помститися за ті здирства й грабунки, що зробив йому Капнист. Після цього В.Капниста винагороджено й

призначено начальником над Слобідськими полками. В. Звенигородського-ж засуджено до кари батою і заслано до Сибіру на каторжні роботи в „серебряных заводах”¹.

Проте, що до 1759 р. Він перебуває в Києві, в фортеці; цього-ж року гр. м. Воронцов посилав його засуд на затвердження цариці, додаючи, що син В.Звенигородського прохав амністії для батька. Чим закінчилася ця справа, ми не знаємо. Щодо заарештованих Д.Байрака й Ол.Попатенка, то їх мали призначити сотниками в Миргородському, або іншому полкові, й нагороджено грішми². Що-до Попатенка, отамана перед подією 1750-го р., ми відомостей не маємо³. Д.Байрака-ж справді було призначено Цибулівським сотником. Треба сказати, що й раніше (1749 р.) Д.Байрак, військовий канцелярист Миргородської Полкової Канцелярії і Капністів уповноважений⁴, виконував обов'язки сотника цієї сотні, „содержал Цибулевское правление”⁵; згодом, 1750 і на початку 1751-го р., - коли Байрака заарештовано, керує сотенним управлінням значковий товариш Лубенського полку Василь Устимович⁶. Після нього, очевидно, дістав уже дійсного сотника (так його згадують пізнішими роками⁷ Данило Байрак. Давида Звенигородського, хоч його й не притягають до відповідальності в Капністовій справі, але-ж остаточного скидають з сотенного правління. Старшина Миргородського полку, нарешті перемагає.

3.

Заможність людності, її торгівлю, то-що, значною мірою руйнував новий ворог, що з'явивсь у 1730-х роках і особливо розвинув свою діяльність проти задніпрських сотень у 1740-х. Це було Запоріжжя. Запорізьці, повернувшись під владу Росії, дістали право знов володіти своїми землями по-давньому. 4 квітня 1734-го року граф Вейсбах писав їм, що місцевості, де запорозці тепер оселяються і Січ свою будують, „ваши собственныя, которыми вы через несколько сот лет безпрекословно со всех сторон владеете”⁸. Деякі пізніші грамоти, як от грамоти, як от грамота цар.Лизавети від 16 вересня 1742-го року, ці права на землі потверджували (п.3 і забороняли тут селити

¹) Бібл. Рос. Акад. Наук, Рукоп. відділ, 31.2.14, ар.240.

²) Рос. Акад. Наук, Археогр. Ком., док. з Черн. К. Палати, 1, №662.

³) Хоч у Ново-Слобідському полку згодом ми зустрічаємо сотників з цим прізвиськом.

⁴) Так у 1748 році Байрак веде судову справу Капніста з Менжелеївським сотником Остроградським. Див. К.Ц. Арх.д. Акт., ф. Ст. Спр. XVIII ст., Генер.Військ. Канц., спр. №1905, „по доношению сотника Менжелевского Остроградского”... 1748.

⁵) К.Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст.Спр. XVIII ст., Генер. Військ. Канц., спр. №16284, „по доношению полковой Миргородской Канцелярии”, 1749 р.

⁶) К.Ц. Арх. д. Акт., ф. Стар.Справ XVIII ст. Генер. Військ. Канцел., спр. №12198, „следствие над с.майором Танеевим”, та спр. №484, про цеж 1751 року.

⁷) Дела Кр. Св. Елизаветы. тр. №1 Згодом він стає полковим Миргородським Осавулом.

⁸) Скальковській, Іст. Новой Сечи, вид. 1835 р., т. II, с.64.

инших оселенців¹. Через ці накази запорозці вважали себе за володарів усієї давнішої запорозької території і заявляли претензії на землі й Миргородського полку на правому березі Дніпра. Але справа в тому, що уряд, називаючи усі землі запорозців їхніми, ніде виразно не визначає північного кордону цих земель. Н.Д. Полонська-Василенкова, спираючися на запрошенні запорозців надіслати до полк. Дебоскета кількох старосільців, щоб показати кордони з Польщею 1747 р.², визнає, ніби-то уряд намічав цей кордон, як північну межу запорозьких земель³. Але в дійсності справа стояла цілком не так; уряд прохав прислати когось з запорозців, бо „скільки здесь ведомо изстари те места принадлежат к Запорожью”⁴. А рівночасно він бере старосільців і від Миргородського та Полтавського полків, ще до 80 чоловіка, тимчасом, коли запорозців бере тільки двох⁵. Отже гадаємо, що їх було покликано, бою бою колиш ця територія навлежала Запоріжжю. Не дурно тому Дебоскет і вимагає надіслати старих запорозців, що жили тут за старої Січі „за 50 років тому”, і знають тодішні кордони⁶.

Характерно, що запорозці власне й не виявили особливої охоти вказати докладно ці кордони. У своїх поясненнях вони звичайно намагалися взагалі підкреслити широкі границі запорізьких земель і те, як їх тепер обкраюють; але це підкреслення часто мало на оці ті обкраювання, що їх вчиняли не поляки, а Росія й Гетьманщина.

Для прикладу наведу одну дуже цікаву подібну інформацію запорозців про кордони. 1744-го року генерал-губернатор Леонтьєв наказав кошовому Ігнатовичеві розпитати старих запорозців, що вони знають про границю в Задніпрських місцях з поляками. На це він одержав таку відповідь⁷:

1) Старі, котрі ще не повмирили, козаки, посвідчили, що вони чули, буцім границя з поляками „была по Случ ибо и ныне козаки наши кажут, что всю Украину от ляхов обороняли вожди знатные прозванием Барабаш, Кудря, Наливайко, Абазин, Самусь, Палей, з запорожскими козаками и компанейскими, а едакож под державу Е.И.В. со всею Украинаю голодовали и служили⁴ на последок же бывший (гетьман

---

¹) Иванов, *op cit.*, Зап. Од. О-ства Ист. и др., т. XX. №8. с.81.

²) Иванов, *op cit.*, док. №9, с.82-83

³) Н. Полонська-Василенкова, З історії останніх часів Запорожжя. Зап. Істор.-Філ. Від. У.А.Н., кн. IX, с. 286

⁴) Иванов, *op cit.*, с. 83.

⁵) Андрієвський, *op cit.*, с.84.

⁶) *Ibidem.*

⁷) Бібл. Рос. Акад. Наук, Рук. Від., Папери Скальковського „Документы о границах Запорожья с поляками».

Мазепа) пргнав ляхов за Случь, в Любаре над Случу в знак границы и могилу висипали, даби ляхи в Україну по сей бок Случи не втручалися, а не только б по сим местам, где нине поданных Е.І.В. недопускают селится» (очевимячки по Тясмину).

2) Ще за Б.Хмельницького ляхи віддали Гетьманщині всю Україну від Дніпра до Дністра, а на півночі до Случи. І гетьман (Мазепа) перед шведською баталією називав себе гетьманом обох сторін Дніпра.

3) М.Терехтемитрів здавна належало запорозцям і перевози коло нього. Та й увесь Дніпро від Келеберди униз з Переволочною (і перевозом коло неї), р. Ворскло з млинами, так само й Кодаки й Самара і на південь до Очакова.

4) «Поле албо степь узавши от Крилова, где река Тясмин у Днепр упав, іакоже давнего часу так и теперь, до нас же войска Запорожского, займаючи по под Чорние лесом до Виски под Лебедин до Синюхи, где усте у Бог реку упадет и под над Богом до самого лиману где Бог под Очаковом в лиман увойшов голдовало, где ляхи неутручаются но толко партиями докучают».

У своїх пізніших грамотах уряд так и тлумачить це «изстари», у грамоті 1744 р., що на ню покликаються запорозці. Ці землі колись належали Запоріжжю, але в XVIII ст. Вони були порожні, і їх заселили не запорозці, а виходні з Миргородського полку, що до нього ці землі й було прилучено¹. Гадаємо, що справді уряд до самого початку не вважав ці землі за запорізькі. Таке-б визнання порушило інші попередні визнання уряду, що було в даному разі йому не корисне. Уряд добре знав, що цю місцевість ще в 1720 роках зайняли миргородські колоністи; 1732-го року він навіть відбирає ці землі від поліків, що т імчасово захопили їх, і повертає знов миргородським виселенцям. Добре знає він про існування тут навіть своїх сотень з сотниками (ще перед поворотом навіть запорозців під владу Росії, і de-jure потверджує це в початку 1740-х років. Очевидячки уряд вважає ці землі за маєтності Миргородського полку, а за запорізькі. – на які весь час потверджує права Січи, вважає ті, що лежать на півдегнь од цієї території. Яскраво такий погляд видно з пояснінь полковника Миргородського Капниста, який відповідав на закиди запорозців, що він забирає їх територію. Капнист поясняв, що в володіннях запорозьких на низу р. Малого Інгульця, він земельцілком не забирав, і пасік і хуторів не закладав, „а имеется в державе Е.И.В. полку Миргородского к сотне Криловской надлежащая поселенія у вершине р.Малого Ингульца”. Тутешні села й угіддя – козаків наддніпрянських сотень Миргородського

---

¹) Зб. Лазаревського №63, „Новая Сербія”, ар. 116 зв. і ар. 117.

полку, всі вони лежать „в собственных своих давно заимочных грунтах, а не в запорожских угодиях, где их запорожского жилья никогда не бывало и ныне не имеется», а на південь од цих поседень до запорожских «жильев» ще є велика незаселена смуга на 150 верстов. Всі-ж ці володіння, що здавна належать Миргородському полков. були один час захопили поляки, а 1732 року на клопотання гетьмана Апостола, «по подлинному полку Миргородского старшины и старожилов показанию», їх відібрано й повернено до цього полку¹.

Очевидячки такої-ж думки і уряд, уважаючи за запорозьки землі тільки по середньому й долішньому Інгулу та Малому Інгульцю, а землі в горішніх басейнах цих річок, - за землі Миргородського полку²; це ми побачимо ще й з іншого документу, що про нього скажемо трохи далі.

Але Запоріжжя з таким розв'язанням питання не хотіло миритися. Через це ми бачимо досить часті конфлікти між ним і старшиною Миргородського полку, що всіма силами обстоює ці багаті й прибуткові землі. Запоріжжя починає скаржитися на наступ колоністів цього полку і на утиски полковн.Капниста. Так, наприкінці 1743 року, воно скаржилося, що торговцям, людям що везуть крам з Польської області на Запоріжжя, а слобід Крилівської й Цибулівської „бываючие обезды и караульные драчу чинять ы денги берут непоблажно от каждого воза³». На це Київська Губерська Канцелярія, з наказу Сенату, послала в січні 1744 р. Наказа, вимагаючи від місцевої людності, старшини й форпостних команд, щоб проїжджим на Запоріжжя купцям «никаких обид и озлоблений, драч и здірств никаким образом отнюдь не чинили»⁴. Згодом, цього наказу знов повторено⁵ – очевидячки, особливого впливу на тих, що чинила утиски купцям, він не зробив.

Ще більші скарги на Капниста подано в травні того-ж року. Запоріжжя скаржиться, що він почав заводити на цій стороні (Правобережній) Дніпра слободи й хуторі, а «егож полку стали влезать в наше волности» писали запорожці «его ж полковника стрельці, ходячи партіями уже чинили козакам нашим, простуючим у Малороссію, у волностях наших....., а в річках начали зимовники разорять и

---

¹) Андрієвський, op cit., с .80 (?).

²) **Не зрозуміло ?**. (стор.231/2)

³) Д.И. Зварницкий. Источники для истории запорожских козаков, Владимир,1933 р. ? ст.1333.

⁴) Ibidem, с. 1363-4.

⁵) Ibidem, с. 1406.

валить и скот заберать и козаков, и то не ведаем ми, войско, по якому указу такую предрозность он, полковник Миргородский, начал чинить»¹, додавали вони.

У відповідь у жовтні того року наказано Генеральній Військовій Канцелярії розглянути цю справу². Але, як видно, та булком цілком на боці Капниста й доносила Сенатові, що поселення по цей бік Тясмину з давніх-давен належать Миргородському, бо мешканці цього полку там здавна володіють грунтами, на що й кріпості відповідні мають³.

Полковник-же Капнист, подвючи вищенаведені міркування про те, що запорозцям належать землі тільки по долішньому Інгулу й Інгульцю, зазначив, що він ніколи не посилав своїх команд робити кривди запорозцям, і хуторів, зимовників їх не руйнував і не палив, «да и жечь нечего», доводив він, «ибо криещиесь по степам для воровства запорожцы делают зимовники з лозы и для дождя криют камышем, а по переходе их в другие места от степных пожаров изгорают»⁴.

Капнист і собі скаржитья на утиски й грабунки запорозців, наводячи випадки крадіжок волів і коней⁵.

Уряд, як згадано, ставав більше на бік полковника Капниста. Правда, у вищезгаданому конфлікті, він обіцяв запорозцям розглянути справу, а в грамот цар. Лизавети, що її вона дала Запоріжжю ще в серпні 1744 р., повідомлялося що в їхніх володіннях заборонено селитися якимось оселенцям, про що наказано й Капнистові, рівночасно з заюбороною кривдити їх; але тут-же додавалося: «на противу же того и вам, нашему войску запорожскому, яко нашим верноподанным, в строении порученных оному полковнику Капнисту, по представлении означенной генеральной войсковой Канцелярии, что нашим Сенатом апробовано, крепостей никакого помешательства не чинить»⁶. Оскільки ці фортеці наказано Капнистові будувати в задніпрських сотнях Миргородському полку для захисту нових слобід, то стає ясным, що уряд вважав ці землі за миргородські, забороняючи Капнистові селити оселенців тільки на землях запорозьких, себ-то, як гадав уряд, на південь від цієї території.

Чимало сварок між Запоріжжям і старшиною Миргородському полку ми бачимо й р.1745, причому запорозці намагаються тепер боротися (як можна бачити з Капнистових рапортів) активніш.

---

¹) Ibidem, с. 1380.

²) Ibidem, с. 1504.

³) Ibidem, с.1386-7.

⁴) Андрієвський, Матеріали для історії Южного Русского Края в XVIII ст. с.86-7.

⁵) Ibidem.

⁶) Эварницкій, op cit., с. 1396.

Цікава справа виникла на-провесні 1745 року. З Січи приїхали три депутати, що мали бути під час описування кордонів з Польщею (потім на їх місце прибуло тільки два старожитці-запорозці). У них відразу виник конфлікт з старшиною Миргородського полку¹. Як доносив полковник Капнист, а так само й російські офіцери, запорозці довордили, що землі по Тясмин їхгі та казали, що з Січи пришлють військо, щоб забити Капниста й тутешніх сотників і відібрати ці землі. Підполковник Дебоскет радив навіть Капнистові покинути Комісію, що описувала кордон, і виїхати до себе на Лівобережжя.

Заарештовані запорозці відкидали зазгачені обвинувачення й собі поли „пункты”, де скаржилися на лайки й знуцання старшини. Як вони казали, полковник Капнист і сотники Миргородського полку (Крилівський, Китайгородський, Цибулівський і Кременчуцький) ввесь час докоряли їм за їхні претенсії на цю територію, закидали, що запорозці сподіваються, що „наша запорожска земля сія будет”, і іронічно запитували, де запорозці „оную землю на р. Чорний Ташлик в урочищу верстов за 80 від Петрова Острова; тут гайдамаки відбилися й відїхали, забравши своїх поранених. Загін-же Мезенцова втратив 8 чоловіка забитих, а 49 поранених².

Досить часто трапляет ься, що гайдамаки мають перевагу над урядовими військами. Напр., у червні 1750 року, капітан Трубніков з 230 чоловіками команди поїхав до села Ухівки й знайшов коло неї біля Чорного лісу гайдамацький табір, то гайдамаки не тільки відбіли його напад, але й відігнали його спочатку до Ухівки, а потім і до самого Цибулева, де він з великою бідою якось відбився. Правда, в середині цього 1750 року, коли проти гайдамак виступив сам полковник Капнист з великим козацьким військом, таке домінування гайдамацьких сил у задніпрських поселеннях почало зменшуватися³.

Хоча, треба сказати, вже в кінці 1740 років гайдамаки починають по інакшому ставитися до самої задніпрської людності. Їхня увага починає обертатися переважно на польські поселення; ми мало зустрічаємо заслужили, за якого государства”. Старшина ці обвинувачення заперечувала.

З цих взаємних обвинувачень яскраво видно тенденції цих двох груп, - їхню боротьбу за землю. Але оскільки запорозці не мають змоги відстояти її дипломатичним, так мовити шляхом, то вони тепер часто вживають іншого, а саме починають нападати

---

¹) Андрієвський, *op cit.*, с. 77-90.

²) Андрієвській, *Истор. Матеріали*, в.1, с.7-10.

³)М.В. Горбань, *Гайдамаччина 1750 р. Наук. Збірник Харк. Н-Д Катедри Укр. Культура*; ч. 2-3, 1926 р. с.112-113.

на ипоселенців Миргородського полку.1-го жовтня 1745 року полковник Капнист скаржився до Сенату, що „Запорожские козаки, отлучаясь от Сечи для единого своевольства кочуют по степным речкам, яко то Великом и Малом Ингулах, Саксагани, Сугайлы, Комышеватой, Мертвоводе, Костоватой, Громоклее, Ялинце, Боковой и протчих, и жительствоующим Заднепрских полку Миргородского местах козакам и обыват елям сотен Кременчуцкой, Потоцкой, Власовской и Крыловской приключают немалые обиды, покражи лошадей, рогатого скота, нападением на дома, и мучением людей и забратием их пожитков”¹. Останніми часами, як реєстри показують вкрадено у цих мешканців 296 коней і 107 волів.

Уряд наказує кошовому Ігнатовичеві боротися з цими розбишаками й висловлювати їх. Але як це мало дає користи, то з відома Генеральної Військової Канцелярії полковник Капнист посилає в степи загін в 200 „лутчих” козаків під командою двох сотників, щоб виловлювати цих гайдамак. У пізніші часи загопи ці ще збільшуються. Ловлять їх і російські форпостні команди, що стоять у більшості містечок і слобід задніпрських і підлягають головному форпостові в Кременчуці. Наказує також генерал-губернатор Леонтьєв і Заопріжжю (1747 р.) послати відповідний загін під проводом „доброго старшини

1747 року полковник Капнист знову скаржиться, що гайдамаки нападають на Архангельське. На це кошовий зазначає, що роблять ці грабунки не січовики, а різні волоцюги, що звать себе запорозцями, тим більше, зазначає він, що „и в Малой России не без злодеев находится”. Січ теж скаржиться, що как Кременчуцкой, так и других по Днепру состоящих сотен разного чина люди даже до половины степи к их запорожским волостям поселяясь, живут хуторами и тамо шинки и другие торговые промыслы имеют”², себ-то захоплюють не тільки землі, але й торгівлю й промисли запорозців.

В результаті цих суперечок доходило іноді навіть до бійок між роз'їздами Капнистових козаків і російських військ з загонами цих «бродяг» гайдамак, а почасти, можна гадати, й запорозців. Напр., наприкінці 1751 р. Чималий загін, що складався з 65 душ регулярного війська, 69 козаків компанійського (Павлова) полку, 4 Архангельської сотні і 24 різних форпостних (усього 162 д.), на чолі з капітаном Мезенцовим, натрапив на гайдамацьку ватагу кількістю до півтори сотні душ. Сталася бійка в ці часи

---

¹) Рукоп. відділ ВБУ, п.в. докум. Збірка коп. докум. XVIII ст., №2015; виписан з книг Пр. Сенату, „Малорос.Экспед.” за №150/1877, с. 52

²) Ibidem.

нападів на задніпрську людність¹ і натомість бачимо постійні наскоки на людність польських володінь. З другого боку мешканці задніпрських сотень все більш захоплюються можливістю дістати легку здобич і, міняючи своє поведження, починають приєднуватися до гайдамацьких запорозьких загонів або переховувати їх, дістаючи за це частину здобичи. Змінюється ставлення навіть козацької старшини. Напр., Йосип Чечель «правлящий за сотника» в Архангельському, що проти нього раніше так гостро виступає людність, а рівно-ж й запорозці, як видно з скарги комісара Смілянських маєтків кн. Любомирського, Добрянського, «первейший укrywатель ворами и разбойникам тим»; що роблять наскоки за Вись на польські села, палять їх і грабують людність². Часто той-же Чечель намовляє гайдамацькі загоони до нападів; ці напади тривають у 1745-6-7 роках. Стають одважніш поселенці й задніпрянських місць; рідко тепер трапляється, щоб поляки забирали у тутешніх мешканців сіно або пасіки; навпаки тутешні мешканці часто це роблять на тім боці Виси³, грабують худобу у тамтешніх мешканців⁴ і т.і.

Людність, можна гадати, взагалі починає ставитися до поляків у ці часи легковажно, не сподіваючись з їхнього боку якихось поважніших акцій. Не дурно, коли ініціала якась чутка про пеїну загрозу новим поселенням, то здебільшого її в ці часи звязується не з поляками, а з допомогою їм од татар. Напр., коли в липні 1749 року козаки в Архангельської й Цибулівської сотень доносили начальникові форпосту в Петроострові капітанові Шварцвальтові про якесь венлике військо, що з'явилося за 40 верстов о Архангельського й йде, щоб знищити поселення – Петроострів, Архангельське, Цибулів та інші – то казали, що це військо (близько 40 тисяч) складається не тільки з поляків, а ц значній мірі й з татарів⁵.

Гайдамацькі напади на польські землі набувають усе більших і більших розмірів. Напр., 1751 року гайдамацький загін у 500 чоловік нападає на польське село

---

¹) Хоч, звичайно, ці напади цілком не припиняються. Напр., ще вр.1751 р. скількись учасників гайдамацьких ватаг нападають уночі на козака с. Нестерівки, Гайдука. (Див. К.Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Спр. XVIII ст., Генер. Військ. Канц., спр. №4734). До речі, М.В. Горбань твердить (ор сит., ст.111), що задніпрська людність була в цілковитій згоді з гайдамацькими ватагами; гадаємо, це твердження треба послабити: бідніші кола людності йшли звичайно з гайдамаками; заможніші-ж, переважно піжтримували Миргородську козаку старшину і часто за це зазнавали лиха, як напр., вищезгаданий Гайдук.

²) Андрієвській, Исторические материалы, в.IV, ст.103. Той же Чечель протегує гайдамаці Безрідному (Андрієвский. Матеріали по исторії Запорожья и пограничных отношений).

³) Ibidem, с. 117.

⁴) К.Ц. Арх., ф. Ст. Спр. XVIII ст., Ген. Військ. Канц., спр. №16284 „по доношении полковой Миргородской канцелярии”... 1749 р.

⁵) Рукописний від. ВБУ, підвід. докум., №1749 р. Очевидячки цими чутками скористався Звенигородський, підроблюючи згодом листа від В. Капниста до Чигиринського старости.

Калниболоти за 5 верстов од Архангельського. Далі ця партія виступає за Вись, а згодом знов поновлює свої напади¹.

Ці гайдамамки переховуються здебільшого в запорозьких зимовниках. Як свідчать їхні допити, родом часто бувають і з задніпрських сотень, напр., з Цибулева; часто трапляються тут і миргородські козаки сотень, напр., Потоцької, а так само і інш. пограничних².

Не так охоче ловлять цих гайдамак тепер козацькі залоги. Ми вже не кажемо про місцевих сотників, але й надіслані з Гетьманщини „мало виявляють бажання у ловлі гайдамак”. Через це виникають іноді навіть конфлікти між ними й російськими форпостними командирами, як було напр. 1751 року (між с.-майором Танєєвим і полковим осавулом компанійського полку Симонасом начальн. 500-ої команди козаків)³, що дає змогу гайдамакам виступати все рішучим і сміливіш.

До того конфлікти виникають і між місцевою людністю та форпостними командами; у цих конфліктах покривдженою стороною виступає здебільшого місцева людність. Так, напр., начальник Цибулівської форпостної команди 1750-1751-их років секунд-майор Танєєв дуже грабує й гнобить людністю. Про це доносить „правлящій за сотника” в Цибулеві значковий товариш Василь Устимович з старшиною в липні 1751 о. До полкової Миргородської канцелярії. Він пише, що форпостна команда гнобить людність, краде у обивателів, їздячи за гайдамаками грабує місцеву людність і т.и. Сам Танєєв заарештовує козаків і тримає їх у в'язниці доти, аж доки ті викупляться; аналогічно поводить він і з старшиною⁴. Цибулівська старшина прохає тому призначити їм дійсного сотника, що міг-би оборонити людність од здирств Танєєва.

Миргородська канцелярія повідомляє про ці скарги шетьмана, а той звертається до київського генерал-губернатора, вимагаючи слідства над Танєєвим. У жовтні того-ж року розпочинається слідство, що триває у 1752 році⁵; чим воно закінчується – невідомо. Додамо до цього, що подібні утиски форпостних команд ми спостерігаємо в ці роки і в Крилові⁶.

---

¹) Рукоп. від. ВБУ, п.в. докум., справи гайдамацькі, №2644 і 2645.

²) Ibidem, спр. №2645.

³) Ibidem.

⁴) К.Ц. Арх. давн. актів, ф. Стар. Справ XVIII ст., спр. №12198, „следствие на секунд-майором Танєєвим и подведомственными ему драгунами»... 1751-2 р.

⁵) Ibidem.

⁶) К.Ц. Арх. давн. акт., ф. Ст. Спр. XVIII ст., спр. №5590 „по доношению полковника Капниста о брани сотника Крыловского Рудя... майором Немоцовым

Отже, для цих часів характерно, що форпостні команди у задніпрських сотнях грабують і утискають людність; вона через це мусить ставитися до них вороже й тим самим ставати на бік гайдамацьких ватаг та всяко їм допомагати.

РОЗДІЛ II.

Л и з а в е т щ и н а

1.

Ми бачимо, отже, що наприкінці 1740-х років місцевість коло горішніх Інгула й Інгульця була вже досить заселена. Основне ядро цих поселенців становили виходні з Миргородського полку, але рівночасно багато осадників ішло і з Правобережжя. Вже року 1741-го наказом цариці Ганни дозволялося втікачам з Гетьманщини повертатися з Польщі та Молдави й селитися в південних степах.

Правда, польських підданих приймати було заборонено¹, але в дійсності цього, звичайно, не додержувалося; мешканці Правобережжя могли виходити під виглядом колишніх утікачів з Гетьманщини, а можливо, переходили й без дальших пояснень про себе. У кожному разі, розглядаючи пізнішу людність, ми бачимо серед неї чимало виходнів з Правобережжя, колишніх мешканців Гуманя, Чигирини, Палієвого Озера, і інших містечок та сіл, що належали Польщі. Заборонялося також приходити сюди виходням з Гетьманщини. Правда, в 1740-х роках таких обмежень ми не бачимо; навпаки маніфестом 1743-го року поруч з виходнями з Польщі, колишніми підданими Росії, дозволяється оселюватися в степах, і виходням з Гетьманщини, як козакам так і посполитам². Але в 1750-х роках, на прохання Гетьмана Розумовського, цей дозвіл скасовано, дарма що наступних 1760 р. частково знову відновлено³.

На початку 1750 років у колонізаційних планах уряду відбувається зміна. Він починає захоплюватися проектами чужоземних колоній, зокрема сербських, а так само інших слов'янських народів.

Як відомо, виникає в цей час проект військових оселень з сербів, молдаван, болгар, тощо, - наслідком цього було утворення Слов'яно-Сербії та Ново-Сербії⁴. Ново-Ново-Сербію утворено як-раз на задніпрських Миргородського і частини Полтавського полку землях, а саме від гирла р.Кагарлика простою лінією до верхів'їв р. Тура (Турії),

¹) Скальковский, О Хронолог. Обзорение Ист. Новорос. Края, 1836 р. т.1, с. 29-30.

²) Київ. Центр. Архів давн. актів, фонд Старих Справ XVIII ст. (Київ. Губ Канц.) спр. №4587, „О поселении из Малой России в Заднепрские крепости”.

³) Про це див. у Скальковсь кого, Хрон. Обозр. т.1. с. 29 і 75.

⁴) Про неї див. відповідні праці: Загоровського, Ткаченка, Скальковського (Ист. Нов. Сечи) і т.і. Хоч, треба сказати, всі вони досить неповні, а іноді й однобічні.

а звідти до гирла р. Кам'янки, далі-ж на верхів'я р. Березівки й на верхів'я р. Омельника, і ним до його гирла, до Дніпра, відступивши на 20 верстов від польського кордону¹. 1753 року тут оселено сербську людність й організовано пандурський та гусарський полки, що розташувалися по слободах та шанцях.

Територію, на якій розташовано Нову Сербію, вибрано було дуже вдало. Ця задніпрська територія Миргородського полку, північна частина багатонаселеної колишньої Запорозької Кодацької Паланки, в руках російської влади ставала бар'єром, що відділяв Запоріжжя від Право- та Лівобережних Україн і давав змогу урядові регулювати стосунки з ним згідно з своїми планами.

Урядове заселення території призначеної під Нову Сербію значно відбилося на попередній її людності. Козаків, підсусідків, посполитих та інших мало бути виселено примусово з цієї території за наказом Сенату від 29 січня 1752 р.² („в прежнія места“) всього 4008 дворів³. Будівлі свої вони мали продати новим оселенцям.

Постанова про виселення викликала протест з боку гетьмана. Він, намагаючися задержати ці землі, зазначав: 1) що вони належать до Гетьманщини на підставі царських указів 1741 і 1744 років; 2) ґрунтами в цих землях володіють козацька старшина й козаки Миргородського полку мало не всі на підставі гетьманських універсалів та грамот і давніх урядових записів; 3) що більшість людності є вихідні з Польщі, а не Гетьманщини⁴. Сенат з цими доводами, проте, не погодився і потвердив своє розпорядження про виселення цієї людности, але, очевидячки, певности він усе ж не мав і незабаром знов переглядає цю справу (20 жовтня 1752 р.) разом з Колегією чужеземних справ і разом з царицею. Тут було розглянуто реєстри походження людности що їх склав начальник країни Глебов. З них видно було, що більшість колоністів – 3170 дв. (79,2%) походять з Гетьманщини, Запоріжжя й Слобожанщини (старожитців же було 643 дв., або 16%)⁵, вихіднів з Польщі – 195 дв. (або 4,8% усіх дворів)ю. Тому Сенат знову потверджує наказ про виселення⁶, окрім старожитців, що мають поки-що залишатися. Правда це виселення йде поволі. Ще наступного 1753-го року ми бачимо чимало давньої людности, напр., у Цибулезі, переважно заможнішої, що не могла, очевидячки, так швидко рушити з місця, як людність незаможна, без

¹) Скальковский, История Новой Сечи (1885 р.), т. II, с. 145.

²) Соловьев, Ист. Рос., т. V, с.714.

³) Загорский, Очерки по истории славянской колонизации в Новороссии в XVIII в. Воен. Ист. Вестн., 1912 р. т. IV, с.127.

⁴) Сенатский Архив, т. VIII, с.661.

⁵) Проте, невідомо кого вважали за старожитців, бо, як ми бачили з попереднього розділу, їх мало бут и безперечно більше.

⁶) Загорский, с. 127 і далі.

майна¹. А втім, 1754 р. Їх здебільшого, окрім старожитців, виселено. Цього року здає так само деяке майно і місцева влада, як напр., сотник цибулівський Данило Байрак, гармати та ядра й порох до них².

Дали імпульс інтенсивнішого виселення цієї людности, насамперед незаможної, ті утиски, що їх почали робити серби відразу як прийшли на цю територію. Вже 1752-го року ми знаходимо скарги людности, як от, Крилівської, на те, що серби відбирають її землі й майно (не чекаючи, поки та збере хліб, або скосить сіно), а так само вимагають і праці від неї (цієї людности) – разом з її робочою худобою, - без жодної заплати³. Але Сенат, розглянувши скарги цієї людности, а рівно-ж контр-скарги Хорвата, став рішучо на бік сербських поселенців, ухваливши „лесным и протчим всяким угодыям быть во владении” сербів, бо „Заднепрския места... единственно их удовоствию принадлежать”⁴.

Під тиском сербів людність, отже почала виселятися. Але, хоч і було наказано виселяти цю людність її колишнього мешкання (навіть тих, хто прийшов з Польщі, наказувано селити в тих місцях Гетьманщини, з яких вони колись до Польщі втекли)⁵, - людність переселюватися туди не хотіла й бажала селитися в степових просторах, на південь від Нової Сербії. На цій території (20-верстовою лінією від Нової Сербії) постановою Сенату від 20 квітня 1752-го року наказувано селити виходнів з Польщі і старожитців⁶. Але під впливом неохоти людности вертатися до Гетьманщини, наказом Сенату від 18 серпня 1753 р., було дозволено і іншій людності колишніх сотень Крилівської й Цибулівської, „кои пришли туда из разных полков и объявляют, что они уже там к поселению своему мест не имеют», селитися в цій 20-верстовій смузі⁷, яку до того незабаром було ще поширено. Через це, більшість, очевидно, людности цих сотень перейшла на південь, займаючи колишні запорозькі (хоч і не заселені) землі, рівно-ж і задніпрські (правобережні) землі Полтавського полку. Це й було, до речі, те ядро, що з нього згодом іріс Ново-Слобідський козацький полк.

Що-ж до решти людности, насамперед старожитців, то їх теж мали переселити на територію цього полку. Та це було переведено лиш частково; залишено було

---

¹) Дела крепости Св. Елизаветы, спр. №1. д. Акт., ф. Ст.Спр. XVIII ст., №1888, від 1753-1754 р.р.

²) Ibidem, стр. №3.

³) Збірка Лазаревсь, №63, „Новая Сербія”, ар.102.

⁴) Сенатский Архив, т. XVIII, с. 592-596.

⁵) Рукоп. зб. Лазаревського, №63, ар. 103 звор.

⁶) Эварницкий, Сборник материалов для истории Запорожских козаков, Спб. 1888, стор. 134.

⁷) Ibidem, с.134 і 192.

робітників у сербів з місцевої людности, ремісників¹, а можна гадати й ширші кола, можливо підсусідків і т.и. Через те ми й геть пізніше зустрічаємо тут чимало української людности. До того, треба скузати, що кадри її і далі весь час поповнюються. Українці з Гетьманщини і далі тікають не тільки до Ново-Слобідського полку (про нього далі), але й до Нової Сербії.

Очевидячки приплив колоністів, сербів і інших балканських народів був невеличкий, через це ми бачимо, що ці нові українські колоністи не тільки стають підсусідками у сербів, але вступають і в пандури; про це свідчать численні реєстри, що їх подають р.1750 і напочатку 1760-х років полкові канцелярії Гетьманщини про таких втікачів². Доходить до того, що втікає й дехто з козацьких старшинських родів Гетьманщини, вступає в пандури або гусари й дістає офіцерські уряди. Так було, напр., з деким з роду Требинських, Іркліївських сотників (асимільованих з українцями сербів), яких ми бачимо в гусарських ново-сербських полках генерала Хорвата³. Що правда, уряд Гетьманщини намагається протестувати проти цих втеч до Нової Сербії. Так 1760-го року гетьман скаржився Сенатові на те, що „некоторые малороссийские обыватели сошли из Малой России в Новую Сербию, и в новопоселенные за чертою Новой Сербии слободы, и вступили в пандуры»; гетьман прохав цих втікачів (реєстри їх, очевидно, на те й складали)⁴ повернути⁵. Сенат, справді, видав наказа, забороняючи приймати виходнів з Гетьманщини до Нової Сербії; але з другого боку, мало не рівночасно, Сенат видає й іншого наказа, що чималою мірою паралізує попередній, а саме він дозволяє офіцерам Ново-Сербського корпусу замість «денщиків» селити відповідну кількість виходнів з Польщі українців, дарма що й забороняє приймати їх з Гетьманщини і Слобожанщини безпосередньо⁶. А втім, остання заборона, безперечно, великого значіння мати не могла і нові колоністи з Гетьманщини могли з'явитися до Ново-Сербії і згодом, оселяючися тут під виглядом хоч-би виходнім з Польщі, як «денщики» офіцерів, або-що, і збільшуючи таким способом увесь час кадри української людности в Новій Сербії.

На цю українську людність, головне, старожитців, серби, насамперед командний склад, дивляться як на робочу силу, що нею можна обробляти свої землі. Через це

¹) Д.Кр. Св. Елиз., спр. №4, пор. у Загоровського, с.127 і далі.

²) Див. К.Ц. Арх. давн. акт (згад. фонд), Генеральної Військової Канцелярії, спр. №№12.065, 14.638, 16.492 т.ін.

³) К.Ц. Арх. д. акт. (згад. фонд), К.Губ. Канц., спр. №10960, „Письмо к польському князю Любомирскому подстолию Литовскому”...1775 р.

⁴) Див. ці реєстри у шойно згаданих справах, №12065 і 14638.

⁵) Загоровский, op cit., с.135.

⁶) Ibidem.

намагаються її підбити у підданство і вважають її вже наприкінці 1750 років за своїх підданих. В зв'язку з цим вони з усіх сил борються з утечами цих старожитців до Ново-Слобідського полку, ловлячи їх і силомицб повертаючи до своїх маєтків. Про це часто доносять сотники цього полку, як от, Устимович, Головка, а так само полковий обозний Михалча, - 1759 року¹ сотн. Звенигородський 1761-го і т.і.². Треба сказати, що влада в особі коменданта фортеці св. Лизавети (про нього скажемо далі), ставала звичайно на бік цих старожитців. Вже 1759 р. Федір Юст писав до Нової Сербії, забороняючи затримувати там старожитців³. Так само писав і Муравйов, що на скаргу Звенигородського полку поклав таку резолюцію: «Прибывшие в слободу Бешку из Новой Сербии семь человек з женами и детьми и со всем скотом и имуществом, ежели они бывшего неуказного поселения или вышедшие из Полши Малоросиане и впредь таковых принимают»⁴. Відповідні накази видає він і для Нової Сербії, як от (про це він повідомляв полковника Ново-Слобідського полку Одобаша) наказ від 15 жовтня 1763 р.⁵ Він між иншим пише, що наказав і „накрепко подтвердил”, щоб „ежели кто из живущих в Новосербских шанцах и хуторах старожилов малороссиан пожелает быть в здешнем слободском козачьем поселении, оных отнедь никому ни под каки м видом в тех шанцац и на хуторах не удерживать и никакого к тому препятствия им не чинить, в силу именного Ея Императорского Величества от 11 июня сего году указа». Як бачимо, „старожитці”, - перші поселенці в цих краях; лишалися тут у 1765 році і через 11 років після вирішення про їх примусове переселення вони ще виступають як „старожитці”, що їх намагаються захрпити в підданство серби.

Але залюднити цей район було ще замало; треба було ще й захистити його, як від можливих нападів місцевих розбишак та нагайських татар, що мало додержували будь-яких мирових угод, так і на випадок війни з якимось із сусідів. Бо хоч Нова Сербія й мала бути військовим поселенням, але очевидячки і сами керманичі були певні її відпороздатности і тому відчувалася потреба мати якийсь укріплений центр, певну оборону даної місцевості.

Через те сам Хорват, один з основоположників Нової Сербії, прохав уряд найшвидше вибудувати фортецю (з російською, а не сербською залогою)⁶. Тому Сенат указом з 29/ 1 1752 р. Наказав закласти фортецю ім. Св. Лизавети; для збудування її

---

¹) Д. Кр. Св. Елиз., спр. №21.

²) Там же, спр. №57.

³) Там же спр. №21.

⁴) Там же, спр. №57.

⁵) Д. Кр. св. Ел., спр. №112.

⁶) Загоровский, ст.90.

мали вислати з Гетьманщини 2000 козаків¹, що силою їхньою під ті часи дуже часто будували різні фортеці, міста, тощо.

Що правда, гетьман Розумовський поставився до цієї висилки козаків на працю неприхильно. Скальковський за Бантиш-Каменським каже, що він вислав їх лиш кілька сот². Цілком можливо, що кінець-кінцем так і було, бо будували фортецю переважно солдати російських полків, що перебували в цій місцевості, зокрема Пермського полку³; взагалі треба сказати, козаки тут неохоче виконують таку роботу, напр. козаки компанійських полків відмовляються робити в Новомиргороді рогатки, кажучи, що то не їх обов'язок⁴. Але все ж гетьман Розумовський, хоч і ставивсь неприхильно до наказу посилати робітників, иконав його, видавши відповідне розпорядження. Так., напр. з Київського полку мало йти 227 козаків-підпомічників та їх підсусідків (при 16 конях) і 131 посполитих (при 7 конях), що їх збирали це 1754 р. Під Кобижчею⁵. Мабуть, насправжки, більшість їх не зібралася, на що гетьман подивився кризь пальці.

Цю фортецю збудовано не в межах Нової Сербії, а вже за 20-верстовою лінією, наміченою передніше, на верхів'ях р. Інгулу, більш ніж за 50 верстов од північного кордону з Польщею⁶. Збудування цієї фортеці, та ще й так далеко в степ од наміченої лінії, занепокоїло як запорозців, так головне, й Туреччину. Правда, російський уряд намагавсь пояснити будування цієї фортеці причинами внутрішнього життя країни, а саме: гайдамацькими наїздами та потребою захистити від них людність. Ось як, напр., писав Київський віце-губернатор і головний командир Костюрін у листі від 31/VIII 1754 року до паші Очаківського⁷:

„Мой дружелюбнейший і соседственный приятель!

Яко в російских Ея Императ. Вел. Моей всемилостивейшей и всеавгустейшей государыни границах

В Новой Сербии, крепость святя Елизаветы зачинают строить и оная крепость не в ином каком намерении, как толко для охранения и защищения людей гайдамаков російских границ и того поселения, которое в близости полской границы с недавнегор времени чинитс я и Новою Сербию называется; оная!же крепость не в близости турецкой границы но в отдалении от оной в собственных российскаго

¹) Соловьев, т.V, С. 714.

²) Хронологич. обзор. т. I, с. 23, у Бантиш Каменського, ч. IV. 1822, ст. 128 (611 роб.).

³) Ibidem, с.23, а також примітка 10 на ст.53

⁴) Д.Кр. Св. Ел., спр. №1.

⁵) Лаврський й архів, фонд вотчин., спр. №1952, від 1754 р.

⁶) Скальковский, Ист. Нов.Сечи, т. II с.145.

⁷) Київ. Центр. Архів давн. акт., Стар. Справ XVIII ст., Київ. Губ. Канц., справа 10443 „О построении крепости Св. Елизаветы» 1754 р.

владения землях быть имеет, так что от турецкой границы до того места, на котором сия крепость построится, подлинно более ста верст будет, о чем сию правду всякий человек своими глазами увидеть может, кто похочет, и для того блистательной отоманской порте не только по сей, но и ни по какой другой притчине, о россии не малого сомнения или амбража иж отнедь не надлежит, ибо с российской императорской стороны благоустановленную дружбу на вечные времена с блистательною портою непоколебимо содержать намерены; в том ваше высокостепенство совершенно уверяя и в ожидании на сие приятельского от вашего высокостепенства уведомления с дружеским моим почтением пребываю

Ея Имп. Вел. Самодержцы всероссийской моей всемилостевейшей и августейшей

государыни генерал!майор Киевской губернии вице!губернатор и главной Киевской

командир,

Вашего Высокостепенства моего дружелюбнейшего и соседственного приятеля

доброжелательный слуга.

Киев, августа 31, 1754 году»¹.

Але цей лист, написаний у найприхильніших тонах і досить улесливо², не зробив відповідного впливу на турецький уряд. До того вороги Росії намагаються цю справу ще більш роздмухати і змалювати будівництва фортеці як акт дуже небезпечний для мирних стосунків між Росією й Портою. Під їх впливом турецький уряд починає добачити в цьому акті порушення мирової угоди і ставить вимогу російському послові в Царгороді, Обрезкову, негайно припинити будівництва³. Рівночасно турецький уряд звертається по посередництво др австрійського й англійського послів, що теж пишуть до Обрезкова, умовляючи його домагатися від свого уряду поступок, щоб не дратувати Порту, яка може перенести свої симпатії на бік Франції, про що дуже дбав французький посол.

У такий ситуації росфійський уряд деякий час вагається що робити. Рівночасно він уважно прислухається до того, що робиться і Туреччині. Для цього він розвиває

---

¹) Аналогічного листа надіслано до паші Бендерського (Сераскера-паші), а так само листи з подібним змістом – до молдавського господаря.

² Треба додати, що в чернетці листа було написано куда простіше; але згодом іншою рукою, було додано більшість улесливих титулів та надано такий запобігливий тон листу.

³) Про ці с уперечки з Портою див. у Соловйова кн. v, С. 817-820 і 841-2.

цілу мережу шпигунів, як у Туреччині, так і в Польщі. Зокрема багато відомостей надсилають в Польщі православні священики, що часто посилають спеціальних посланців по відомості до Порти. Розвідують усе і спеціальні посланці з Лизаветщини, здебільшого українські козаки або й сотники новозаснованого Н.-Слобідського полку¹, а іноді й російські офіцери. Нарешті уряд підплачує і певних турецьких урядовців. Так найбільш відомостей часи постачає начальникові цієї країни, генерал-майорові Глебову, султанський перекладач Іван Стефанович².

Усі ці російські агенти дають чимало відомостей про настрої турецької людности та про наміри Отоманського уряду. Ці інформації дають змогу Росії добре орієнтуватися в турецьких справах і вчасно вживати потрібних заходів³. Інформують її також (зокрема Стефанович) про шпигунів з турецького боку. Були це здебільшого євреї, а так само вірмени, греки й навіть росіяни-розкольники, мешканці Туреччини⁴. Всі вони їздять до Росії під витглядом купців. Приїздять вони туди за допомогою перенважно польських панів, зокрема Потоцьких, що самі часто посилають шпигунів, і їхні відомості пересилають до Порти.

Підо впливом чуток про майбутню боротьбу, а так само всіх умовлянь та вимог чужоземних держав, російський уряд обіцяв припинити остаточне фортифікування та зміцнення фортеці і залишити її в тому вигляді, в якому вона є (р.1754).

Але додержано цього не було. Фортецю й далі укріпляли та добудовували, але робили це надзвичайно таємно, і нікого с тороннього до неї не підпускали⁵. Все-ж чутки про це дійшли до Порти й викликали там нові хвилювання. У червні року 1755-го султан наказав паші Очаківському, щоб той під якимось текстом надіслав когось до фортеці оглянути її. Та Обрезков, повідомлений про це через шпигунів, зараз-же надіслав шифрованого листа про це Київському обер-комендантові Костюрінові⁶. Проте, посланець паші Очаківського, очевидячки, все-ж якось оглянув фортецю й доніс у Царгород, що чутки про її зміцнення мають підстави. Розлютований султан звернувся з претенсією до Обрезкова і, не вважаючи на те, що той заперечував факт будування, поставив йому вимогу дати пашпорт для вільного проїзду й огляду фортеці

---

¹) Скальковский, Ист. Нов. Сечи, т. II, ст. 222, 248.

²) Дела Кр. Св. Ел., спр. №5.

³) Ibidem. Цікаво відзначити, що ще 1755 року Стефанович попереджав Росію про те, що в Польщі деякі пани (з Потоцьким на чолі) готують повстання проти короля Августа пізнішу Барську конфедерацію.

⁴) Ibidem.

⁵) Д. Кр. Св. Ел., спр. №5.

⁶) Ibidem.

спеціального посланця (на нього він призначив пашу Девлет-Алі-Сеїд-Агу). Обрезков мимоволі мусив на це пристати, але надіслав посланця на Архангелоський шанець, сподіваючись, що його там задержать у карантині. Рівночасно він попереджає про цей огляд кого треба, наказуючи в широфанову листі вжити таких заходів: надати фортеці такого вигляду, щоб посланець справді міг побачити й потім посвідчити, що фортецю більш не будують, посланця прийматим як-найкраще, але робити обміри йому не дозволяти, хоча-б під тим прет екстом, що Порта послала його тільки оглянути фортецю¹. Ці поради справді мали бажаний результат. У шифрованому листі від 1 листопада 1755 року Обрезков дуже вихваляє тактику коменданта фортеці, Глебова, й пише, що Девлет-Алі-Сеїд-Ага повернувся цілком задоволений. Він, а так само і паша Очаківський,0 посвідчили: що «начатая крепость, хотя великого пространства и сделана крепко и надежно, но валы ея невысоки, так что в некоторых местах до двух аршин и менее. Минувшего лета конечно ничего не работано, не прибавлено и состоит так, как остановлено, и старетца токмо зделанное сохранишь, чтоб не развалилосьё Новопоселян около нея множество, а лежит от Турецкой границе в самом блиском месте конской езды прямою линиею 36 часов»². Ці інформації заспокоїли турецький уряд.

Що являє собою під цей час фортеця, ми можемо більше-менше встановити³. Треба сказати, що її гадали зробити досить-таки солідною, - це видно з тієї артилерії, що її мали привезти до фортеці. А саме, в фортеці (за списками 1756 року, 298 лютого) всього мало бути 120 гармат: 12-24-х фунтових, 12-18 фунт., 36-12 ф., 36-6 ф., 18-3 ф. 16 мідяних. Окрім того мало бути: фальконетів – 6, мортир – 12, гавбиць – 12, мортирців – 60. Всього на суму 6 ½ тисяч карбованців сріблом. Окрім того мало бути 20 дубелгаків, 30 штуцарів та рушниць на 2000 чоловіка⁴. Отже різної зброї як на ті часи чимало.

Але самі укріплення фортеці не відповідали цим готуванням до її обороноспроможності. Ми можемо більше-менше встановити, як виглядала вона в ці часи і як була укріплена, - хоча-б з рапорту інженір-підполковника залоги фортеці св. Лизавети до її коменданта, з 27 травня 1762 р.; тут він каже „про те, які треба поробити нові укріплення (під цей час кружляли проголоски про війну з турками) і описує сучасний стан фортеці, що в ньому вона перебувала ще з 1754-го року (з

---

¹) Ibidem.

²) Дела Кр. Св. Елиз., спр. №5.

³) До речі, є прекрасний план фортеці Св. Лизавети 1756 року, на якому визначено і ті укріплення, що вже реально зроблені, так і ті, що їх мали зробити й у дійсності ніколи не зробили (Одес. Істор. Археолог. Музей, карта №48). З технічних причин ми його навест и не можемо.

⁴) Д.Кр. Св. Ел., спр. №8.

невеличкими змінами р.1750)¹. Він рапортує, що фортеця від самого свого заснування власне цілком не заслуговує на цю назву; вона має тільки різчак і „по причине, вынятой земли из рва и насыпаннаго из нея вала” виглядає фортецею. Брустверів і поперед них „выравненого валчания”, звідки стріляє артилерія фортеці, - немає так само і хостів, а замість мосту залишена серед рова невикопаною частина землі завширшки скількись сажнів, що нею й ходять до фортеці. Палісадів сливе немає, а там, де вони й були збудовані (в 1756 р.) то зовсім погнили 2 розвалилися². Так виглядала підчас збудування фортеця, що мала таке важливе значення для охорони людности, про що писав у тому-ж рапорті інженір-підполковник: „А понеже сия крепость защитой и содержанием всего всего Ново-Сербского поселения по чести служить, в которой поселящийся для охранения единственное прибежище имеют надеются да и... (нерозбірливо) селений выходцов из заграницы защиты ея зависит, которая будучи не в состоянии, отнимать сможет охоту селящихся выходцов по причине неимения надежды на оборону и прибежище».

Припинивши укріплювати фортецю, Росія розв'язала майбутній конфлікт. Але, хоч турки й не вимагали більше, щоб фортецю зліквідовано, але все-ж ставилися до нового поселення в степовій Україні дуже вороже, називаючи ці землі своїми³. Через те і людність увесь час боїться турецького нападу. З'являються різні проголоски про наступ турецького війська, це нервує людність і навіть у самого уряду викликає певний неспокій і примушує його видавати накази про дальші заходи коло фортеці. Так вищезгаданого наказу від 1762 року про укріплення фортеці Св. Лизавети видано під впливом таких побоювань про небезпеку нової війни; його було мотивовано тим, що «нынешния заграничные обстоятельства требуют в сохранении високого Его Императорского Величества интереса и целости... (відірвано), в крепкой предосторожности от нечаяного неприятельского напдения обдержатся, повелеть соизволили с получением того все имеющиеся в крепости святых Елизавети интервалы яко то порлисадник, и прочее, что потребно, в лучшее состояние кроме земляной крепостной работы привести»⁴ ...

Щоб забезпечити себе від несподіваного турецького нападу, треба було знати про турецькі заміри. Щоб це з'ясувати та зібрат и відповідні відомості, надсилали за

---

¹) Там же спр. ч.88.

²) Треба сказати, що й земельні укріплення були аби-які. Вони незабаром обсипалися, про це ми маємо повідомлення інженера фортеці. Він сповіщає, що всі ретраншементи обсипали, бо на них мешканці випасають худобу і прохає поставити варту. Д.Кр. св. Ел. №91 від 1763 р.

³) Дела Кр. Св. Елиз., спр. №88.

⁴) Ibidem.

кордон зокрема до Польщі, як згадувано, певних людей, здебільшого козацьку старшину та російських офіцерів. Про їх рапорти, коли вони мали хоч тінь правдоподібності, повідомлювано Київського губернатора, а той, коли вважав за потрібне, Військову Колегію. Ці рапорти про чутки щодо військових планів Туреччини починаються вже з часів будівництва фортеці і тривають у 1750-60-х роках. Наведемо деякі (показовніші) з них, що найбільш хвилювали людність Лизаветщини (рапорти ці ми беремо з арх. матеріалів).

Року 1756-го з'являються досить серйозні чутки про майбутню війну і доходять навіть до Військової Колегії. Виникла справа з рапорта прапорщика Живановича, посланого розвідати про військові наміри Туреччини, що в Польщі (біля турецького кордону) він чув про військові наміри кримського хана, а так само про те, що польський посол Островський приїхав 27-липня того року до султана і не повертається (до вересня того-ж року). Чув він там так само, що було повідомлення від гетьмана Литовського про те, що «Француз против Оленда(?) воюет, а Брандербурх из шведом на Россию ити согласились, а как зачнется на Россию война, тогда татары ударить на новопоселяемые места и на крепость св. Елизавети, и уповательно что и посол Островский с теми ж согласиями к хану турецкому поехал, и что конная орда через перекоп три дни шла к Ильбурунгу и к Очакову, а около Очакова и Ильбурунга видена орда по той стороне лимана, которая с женами и детьми в Белгородския места с Кубани якобы дл кочевания идет, и через лиман судами переправляется на Очаков, и оной орды до семидесяти тысяч состоит»¹...

Військова Колегія, повідомляючи київського коменданта Костюріна про цей Живановичів рапорт, що його їй переслали Хорват і бригадир Глебов, наказує добре стежити на кордонах, розвідати про кількість татарського війська, а так само зробити деякі переміщення російського війська та укріпити фортеці².

Наступного 1757-го року знов розпочинається листування в подібній справі. 14/І генерал Хорват сповіщав секретним листом Київського віце-губернатора Костюріна про рух на турецькому кордоні³. Хорват писав, що через посланця з Польщі, з певних рук, він має звістку, що багато турецького війська прийшло до

---

¹) Київ. Ц. Арх. давн. ак., фонд Стар. Спр. XVIII ст. Київ. Губ. Канц. справа ч. 1863, „Указ из военной коллегии Киевскому вице-губернатору Костюрину относительно турецких приготовлений к войне”. Чутки про участь ужомземних держав нагадують трохи пізніші зусилля Польщі (напр. Барської Конфедерації). Пор. у Скальковського Ист. Нов. Сечи, т. III, с.6-7.

²) Очевидячки тоді й було зроблено деякі фортифікації фортеці (всупереч умові з Портою), про що ми маємо згадку 1762 р. Див. Дела Кр. Св. Елиз., справа №88.

³) Київ Ц. Арх. давн. акт (згад. фонд), справа ч.10445, „Письмо (секретное Хорвата вице-губернатору Киевскому Костырину о движении на турецкой границе”. 1757 рік.

Бендер на чолі з новим бендерським пашею; в цьому місті укріплюють палісади та фортифікації. Багато війська прийшло так само до Хотина теж з новим пашею. Турки випитують у польських мешканців, чи далеко стоять російські війська. Окрім того вони енергійно скуповують запаси жита та пшениці. Надіслано наказ навіть волоському господареві, щоб скуповував збіжжя й підвозив його суднами Дунаєм до війська. Людність, що живе в турецькому підданстві від Дунаю до Хотина, тікає до інших місцевостей.

Далі 1760-го року з'являються нові відомості про можливий наступ турків і татар, до того-ж виявляється, головний ворог Росії – кримський хан Крим-Герай¹. Треба одзначити, що чимала частина цих відомостей іде з урядових джерел. А саме 8 квітня Київський обер-комендант Лопухін одержав звістку від Обрескова, російського резидента у Царгороді: «ему Обрескову от надежной стороны сообщено, якобы хан Крымской Крым-Гирей подушает Порту на разрыв с здешнею стороною, ласкаясь разными знатными авантажами, и хотя де Порты от того весьма отдвоена да и ему хану соблюдение дружбы наисильнейшим образом показывает однако по известному по ханскому сумасбродству и мало к повелению порты уважению, небезопасность есть, что он какого вреда и миру противного предприятия не сделал»²...

Рівночасно повідомлювано, що капітан Сотніков, що стоїть у Никитській Слобідці, дістав відомості з Криму. В них передаються кримські звістки, що до султана буцім-то приїздив посол пруського короля з дарунками, намовляючи його виступити проти Росії. Але султан не зваживсь, не покладаючись на Прусію, щоб та згодом і проти нього не озброїлася. Тому султан наказує ханові Кримському додержувати миру і казати, що Порты з усіх сил прагне до мирних взаємин з Росією, але псує ці стосунки запорозці, що нападають і грабують татар, і коли це не припиниться то ханові доведеться поселити біля Запоріжжя ще кубанської та едисанської орди (ногайської), так, щоб було тут п'ятдесят тисяч з раніш поселеними³. Додавалося так само, що ширяться чутки, буцім хан виступив з військом на Дністер, нижче од Бендер.

Російський уряд наказав у відповідь на ці чутки пересунути ближче на південь шість полків.

---

¹) Як відомо, Крим-Герай був найбільший ворог Росії і один з найодважніших татарських ханів. Нагаємо хоч би його наїзд на Лизаветчину 1768-го року. Див. у Скальковського, *Ист. Нов. Сечи*, вид. III, т. , с. 10-18. III

²) К.Ц. Арх.д. Акт. (як раніше), справа ч. 10797, „Указы Сената и Коллегии по разным делам”, 1760 р.

³) *Ibidem*. Пор. у Скальковського. (*Ист. Нов. Сечи*, т. II (1885 р.), с. 252). Цю вимогу було, правдоподібно, висунуто у відповідь на вимогу російського уряду – переселити відділи цієї орди від Запоріжжя в інші місцевості (це зроблено на підставі листів гетьмана Розумовського з скаргами на кривду запорозцям). Почали-ж татари переселювати цю орду, правдоподібно, ще 1756 року, що видно з попереднього рапорту а прапорщика Живановича.

Трохи згодом знову виникає листування з Київом у справі нових чуток про похід турків. А саме 1762-го року 23 травня, мешканець Польської області, слободи Бінзарово (?), що їздив до ханства з доручення комісара Мителського, заявив сотникові Черниченкові (Ново-Слобід.полку), що вертаючися від татарських нагайських мурз, він чув про похід хана¹. А саме: що хан Кримський з невеликою частиною війська і козаків² переправивсь уже, а велике військо вже переправляється і „еще три султана с турским войском в Ильбурунг вступили... и местечко взял... по причине, что вышеписанья слободы и все здешние поселения на их земле поселены... и на проживающих на наших и на польских пограничьях»³.

Всі такі чутки, легко собі уявити, поширювали серед місцевої людности тривожний настрій та часом гальмували темп залюднювання країни.

Як ми згадали, Нову Сербію було швидко залюднено, здебільшого чужоземними виходнями. Місцева людність після цього пересунулася переважно на південь од цієї території. На цей-же південь розпочинається й нова колонізація, переважно української людности, з сусідніх країн. Ми маємо звістки про виходнів з Гетьманщини (напр. з полків Лцбенського, Миргородського, Переяславського, Київського, зокрема з Києва)⁴, багато звісток про виходнів з Польської області, себ-то з Правобережжя (з Гуманщини, Чигиринщини, Смілянщини та інш.)⁵, з Туреччини (напр. з Бендер)⁶. Йшли сюди так само колоністи й інших націй (хоч у далеко меншій кількості), як от волохи⁷, молдаване, греки⁸, євреї⁹. Почасті йшли сюди й росіяни, а надто розкольники¹⁰, переходячи як з Росії, так, особливо, повертаючися на заклик уряду з інших країн, зокрема з Польщі.

---

¹) Ibidem.

²) Натяк на незадоволення козаків, правдоподібно, запорозців, і очікування серед ново-сербської людности їх спільного з ханом нападу.

³) Ця справа мало не вся погнила й розвалилася. Тому не вважаючи на все бажання нам пощастило реставрувати на підставі погнилих клаптиків паперу тільки частину змісту. Крапками відзначено місця, що їх реставрувати не було жодної змоги.

⁴) Дела Кр. Св. Елиз., справа №106, 117 та інш.

⁵) Ibidem, №№89, 1063, 113, 117.

⁶) Ibidem, №136.

⁷) Загоровский. Очерки слав. колон., Воен.Ист. Вестн. 1912 р. к.4, с.13(?)

⁸) Дела Кр. Св. Елиз., спр. №105.

⁹) Ibidem, №136. Иванов (Матеріали для іст. Запорож.) цілком безпідставно колонізацію їх, супереч документам, відкидає.

¹⁰) Ibidem, №136.

Цікавий факт колонізації степів Лизаветщини від розкольників маємо ми в реєстрі виходнів з Польщі по деяких форпостах за серпень 1763-го р.¹ Так через Добрянський форпост за цей місяць пройшло 6 душ, з них побажали оселитися: в розкольникій слободі Нов.-Слобідського полку Добрянці – 2, у Білгородській губернії – 2, в Чернігівському полку – 1, в Росію – 1. Через Білянський форпост пройшла тільки одна людина з 5 душ, що забажала оселитися в м.Душатині. Через форпост Карабінерського полку 19 родин, в них до розкольниких слобід Н.Слобід. полку 6 родин, до Астраханської губернії – 4, Нижегородської – 2, Московської – 2, до Воронізької – 1 й до Стародубського полку на Гетьманщині – 1. Всього тут пройшло за цей місяць 17 родин російських і 2 українських. У вересні ж пройшло 4 родини, 2 російські й дві українські. Цікаво зазначити, що в саму розкольникю слобідку Добрянку за серпень йшло й оселилося 5 душ, а за вересень 3 душі.

Ця маленька ілюстрація показує наочно певну колонізацію розкольників. І не дивно тому, що слободи їх, почавши закладатися від Синюхи до Дніпра, потроху зростають завбільшки. Окрім фортеці св. Лизавети, що біля неї згодом вони почали селитися, і головне Добрянки, ми бачимо в 1760 роках ще такі слободи: Злинку, Клинци, Никольське², Лисі гори, Піщаний Брід, Плоську³ і ін. Розкольникі поселення стають згодом більші і впливовіші, так що для людності їх було призначено навіть окремого завідувача з росіян – ротмістра Попова (1761 р.), який проте підлягав полковникові Ново-Слобідського полку⁴. Проте, ця посада існувала не довго. Згодом розкольники посилають депутацію до Петербурга, прохаючи зміцнити їхнє становище в Лизаветщині, що уряд і зробив, потвердивши деякі їхні права та давши різні обіцянки⁵.

Хоч загалом домінувала на цій території, безперечно, українська людність. Розкольники все-ж не були остільки численні, щоб конкурувати з місцевою людністю, колишніми мешканцями слобід сотень Крилівської і Цибулівської, що її тим більш увесь час доповнювали українські колоністи з Гетьманщини й Польщі. Тому думка

---

¹) Київ. Центр. Архів давн. актів (як раніше), справа №10809, „Ведомость о происшедших из-за границы через Добрянский форпост разного рода людях пожелавших поселиться в России навсегда”.

²) Скальковський й, Хрон. обзор. исит. Новорос. края, т.1, с.74

³) Ibidem, с.89.

⁴) Ibidem, ст. 30. Хоч очевидно, в його віданню перебувають не всі розкольникі поселення. Напр., Добрянку у складі Н.-Слобідського козачого полку.

⁵) Ibidem, с.31.

декого з дослідників, що Ново-Слобідський полк залюднили московські виходні¹, є безперечно цілком безпідставна. Для прикладу наведемо реєстр людної слободи біля фортеці св. Лизавети, пізнішого міста Лизавету. Треба сказати, що тут людиність зростала надзвичайно швидко. Ще як будовано фортецю, на весні 1754 р. майбутній її комендант Олексій Глебов сповіщав генерал-майора Івана Федоровича Глебова про те, що багато осіб з'являються про своє бажання оселитися біля новозбудованої фортеці². 1757-го року навесні, людної цього поселення було вже чимало; було всього 149 господарів (128 дворів), а саме – міщан – 95 господарів-дворовласників, їх підсусідків – 21 госп., у дворах старшинських (сотника Мих. Касая і інш.) – 11 госп., греків – 3 госп., купців – 14 госп., виходнів з Польщі розкольників – 5 госп.³ До того тут немає даних про козаку людиність м. Лизавету (правда, її тут мусило бути дуже мало, - тільки при старшинських дворах). На підставі цього поселення ми можемо з'ясувати, звідки приходила сюди людиність. А саме:

З самої теперішньої Лизаветщини (з колишніх Задніпрських сотень Миргородського полку)	78 госп.	або 52,7% усіх госп.
З Польщі	37 госп.	або 24,8% усіх госп.
З Запоріжжя та його земель	9 госп.	або 5,6% усіх госп.
З Гетьманщини	8 госп.	або 5,4% усіх госп.
З Росії	4 госп.	або 2,8% усіх госп.
З чужих країв	5 госп.	або 3,3% усіх госп.
З Слобідської Укр.	1 госп.	або 0,7% усіх госп.
З м. Болхова	1 госп.	або 0,7% усіх госп.
З м. Боровська	1 госп.	або 0,7% усіх госп.
Не означено про	5 госп.	або 3,3% усіх госп.

Як бачимо, здебільшого поселенці походили з тої-ж таки Лизаветщини, потім з Польщі. Ці перші колоністи є, як згадано, старожиті цієї місцевості, що їх виселювано з території Нової Сербії. Яскраво це видно з нижчеподаного реєстру:

Звідки прийшов	Кільк. госп.
З кол. Цибулівської сотні	42
З кол. Крилівської сотні	7
З кол. Архангельська	4
З Переволочанської Кам'янки	2
З Мишурина	2
З Ташлика	2
З безуказаного поселення (не означено якого)	10
З с. Ухівки	5
З Жовнина	1
З Нестерівки	1
З Грузької	1
З Федірок	1
Разом:	78 госп.

Величезна більшість отже походить з території Нової Сербії з колишніх її старожитців

¹) Н. Полонська-Василенкова, З історії останніх часів Запоріжжя, с. 293. Цікаво, що за весь період до 1767 р. всього до Лизаветщини переселилося 2370 душ росіян, число порівнюючи невелике. (Скальковській. Опыт стат. опис. т.1, с. 214, прим.).

²) Дела Кр. Св. Елиз., спр. №3.

³) Ibidem, спр. №10.

– українців. Таким робом, ці ст арожитці створили те певне ядро, що дало початок, як місту Лизавету, так і взагалі, очевидячки, Ново-Слобідському полкові.

Щодо колонізації з Польщі, то йшла вона з таких місцевостей:

Звідки прийшов	Кільк. госп.
3 Чигиринської губ.	9
3 Гуманської губ.	6
3 Смілянської губ.	4
3 Білоцерківської губ.	3
3 Лисянської губ.	2
3 Богуславської губ.	2
3 Корсунської губ.	1
3 Канівської губ.	1
3 м. Костянтиновичів	4
3 с. Голочівки	1
3 с. Козел	1
Не зазначено про	3
Разом:	37 госп.

Таким робом колонізація з Польщі йшла власне з самої (чи трохи чи не самої) Київщини. Воно правда, не виключено можливість, що людність ця походила й з Волині й з Поділля, але мешкала якийсь час на Київщині, як правила, отже за певний етап на шляху до колонізації Степової України.

Щодо інших колоністів, то походили вони з таких місцевостей: з Гетьманщини: з Київського полку – 1 госп., з Миргорода – 2, з Кобеляк – 2, з Василькова (Київ.полк) – 1, з Баришівки (Переяслав.п.) – 1; з чужих країв – з Криму – 3, Волощини – 2, з Росії – Путівлю – 1, Брянську – 1, не означено про 2. Таким робом, коли навіть припустити, що частина виходнів з Польщі була теж росіяни-старовіри, усе-ж відсоток їх у головному м'ясті Лизаветщини, а очевидячки значною мірою в цілому полкові був дуже незначний. Хоч пізнішими часами, можливо, цей відсоток трохи збільшився (особливо в самому Лизаветі), через дальшу інтенсивну колонізацію з Польської держави.

Як ілюстрацію національної приналежності людності можемо навести ще реєстр втікачів з Пікінерського полку (кол. Н.-Слобідський козацький полк) в 1773-4-х роках, в якому вказано походження цих поселенців¹. Усього за цей час втекло 301 господар, з них:

Давніх мешканців цієї території („прежние”, а також мешкан. кол. Ново-Слобідського полку)	97 госп.
Пересельців з безуказних поселень переважно в 1750-х роках (кол. старожитці)	105 госп.
З Запоріжжя	42 госп.
З Польщі	29 госп.

¹)Эварницкий, Источники, т. II, с.1899.

З Гетьманщини	17 госп.
З Нової Сербії	3 госп.
Інших (компанійців, не означено, і т.ін.)	7 госп.
Разом:	301 госп.

Як бачимо, в показаних групах росіян ледві чи могло бути багато. Не у другій, третій та п'ятій групах їх не могло бути зовсім, у першій дуже мало. Хоч загалом, безперечно, це є тільки ілюстрація, бо дати справжнє уявлення про весь національний склад цілої території, вона не може.

Нарешті, додамо ще одну невеличку ілюстрацію: реєстри втікачів з Гетьманщини 1750-х років свідчать, що переважні маси їх ішли до Ново-Слобідського полку. Напр., за реєстром 1757-го року¹, з самої Потоцької сотні Миргородського полку втекло 86 господарів (не рахуючи їхніх родин), з них до Нової Сербії втікало 14 (або 16,3% усіх), решта до Н.-Слобідського полку. Цікаво, що до самої слободи Бородаївки, де за відомістю 1760-го року (про неї далі) було 382 козаки, втекло до 1757-го з самої-но вищезгаданої сотні Потоцької 56 козаків (3 виборних і 53 підпомічників). Ці цифри, гадаємо, досить показові і свідчать, знов-таки, що головні маси людності Ново-Слобідського полку були українці, будь-то старожитці, чи втікачі з Гетьманщини, чи Польщі.

Новозалюдненим місцевостям загрожувала певна конкуренція з боку поляків, що колонізація їхня мала чимале значення для цієї території в першій половині XVIII ст. Бачучи тепер, що з їх країв сила людності тікає до Степової України, поляки намагаються спинити цей рух, засновуючи на південних та південно-східних своїх кордонах нові слободи та намагаючися перетягнути туди людноість з Лизаветщини. Іноді це їм щастить; бувало, що новопоселена людноість, виходні з Польської держави, кидала свої оселі та верталася назад², іноді правда, під впливом злиднів, не маючи потрібних речей у новій своїй батьківщині, як от напр., через брак палива в холодну зиму³.

Новозасновані слободи з польського боку, які напр., розташовувалося по р. Ташлику⁴, треба було також і захистити від різних пригод: як, напр., нападів гайдамак, а той урядових осадчих Нової Сербії та Ново-Слобідського полку, що іноді силоміць переганяли людноість з польських слобід, іноді за покриттям і протекцією генерала й начальника Нової Сербії Хорвата, який прихильно ставивсь до нападів на польські

¹) К.Ц. Арх. давн. акт., ф. Стар. Спр. XVIII ст., Генерал. Військ. Канц., спр. №14688.

²) Дела Креп. св. Елиз., спр. ч. 100, 103.

³) Ibidem. ч. 100.

⁴) Ibidem. ч. 113.

володіння¹. Для цього поляки намагаються побудувати певні фортеці, як от ще 1754 року², а пізніше 1755 р. (проти Новомиргорода)³, укріпляли також і трохи дальші центри, як от напр. Гумань⁴. Але російський уряд енергійно опротестував всякі заходи в цій справі, а тому полякам не щастить цих фортифікацій до краю довести і вони мусять їх припинити⁵. Навіть збирання війська на прикордонній місцевості викликає протест російського уряду, бо таке збирання нервує людність Лизаветщини, і полякам доводиться його тлумачити як заходи проти гайдамак⁶.

Щоб спинити втечук пересельців до Степової України, поляки кінець-кінцем намагаються закрити шляхи певними військовими відділами. Ці військові відділи ловлять і вертають втікачів, а іноді намагаються й силомиць захопити й повернути вже осілих в прикордонних слободах колишніх польських підданців⁷.

Треба сказати, що такі їх напади поробилися були 1760 роками такі часті, що російська влада була змушена вжити відповідних заходів. Так 1763-го року, з приводу нападу поляків на слободу Гтернівку, Мельгунов наказує полковникові Ново-Слобідського полку, „в разсуждении такого от поляков дерзкого пост упка звеліти козакам слободи „предь в таковых случаях поступать с ними, поляками, как з злодеями, без всякого упущения”⁸.

З боку Польщі людність Лизаветщини де-далі зростала зростала. Вона оселялася навколдо фортеці св. Лизавети і навіть посувалася своїми поселеннями далеко в степ, особливо на заході, біля р. Синюхи (напр. хоч-би поселення Лисі Гори, поселені десь в 1757 р.).

Впливали на це зростання людности, окрім загальних легших умов існування, й ті пільги, які робилося цим новим колоністам. Напр., у слободі Орел, яку заселено наприкінці 1750-х років, осадчий Василь Черниченко за дозволом від уряду видає в позику на 3 роки провіант (очевидно переважно зерно для засіву). Цей засіб має видко великий успіх, бо окрім щойно (1759 року) оселених 34 родин, осадчий обіцяє поселити

---

¹) Ястребов, Архив Кр. Св. Елиз., ст. 556.

²) Київ. Цент. Архив давн. Актів, Київ. Губ. Канц., спр. ч. 10787. „Указы Сената и Коллегии по разным делам”.

³) Ibidem.

⁴) Сенат. Архив, т. XII, с. 87-88.

⁵) Київ. Цент. Арх. давн. Акт, спр. 10787, „Указы Сената”... etc.

⁶) Напр. 1757-го року, в січні поляки збирали військо в Гуманю (до тисячі „липків” і козаків), в Крутах (також тисяча польських жовніров і козаків). Це викликало великий неспокій серед людности Лизаветщини; польський уряд появнив, що т о проти гайдамак. Див. Д. Кр. Св. Елиз., спр. №11.

⁷) Д. Кр. Св. Ел.; ці справи почасти опублікував Ястребов („Архив Крепости Св. Елизавети”, Зап. Од. О-ства Ист. и Древ., т. XV, ст.580-583).

⁸) Д. Кр. Св. Елиз., спр. №112.

ще 100 роди н з Польщі¹. 1762-го року (12 січня) Сенат ухвалює пільгу новим колоністам і у цілому Ново-Слобідському полку, звільняючи їх на 6 років від податків². податків².

2.

З цієї усієї місцевої людности ухвалено організувати козачий полку. Власне вже в наказі Сенату 18 серпня 1753 року проектувалося, оселяючи стару людність, на південь від Нової Сербії, „учредить их козакам и так , как слободские полки состоят, и біт ь в ведомстве крепости Святыя Елизаветы коменданта”³. Проте зформовано більш-менш цей полк згодом у другій половині 1750-х р., коли він дістав і назву, - Ново-Слобідський (у відміну від інших слобідських полдків) козачий полк. Остаточо-ж зформовано, чи власне зреформовано, його у 1761-2 р. за часів коменданта Муравйова, коли було вже точно визначено сотні, склад їх, маєтності старшини і т.ін., і таким робом надано офіційних, організаційних норм полкові, що досі мав їх, так мовити самочинно.

Перейдемо тепер до розгляду цього самого полку, його устрою, складу, взаємовідносин і т.ін., відколи його засновано насамперед й аж до реформ 1761-2 років.

Територію Ново-Слобідського козачого полку, як вже згадано, спочатку становила двацятиверстова смуга на південь от Нової Сербії; пізніш дозволено цю лінію посунути ще на 20 верстов наперед. Але колонізація, як ми вже були бачили, йшла далеко швидше за урядові декрети, через те поселення швидко посунулися вже далі за нову лінію; цей наступ на запорозькі володіння потроху апробує й уряд своїми наказами. Так було почасти апробовано 1754 р. земельні захоплення старшини Ново-Слобідського полку в районі р. Домоткани й Самоткани⁴, 1764 року далі ще ріг земель земель по р. Інгулу⁵.

Перед реформами 1761-2 років ця територія виразного розподілу на сотні не мала. Сотники керували власне слободами, що здебільшого повстали 1750-х роках⁶, хоч хоч іноді, можна думати, в їх віданню окрім головної були й деякі дрібніші слободи,

¹) Д. Кр. Св. Елиз., спр. №21, пор. у Ястребова, op. cit., с.566.

²) Сенатский Архив, т. XII, с. 2

³) Эварницкий, Сборн. материалов для истории запорожских козаков, с. 192.

⁴) Ibidem, с. 134

⁵) Ibidem, с. 203.

⁶) Заселяють їх виселенці з території призначеної під Ново-Сербію. Але іноді заселяються у цих-же 1750 роках цілі слободи й виходні з Польщі (українці). Так слободу Тернівку заселено 1753-го року виходнями з Гуманщини (Д. Кр. Св. Елиз., спр. №74).

що не мали свого окремого начальника. 1750-61 р. ми бачимо такі сотні – слободи: Пушкарівку, Домоткань, Бородаївку, Мишурин, Калужино, Кам'янку (мабуть т.зв. Омельницька Кам'янка), Боянське¹, Омельник (або Лихівку) Тройницьку, Зелену, Верблюжку, Овнянку, Бешку, Мурзинку, Кам'янкуу (Вершинно Кам'янку), Аджамку, Калинівку, Інгульську, Грузьку, Вись, Ташлик (Плетений), Красну, Тишківку (або Ольшанку), Тернівку, Добрянку, Орел. Окрім того іноді виступають і деякі інші слободи, зрідка навіть з своїм окремим сотником, - напр., слобода Ново-Архангельська, Сухий Ташлик, пізніше (1760-і роки), Лелеківка, Комисарівка та інші.

На чолі Ново-Слобідського полку, *de jure*, стояв полковник. Але *de facto*, цей уряд був далеко не завжди обсаджений, не кажучи вже про те, що він не завжди давав змогу людині, що його посідала, стати фактичним керівником свого полку. Річ у тім, що на перешкоді цьому стояли коменданти фортеці св. Лизавети і фактичні правителі цієї країни з дуже широкими уповноваженнями та владою.

Власне, ще 1753 р. з початку утворення Ново-Слобідського полку, навіть ще перед тим, як його затверджено юридично, на чолі його поставлено окремого командира – капітана Бикова². Та щораз людина Ново-Слобідського полку, а рівночасно й його значіння, зростали, то уряд мусив поставити на чолі людину впливовішу, себ-то вищу чином, до того незалежну від Ново-Сербської влади, від генерала Хорвата. Тим-то 2 травня 1754-го року ми бачимо наказ Сенату „Казацкому и прочих в тех Заднепрских местах поселению быть в ведомстве Крепости Свё Елизаветы Коменданта”; рівночасно Сенат наказав головному командирові Глебову подати йому свою думку про потрібну кількість старшини для Ново-Слобідського полку, а так само про те, з кого її призначити³. Таким чином влада коменданта фортеці поширилася на цілу територію Ново-Слобідського полку. Першим таким комендантом ми бачимо бригадира Глебова (ще з 1752 р.), далі (1758 р.) генерал-майора Федора Юста, слідом за ним бригадира Муравйова, потім тимчасово Толстого, на короткий час відає Ново-Слобідським полком і фортецею Хорват, потім знову Муравйов і т.і. Проте, треба сказати деякий ще час після підання полку комендантові фортеці (1755-1756) капітан Биков стоїть ще на чолі Н-Слобідського полку, хоч фактично керує ним за цих років полковий хоружий військовий товариш Іван Макогін⁴.

---

¹) Або, в іншій транскрипції, Обоянське, Буянське.

²) Сенатский Архив, т. IX, с. 201-2.

³) Ibidem, с.260.

⁴) Одеський Істор. Крайовий Архів, фонд Переяславської консисторії, зв'язка 1.

Отже фактичними правителями в Ново-Слобідсь кому полкові були коменданти фортеці. Та поруч них десь у середині, мабуть 1750 років утворюється, поруч з іншими старшинськими урядами, й уряд полковника. На цьому уряді ми бачимо Миколу Одобаша (або Адобаша, Одабаша, чи навіть Адабаша, - за транскрипцією російської адміністрації¹, що з довгенькими, правда, перервами перебуває протягом всього існування полку. Так він згадується як полковник у 1757-8 р., потім його тимчасово звільняють, в 1760 р. ми знову зустрічаємо його на уюму уротім він тимчасово командує в чині майора якимось іншим військом, а на його місце призначають коменданта Муравйова, а потім призначають, вважаючи на те, що той добре розумівськ на прикордонних справах, першого пограничного комісара Якіма Литвинова (12-го січня 1761-го року). Коли він помер, Київ. генерал-губернаитор Глебов висуває на уряд полковника кандидатуру нового пограничного комісара Івана Чугуєвця, але Сенат його не затвердив. Натомість старшина Ново-Слобідсь кого полку уперто висуває знов кандидатуру Одобашеву. Сенат усіма силами зтягає справу, але нарешті примушений відновити його на полковницькому уряді(десь у другій половині 1763-го року).

Владу полковникову обмежено головною владою коменданта фортеці; так коли 1762-го року на короткий час піддається Ново-Слобідський полк Хорватові, Сенат зазначає, що погранични й комісар Литвинов, що виконував обов'язки полковника цього полку, має підлягати й Хорватові². Та все-ж, можна думати, у віданню полковника залишається чимало справ щодо полку. Він не тільки керує ним в адміністративній частині, але й обстоює його інтереси від ворожих зазіхань, як з боку Запоріжжя, так і інших сусід; своєю чергою полковник клопочеться й про те, щоб збільшити територію цього полку, роздаючи придбані землі, мабуть за остаточною згодою коменданта фортеці, на власність і на уряд, на ранг, іншій сотенній і полковій старшині.

Треба відзначити, що й коменданти часто сприяливо ставилися до козачої людности, власне насамперед старшини, очевидно, й усяково їй протегували. Напр., комендант Муравйов цілком щиро відстоює інтереси цієї старшини, не тільки від зазіхань запорозців, але й з боку Нової Сербії. Боротьба його проти неї за землі

---

¹) За Скальковським першим полковником був тесть Одобаша, Лупул Зверйов. Навсправжки майор Василь Зверйов вийшов з Молдави в 1760-х роках, а р.1769 переведений до Степової України, де призначений на полковника щойно зформованого з волохів (що їх він і вивіз) Молдавського Гусарського полку (Одес. Кр. Іст. Арх., ф. Коша Запорозького, спр. №239).

²) Сенатский Архив, XII, с. 172-3 .

Але й полковників висуває коли не комендант, то начальник країни Київ, генерал-губернатор, знов таки порозумівшись мабуть з полковорю та сотенною старшиною, а затверджує їх Сенат; іноді-ж Сенат безпосередньо і призначає їх, навіть не порозумівшись з комендантом фортеці. Т ак, можна думати, було з Муравйовим, а потім Литвиновим, яких призначає безпосередньо Сенат¹, усупереч настирливим домаганням козачої старшини, що прохає призначити Одобаша². Правда, до двох подань – першому київського генерал-губернатора Глебова, а другому – його вкупі з козацькою старшиною, Сенат поставивсь негативно, заявивши, що кандидатів обирає цілий полк³ (навіть не сама козака старшина). Та гадаємо, про що виборність полковника Сенат згадував лиш у випадках, коли представлено було кандидатів на цей уряд не бажаних для нього, - передусім, провдоподобно, українців. Не дурно-ж Сенат, любісінько призначивши згори на уряд полковника Муравйова (1761-го року), а далі Литвинова у січні 1762 р., тепер відкидає кандидатури пограничного комісара (він посів був цей уряд по тому, як Литвинов помер) Івана Чугуєвця-українця, що до тогго, як став комісаром, був писарем Січи Запорозької⁴, якого висував Глебов, та Одобаша, якого так домагалася козацька старшина. Що-до останнього, то тут справа була тим цікавіша, що його прохали призначити 12 лютого 1763 року депутати від цілого полку, - але Сенат не затвердив його тільки через те, що не було переведено офіційних виборів „при команді” і прдано рішення його на затвердження до Сенату⁵. Ці факти, гадаємо, яскраво свідчать, що виборність полковника, не кажучи вже про іншу старшину, існувала лиш на папері і витягли її на світ тільки тоді, коли треба було усунути небажану для Сената кандидатуру.

Ставлення полковника до свого полку залежало здебільшого від самого полковника та його симпатій. Загалом більшість полковників та комендантів фортеці св. Лизавети, що з них рівночасно часто були й полковники Ново-Слобідського полку, ставила дуже прихильно до своїх полчан, насамперед до козацької старшини, і вороже до всіх її супротивників. Зокрема вартт назвати Одобаша і, головне, коменданта Муравйова, що так завзято захищав інтереси козацького полку від Нової Сербії, і особливо, Запоріжжя, що стягнув на себе повне урядове незадоволення. Але бували й вийнятки, прихильність до Запоріжжя; за такий вийняток був, напр. пограничний

---

¹) Сенат. Архив, т. XII, с. 2.

²) Д. Кр. Св. Елиз., спр. №72.

³) Сенат. Архив, т. XII, 432.

⁴) Бібл. Рос. Академії Наук, Рукописн. відділ папери Скальковського „черновик письма кошев. атамана Гр. Федорова”, 1762 р. Або справи в арх. Коша Запорізького.

⁵) Сенат. Архив, XII, 432.

комісар і полковник Аким Литвинов, що ставивсь з великою симпатією до Запоріжжя й усяково допомагав йому. Звичайно, робів він це не безкорисно, а дістаючи весь час певні подарунки від Січи, що взагалі полюбляла таким способом притягати на свій бік впливових осіб.

У кожному разі Литвинов за-для Січи часто порушує накази уряду, і коли Муравйов порушує накази, щоб пошкодити Січі, заявляючи на всі згадки її про царські укази, „я сам указ”, - то Литвинов навпаки порушує накази, щоб захищати запорозців. Яскраво виявляється це в його листах до Калнишевського, до Глоби і іншої січової старшини. Так, напр., він попереджує Січ, що військо розбило один загін запорозців, який „ко смелянскому делу приличень” (очевидячки, нападу на С мілянські маетки), і зловили запорозця Стеблівського куреня Микиту Щербину, „которого вам надобно всячески о выдаче в Сечь требовать”, - радить він січовій старшині, щоб цього запорозця не було покарано. Решта загону, - пише він, пробирається через Нову Сербію, він побоюється, що їх моржуть упіймати. Спрининивсь до всього комендант фортеці Муравйов: „все б оно иначе было, ежели-б не по пристойности посторонние не мешали (а кто он такой сами знаете)”, додає Литвинов¹. „Брате й друже”, - пише він військовому писареві Івану Яковлевичу Глобі, „что принадлежит до Заворуйка и Дика сотника, т о сколько моих сил будет стану трудиться², сам знаешь г-рь мой, что в наших местах делается, авось либо скоро пепереиначится, что с нетерпеливостью ожидаю!”³ - закінчується таким побажанням лист. Загалом, отже політика полковника залежала від його симпатії, проте симпатії рідко⁴ бували на боці Запоріжжя й не дурно тому ієнтереси і укордони сусідів з боку Ново-Слобідсь кого полку ввесь час безпеерервно порушувано.

Окрім полковника, на чолі полку стоїть полковий обозний (в 1750-60 р. Василь Михалча)⁵, що відіграє в його керуванні чималу ролю, та полковий суддя (за цих-же років Григорій Бутович)⁶. Окрім них ми ще бачимо в 1756 році полкового хоружого⁷ (Івана Макагона), також полкового писаря (в 1750 р. Василь Семенів, а далі – з 1761

---

¹) Бібл. Рос Акад.Наук, Рукоп.Відділ,папери Скальковського,„Письмо Акима Литвинова к войск. писарю”... 1762 р.

²) Очевидно, здержуючи їх що-до Запоріжжя.

³) Ibidem , лист від 10/III 1762 р.

⁴) Здається, що, окрім Литвинова, більше прихильників Запоріжжя серед старшини Ново-Слобідського полку не було.

⁵) Д.Кр. св. Елиз., спр. №63, 25

⁶) Там же, спр. №64.

⁷) Одес . Кр. Іст. Арх., фонд Переяслав.консистерії , звязка 1.

фактично, а офіційно з 1762 – Назар Чернявський)¹, городничого міста Лизавета (1757 р. – Гарасима Григор'єва², і кілька десятків підпрапорних, - очевидячки агентів полкового правління. Керування полком провадиться через Полкову Канцелярію, що на її чолі, як згадано, стоїть полковий писар, а під його урядуванням 2-3 канцеляристи (з яких призначається й писаря, - напр. Чернявського)³ і 3-х писарів⁴.

Окрім того, є й уряди (хлч у реєстрах 1760-1762 років ми їх не бачимо – мабуть їх пораховано з підпрапорними) полкових осавулів. Уряд цей був мало корисний, осавулам доводилося переважно весь час роз'їздити ловити гайдамак і т.ін., і своє господарство завести, як це робили сотники, їм через це було важко. Тим то осавули за який час звичайно вдавалися з проханням дати за їх працю уряд сотника, хлч би й молодшого, як це зробив напр., молодший полковий осавул, Яків Дик, син сотника Мурзинського і колишній значковий товариш Миргородського полку⁵.

Що до підпрапорних, які своїми функціями наближаються до полкових осавулів, то вони відповідають значковим товаришам Гетьманщини, принаймні в очах уряду⁶. Призначається їх, як правило, з найвидатніших (що, напр., визначилися за війни) виборних козаків. Хоч фактично, дуже часто призначається їх і з старшинської молоді, синів сотникових, або з синів інших підпрапорних, надто піс ля смерті батька (напр., Михайла Котенка призначено на батькове місце, Івана Кота,3 підпрапорного з Бородаївки й осадчого цієї слободи, 1761-го року)⁷.

Треба, напешті, додати, що при полковому штаті рахуються ще полкові гармаші (в реєстрі 1760-61 р. їх так само не згадано, - очевидно пораховано з усіма сотенними гармашами). На ці посади призначувано звичайно виборних козаків, що знаються на гарматній справі. За ними залишаються їхні маєтності і (луки, рілля, тощо) в їх сотнях, й до того вони мають, очевидно, якісь прибутки, можливо платню; не дурно на кожну ваканцію полкового гармаша відразу знаходяться претенденти з найзаможніших виборних козаків (що мають здебільшого не саму землю, а й чимало підсусідків, які можливо допомагають обробляти їм землю в їх відсутності, - як гармаші при полковому центрі, вони перебувають у фортеці св. Лизавети⁸.

---

¹) Д. Кр. св. Елиз., спр. №83 та ін., а також К.Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Спр. XVIII ст., спр. №5112 (вищечитована).

²) Там же, спр. №10.

³) К. Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Спр. XVIII ст., спр. №5112 (вищечитована).

⁴) Д. Кр. св. Елиз. спр. №№34, 56 та інш.

⁵) Д.Кр. св. Елиз., спр. №26.

⁶) Там же, спр. №107, наказ Глебова від 1766 р.

⁷)Там же, спр. №107, наказ 1761 р.

⁸) Д. Кр. Сву. Елиз., спр. №83.

На чолі сотенної старшини стоять сотники. Звичайно в більших порівнюючи сотнях окрім сотника, так мовити, головного (його зветься в документах дійсним), є ще один сотник молодший, а зрідка й двоє¹. Цей молодший сотник заступає дійсного сотника коли той від'їздить. Хоч трапляється, що у відсутність дійсного сотника призначається наказного, напр., з абшитованого сотника².

Ястребов каже³ (правда, на підставі досить позверхового студіювання матеріалу), що призначувано сотників звичайно з осадчих слободи. Безперечно, такі факти бували, та це не було загальне правило, напакі, ми з більшим правом можемо визнати, що тут як і колись у задніпрських сотнях Миргородського полку, найохотніше призначається сотників з козацької старшини (переважно Гетьманщини)⁴; осадчих-же робиться сотниками досить рідко, неохоче, лиш під тиском обставин, щоб не знеохотити людність засновувати дальші оселі.

Треба сказати, що в призначенню сотників і сотенної старшини в Ново-Слобідсь кому полку треба взяти на увагу кілька моментів. Передусім треба пам'ятати, що частина задніпрських поселень Полтавського полку мало не ціла увійшла до Ново-Слобідського полку (очевидно і з своєю людністю). З неї зформовано кілька слобід-сотень; на чолі їх поставлено переважно значкових товаришів Полтавського полку, що мали в цій місцевості свої ґрунти та підсусідків. Так сотник Слободи Омельника (або Лихівки) є Хома Лихо (або Лишевський), значковий товариш Полтавського полку⁵, так само й батько сотника Калужинського Василя Роботи, Федір Робота, є так само значковий товариш Полтавського полку і власник маєтків у Калужнім⁶, як і батько або або родич іншого сотника (Кам'янського) – Андрія Гегели – Василь Гегела⁷.

З другого боку за головне ядро Ново-Слобідського полку є мешканці колишніх задніпрських сотень Миргородського полку. Через це не дивно, що сотенна старшина і собі, сюди переходячи, дістає тут відповідні уряди. Напр., „правлящій за сотника” в Архангельському, відомий нам вже з першого розділу, Йосип Чечель, дістає відразу сотенний уряд у Верблюжці, на якому й правує аж до смерті. Отаман Цибулівський Василь Кошовенко (пізніш осавул) дістає тут сотництво в слободі Грузькій, другий

---

¹) Напр., див. у спр. №20. Д. Кр. Св. Елиз.

²) Там же, №97.

³) Ястребов, Зап. Од. Об. Ист. и Др., т. XV, с. 552.

⁴) Скальковський цілком безпідставно гадає, що старшина козачого полку призначається здебільшого з виходнів молдаван та греків, т. II, с. 131.

⁵) Збірка Лазаревського №63, „Новая Сербія”.

⁶) Ibidem.

⁷) Ibidem.

отаман цієї-ж слободи Федір Война стає сотником Ташлицьким¹. Нарешті сотенний отаман Архангельський Олексій Зерваницький стає спочатку отаманом, а далі сотником Ташківки², а Петро-Острівський отаман Василь Кравець (або Кривець) – сотником Боянським³ і т.ін.

Рівночасно з цим призначається на сотників і козацьку старшину з тих загонів, що перебувають для охорони цієї території, зокрема старшину Миргородського полку. Яскравий приклад такого призначення є сотник Мурзинки Павло Дик. Він був за значкового товариша Миргородського полку і мешкав у Хоролі; 1753-4 року він з залогою козаків цього полку стоїть у Новомиргороді; того-таки року його призначається на сотника Мурзинського⁴. Так само призначається на сотника Домотканського Семена Лебединця, осавула, - якого саме полку невідомо⁵.

Іноді призначається на сотників і виходнів з Польщі, - але за особливі вислуги. Напр., сотника Василя Молчана призначено за його розвідну службу в Туреччині й Польщі; він, бувши за писаря у Бендерах, організував сітку шпигунів у Туреччині й в Польщі, далі переїхав до фортеці св. Лизавети і був при коменданті Глебові, і відав усю, так мовити, контр-розвідну службу⁶. Тай Микола Донець, сотник Тишківки, дістав цю посаду, очевидно за розвідну службу в Польщі⁷. Іноді призначається сотників і просто з протекції: напр., Миколу Алтернацького (поповича з Гетьманщини) Муравйов призначив сотником на прохання бригадира Ірана, що при ньому Алтернацький був за музиканта⁸. Нарешті, зрідка ми бачимо, що сотника призначають з осадчих. Так Семена Семена Сича, осадчого слободи Плетеного Ташлика, призначено на сотника Виського⁹; та характерно, що Семен Сич є мешканець Цибулева, дуже заможний козак, козак, який заселив цю слободу переважно своїми сусідами Цибулівськими¹⁰. Узагалі-ж осадчих здебільшого призначають, як і в колишніх задніпрських сотнях Миргородського полку (пор., напр., епізод з Д.Звенигородським), на отаманів, а вже з цих урядів вони переходять іноді (мабуть не часто) на уряд сотницький. Напр.,

¹) Порівн. в спр. №2035, Рукоп. відділ ВБУ, п.в. документів, або №12762, К.Ц. Арх. давн. ак., ф. Старих Справ XVIII ст.

²) Рукоп. відділ ВБУ, п.в. док., спр. №3815 і далі „Секретні зносини з Кримом”.

³) К. Ц. Арх. давн. акт., ф. Ст. Спр. XVIII ст., спр. №1906.

⁴) Д. Кр. Св. Елиз., спр. №3 і 26.

⁵) Там же, спр. №3. Можливо, що кинув Дик Миргородський полк чебез свої постійні сварки (1739-1751 р.) з сотником Хорольським Родзянком. Див про це К.Ц.Арх. давн. акт., ф. Стар. Спр. XVIII ст., спр. №15650.

⁶) Там же, спр. №5.

⁷) Ястребов, Арх. Кр. св. Елиз., док. №V, с. 567.

⁸) Одес. Істор. Археол. Музей, рукоп. відділ, №11. 21. 65, арк. 62-74.

⁹) Д. Кр. Св. Елиз., спр. №26, пор. у Ястребова, с. 567-8.

¹⁰) Про нього див. у Андрієвського, Матеріали для Ист. Юж.-Рус. Края, ис. 77.

осадчого слободи Домоткани, Сіренка призначено на отамана цієї слободи, а коли запорозці вбили сотника Лебединця, його призначено на місце сотника¹. Також і в слободі Орлі призначено осадчого її Василя Черниченка на підпрапорного, а згодом (1759 р.) – на сотника².

Як бачимо, здебільшого призначувано сотників з козацької старшини зрідка з інших осіб, - за певні вислуги, що іноді виявлялося і в оселенні певної слободи.

Чи вже згадано, сотники стояли на чолі певних слобід. Окрім того було два сотника і при фортеці св. Лизавети, при полковому уряді. Загалом ми бачимо в різних роках таких сотників³:

1)	Слобода Пушкарівська -	сотник Юрій Пупятенко, з 1756 року Андрій Коростовецький, а з кінця 1758 р. Павло Космина ⁴ , з 1762 р. Іван Сіренко
2)	Слобода Бородаївська або Орлянська -	сотник Неділко-Воїнов
3)	Слобода Мишуринорізька -	сотник Пилип Устимович
4)	Слобода Калужинська -	сотник Василь Робота
5)	Слобода Боянська -	сотник Василь Кравець, а з 1760 Семен Пугачевський
6)	Слобода Омельницька -	сотник Хома Лихо (Лишевський)
7)	Слобода Тройницька-	сотник Семен Добровольський, а після його смерті 1761 р.Бутователь, а з 1762 р. Іван Бутович
8)	Слобода Зелена-	сотник Петро Кот, а пізніше (в 1764 – 5 р.) Іван Левицький
9)	Слобода Верблюзька-	сотник Йосип Чечель
10)	Слобода Овнянська (або Авраменська) -	сотник Михайло Авраменко
11)	Слобода Бешська -	сотник Андрій Головка
12)	Слобода Мурвинська -	сотник Павло Дик, а після його смерті Яків Дик
13)	Слобода Кам'янська (Вершино-Кам'янка) -	сотник Онофрій Калмаз, а з 1763 р. Василь Сазонов
14)	Слобода Аджамська -	сотник Кирило Вовк
15)	Слобода Грузька -	сотник Петро Погребний (2754 р.), а потім Василь Кошовенко
16)	Слобода Виська -	сотник Семен Сич, з 1760 року Бутозатель, з 1761-го Іван Лисаневич
17)	Слобода Плетено Ташлинська -	сотник Василь Молчан
18)	Слобода Ташлинська (оч. Сухий Ташлик) -	сотник Федір Война
19)	Слобода Тернівська -	сотник Іван Балій (з 1760 років)
20)	Слобода Красна -	сотник Матвій Тавровський

¹) Д. Кр. Св. Елиз., спр. №№3 і 11.

²) Там же, спр. №24 та 21. Треба сказати, що певну ролу в житті слободи все ж відіграв, не посідаючи навіть жодного уряду. Т ак, напр., його голос важить у виборі священника (у Бородаївці 1758 року обирають і посилають на затвердження кандидата на сотника осадчиків Іван Кот і отаман слободи. Одес. Кр. Іст. Арх. ф. Переясл. Консistorії.

³) Там же, спр. №№2, 11, 14, 23, 24, 27, 33, 45, 51, 58, 59, 64, 74, 67, 104, 355, Також Рукоп. Відділ ВБУ, спр. №№5845-5909, Запорозький Архів в Одес. Кр. Іст., інші справи з різних фондів і архіві.

⁴) Перед тим отаман цієї слободи.

21)	Слобода Тишківська (або Ольшанка) -	сотник Микола Донець, а з 1760 р. Олексій Зерваницький
22)	Слобода Домотканська -	сотник Семен Лебединець, а з 1754 р після смерті Лебединця Іван Гаврилія, а пізніше – Матвій Сіренка
23)	Слобода Н. Архангельська -	сотник Юрій Костянтинів
24)	Слобода Калинівська -	сотник Степан Звенигородський, а пізн.(з поч.. 1760 р. Микола Алтернацький
25)	Слобода Добрянська -	сотник Семен Попатенко, а пізніш. Юско Табанець
26)	Слобода Орлянська -	сотник з 1759 р. Василь Черниченко
27)	Слобода Кам'янська (Омельницька-Кам'янка) -	сотник Андрій Гегела
28)	Слобода Інгульська -	сотник з 1760 р. Ів. Лисаневич, з 1761-го Кость Делятинський, з 1762-го Андрій Турчановський.

Та ще й у самій фортеці: сотник Іван Касай і сотник Іван Сіренко, а пізніше замість останнього Ів. Лисаневич, а з 1761 р. Федір Бутович¹.

Треба сказати, що сотники, або й інша старшина, намагаються призначити своїх синів так само на різні уряди, коли можна, на сотницький. Це часто їм і щастить. Так ми бачимо в Домоткані сотником Матвія Сіренка, а фортеці – Івана Сіренка (Матвієвого небожа); полковий суддя влаштував своїх синів (чи родичів) на сотницьких урядах аж двох: Івана Бутовича и Тройницьку слободу, Федора Бутовича в фортецю; Павло Дик, сотник Мурвинський, дбає про те, щоб призначити на молодшого сотника тої-же слободи сина Якова, полкового осавула, , очевидно з тим, щоб по його смерті уряд сотника перейшов синові.

Наставляє і змінює сотників полковник або, коли його немає, бригадир фортеці св.Лизавети, Муравйов. Робить він це дуже легко; змінює їх або за незначні навіть провини (напр., сотників Сіренків)², абой просто „по некоторым его (сотника) несостоятельствам» (Бутозателя)³, або на підозріння в спочутті й допомозі гайдакакам (напр.Донця й ин.)⁴, та з інших подібних міркувань.

Поруч сотників у сотнях ми бачимо й іншу сотенну старшину, з якої інді призначається й сотників. Це отаман, осавули, хоружі, писарі. Призначається їх здебільшого з козаків виборних⁵, або іноді з осадчих слобід. Склад узагалі сотні був такий: сотник, отамани сотенний і похідний, осавул, хоружий, писар, писарі при сотенній канцелярії, підлікарні та підпрапорні⁶.

¹) Звичайно, цілком можливо, що список неповний, бо його складено на підставі поодиноких розкиданих згадок в архівних матеріалах. Але гадаємо, що прогалини незначні.

²) Д. Кр. Св. Елиз., спр. №63.

³) Там же, №58.

⁴) Там же, №26.

⁵) Д. Кр. Св. Елиз., спр. №107.

⁶) Там же, №112.

Козацтво насамперед поділялося як і на Гетьманщині на виборне і козаків-підпомічників. Виборні козаки несуть увесь тягар служби, перебувають у роз'їздах за гайдаками, і т.и. За це вони мають більші наділи землі, а так само й деякі інші вигоди, як напр., сукно на одяг, - хоч, правда, за гроші – очевидно задешеву ціну¹. Узагалі-ж усі нижці, так мовити, чини, що були при кожній сотні, поділялися на такі категорії що до своїх обов'язків: козаки виборні („Оружені”), підпомічники, сотенні гармаші, рядові гармаші, сурмачі сотенні, цилюрики, сотенні післанці, а так само попи, дякони, дяки і паламарі, нарешті ремісники (слюсарі, ковалі, теслі, коновали². Нарешті, бачимо ми при сотнях і поселян, себ-то власне підсусідків селять заможніші шари людности, передусім козацька старшина, почасти виборне козацтво, на своїх землях, які вони сами обробити через їх розміри не можуть.

Кількість людности в цьому полку весь час надзвичайно швидко зростає і в 1760-х роках становить уже досить солідну цифру, як видно з поданої далі таблиці (з неї не видно самого зростання людности, очевидно, через те, що наведені дані базуються у своїх основах на одній-же ревізії, дець 1759-1760-го років)³.

У р я д	Р о к и			
	1760	1761	1762 поч.	1762 кінець
Полковник	-	1	-	-
Обозний	1	1	1	1
Суддя	1	1	1	1
Писар	1	-	1	1
Підпрапорні	56	44	55	57
Городничий	1	1	1	1
Канцеляристи	2	3	2	2
Їхні писарі	3	3	3	3
Разом:	65	54	64	66
Сотників	42	41	42	42
Отаманів	23	25	23	21
Писарів	20	21	20	20
Хоружих	17	16	17	17
Осавулів	21	18	21	21
Гармашів	30	30	30	30
Козаків виборних	751	75	752	750
підпомічних	4095	4099	4099	4093
церковнослужителів	103	104	104	103

¹) Там же, №355.

²) Там же, №112.

³) Д. Кр. Св. Ел., спр. №№34, 56, 89. Ці табелі людности Ново-Слобідського полку (одну з них, як зразок ми подаємо в додаткові) складалося на підставі ревізій, що переводиться у полку звичайно під проводом судді (див. Д.Кр. Св. Елиз., спр. 98).

Разом:	5956	5961	5963	5949
--------	------	------	------	------

Як бачимо, Ново-Слобідський полк вже залюднено чимало. Коли вищенаведені списки подають кількість господарів, або може й дворів, то загальна кількість людности буде принаймні десь разом у три більше, - цифра досить поважна. Ще 1756 р. ми на цій території бачимо тільки 3582 двори, або 3368 родин¹. Припустивши, що наші цифри подають, як згадано, кількість дворів або господарів², ми побачимо, що заселення збільшилося ці якихось п'ятеро років більш як у півтора рази.

Треба сказати, що старшина Ново-Слобідського полку, що походила здебільшого з старшини Гетьманщини, нагадувала цю старшину і своїми прагненнями та способами збагачення. Ця старшина дуже пригноблює людність, намагається захопити від неї землі на свою користь, тощо. Наведемо деякі приклади. Полковий обозний Михалча і полковий суддя Бутович силоміць захоплюють сіножаті й ґрунти у козаків, напр., в слободі Грузькій в 1759 р. (у виборного козака Арандаренка й ін.)³. Молодший сотник Бородаївський Даниленко вживає іншого способу: він ніби-то продає свій млин лодейний козакові і бере завдаток, але потім відмовляється продати і гроші не повертає⁴. Цей-же Даниленко дуже пригноблює людність і дуже часто б'є як козаків, так навіть і нижчу сотенну старшину⁵. Сотник Домотканський Матвій Сіренко⁶ поводить з козаками своєї сотні як з підданими. Так він посилає, напр. чотирьох козаків до слободи біля фортеці, де жив його небіж сотник Іван Сіренко з тим, щоб ті козаки нарубали цьому небожеві в Чорному лісі дерева, перевезли до слободи й збудували хату⁷. Чимало скарг знаходимо ми й на інші економічні здебільшого утиски. Так у жовтні 1762 р. ми знаходимо скаргу козака Гадяцького полку Веприцької сотні на те, що в слободах Ново-Слобідського полку з нього сотники брали гроші на провіз його майна⁸. Того-ж року три родини козаків, що вийшли з Гуманщини й оселилися у слободі Плетений Ташлик, скаржаться на великі утиски з боку сотника Молчана, що забирає силоміць їхню худобу, сіно, тощо⁹. На цього

¹) Скальковській, Хронол. Обзор., т.І, с.42-43.

²) Це видно з інших даних: 1760 р. у Висі: виборних козаків 24, підпомічників 53, гармашів – 1, церковнослуж. – 3, підсусідків – 10, всього 91, або 133 родини, душ же 238 (хат 115). Очевидячки цифри 91 означає кількість господарів; на 1 госп. – 1,5 род., 2,62 душі (Д.Кр.Св. Елиз., спр. №59).

³) Дело Креп. Св. Елиз., спр. №59, пор. у Ястребова, с. 576.

⁴) Там же, спр. №21.

⁵) Ibidem.

⁶) Сам з козаків, кол. осадчий.

⁷) Д. Кр. Св. Елиз., спр. №63.

⁸) Там же, спр. №82.

⁹) Там же, спр. №89.

сотника ми знаходимо іще багато інших скарг¹. Мешканець сл. Кам'янки скаржитесь на те, що сотник з особистих мотивів увесь час ставить йому постої². 1762 р. проїжджі козаки скаржаться на здирство сотника Мурзинського П.Дика³. Кривдять сотники й людність самої слободи при фортеці, пізнішого міста Лизавети, на що є різні скарги⁴. Знаходимо ми й чимало інших скарг на своїх сотників, напр., на Калужинського сотника Роботу – за утиски⁵, на Боянського Василя Кравця - за жорстокості⁶, так само й на сотника Тройницького, Івана Бутовича⁷ і т.ін.

У випадку таких скарг звичайно розслідувати справу наказувано одному чи двом сотникам сусідніх слобід. Та здебільшого ці сотники справу заховували, або коли траплялося, що сотник виразно був винний і справу не можна було припинити, умовляли його закінчити справу мирною згодою з потерпілим. Зрідка лиш сотників звільнювано за такі провини з уряду (як напр., Молчана або Сіренка), тай то згодом їх знову на цьому уряді здебільшого поновлювано.

До того, треба сказати, у своїх здирствах сотники мали для уряду деякі юридичні підстави. Так, напр., вони часто будують своїм коштом мости, чи греблі, і збирають з проїжджих мостовщину, - очевидячки в чималих розмірах. Таке зробив хочби сотник Зеленої Петро Кот, збудувавши міст на р. Зеленій, сотник Овнянський Михайло Авраменко (на р. Інгульці), або підпрапорний Мурзинський Павло Скепа, що збудував греблю на р. Мурзинці⁸. В таких випадках уряд до відповідальності старшину старшину не притягав і вони могли, не вважаючи на скарги людності, про які ми вже були зазначали, збагачуватися й далі.

А становище самої людності, коштом якої збагачувалася старшина, зокрема безперечно підсусідків і почасти козаків-підпомічників, було не дуже добре. Не так відчувався у них брак землі взагалі, як головне відсутність лісу і, що важливіше, сіножатів. Залежало це від того, що головні ліси позахоплювали собі ново-сербці, рівно-ж і більшість сіножатів. Решту-же сіножатів та лісів кінець-кінцем позабирано додатково на утримання залоги в Новій Сербії, а почасти їх мабуть позахоплювала

---

¹) Там же, спр. №86

²) Там же, спр. №98.

³) Там же, спр. №97.

⁴) Там же, спр. №89, 90. Треба додати, що грабує й утісняє людність не сама козацька старшина, а й російські офіцери, хоч останні здебільшого роблять більші зловживання. Так, напр., 1776 р. ми знаходимо справу про те, що один поручник Ризького полку пограбував кримських купців татар (на 1200 турецьких левів. Правда, такі факти здебільшого стосуються до пізнішого часу (Ibidem, спр. №247).

⁵) Там же, №37.

⁶) Там же, №27

⁷) Там же, спр. №76.

⁸) Д.Кр. Св. Елиз. спр. №82, від 1762.

старшина. Через це людності доводилося переважно орендувати землю, власне сіножаті, від сербів. Численні про це згадки ми маємо від сотників суміжних з Ново-Сербією сотень¹. Напр., мешканці слободи Тройницької орендували вигон у новосербців за 20 крб річно, рілля – за десятину, й сіножать – з третьої копи. На подібних умовах орендували землю (сіножаті) і мешканці слобід Мурзинської, Калужинської та інш.

До того, Ново-Сербське начальство використовує своє становище, що як-найбільше обдирати людність. Так, здавши сіножаті й доставши гроші, або свою пайку сіна, воно не дозволяє їм узяти й вивезти накошене сіно, або під несправедливим претекстом потрави худобою худобою поселян Ново-Сербського полку, забирає у них знов-таки те саме сіно, і т.і. Через це, ми бачимо, що деякі поселяни побоюючися, що їхня худоба подохне без сіна, їхали й намагалися забрати сіно самі, без дозволу (напр., мешканці слоб. Тишківки). Ново-Сербські команди, звичайно, переймали їх, били, забирали худобу, тощо.

Узагалі Ново-сербці намагалися визискувати людність Ново-Слобідського полку. Траплялося, що серби силоміць захоплювали поселян цього полку й примушували працювати на них, грабували проїжджих козаків, захоплювали у них худобу й вимагали викупу, і т.ін.² Захоплюють вони й людність для робіт, не тільки не пускаючи старожитців, а й перехоплюючи нових колоністів і силоміць селючи в своїх шанцях³.

Не знісши таких утисків, людність Ново-Слобідського полку часом виступала теж доволі рішуче. Приклад такого виступу ми маємо у 1759 році. Після багатьох таких утисків, як-раз з боку прапорщика Янова з шанця Чанат, Пандурського полку (він часто не дозволяв брати покошеного сіна і т.ін.), сотник Омельницький Хома Лихо (колишній значковий товарищ Полтавського полку напав з 20-ма козаками на цей шанець, відібрав свою служницю, що втекла туди, страшенно налякав людність і розігнав її. Між іншим він лаяв сербів недовірками й запитував чередника цього шанця „чи багато вони останніми часами коней покрали”, - очевидячки, позабирали в козаків. Щоб розслідувати цю справу призначено двох російських офіцерів, а до них делегата від Н.-Слобідського полку, сотника Семена Добровольського, що мав доглядати „чтоб производство следовало по самой справедливости”. Під тиском цієї комісії, що,

---

¹) Див. у Ястребова, спр. №

²) Ibidem, спр. №XVI, X, XII.

³) Дела Креп. Св. Елиз., спр. №394.

очевидячки, хотіла затерти справу, сотник Лишевський мусив змиритися з прапорщиком Яновим (оскільки виправдати свої вчинки він аж ніяк не міг), очевидно компенсувавши його¹.

Утиски ново-серців, брак лісу і сіножати і т.і. примусили старшину Ново-Слобідського полку ще 1759 року вдатися з проханням до цір. Катерини II. Депутати цього полку, сотники Устимович і Робота², подали цілу низку скарг на утиски ново-серців. Так вони скаржилися, що ті не випускають старожитців, захоплюють і нових колоністів, - напр., волохи хотіли переселитися, але під Хорватою владою бути не хочуть, той-же їх до слобідських поселень не пропускає. Депутати прохали розмірити земля між Ново-Сербією й полком, а так само землі кожної слободи і сотні, повернути землі, що їх забрали на утримання залоги в Ново-Сербії, а так само прохали повернути полковником Одобаша³.

У відповідь на ці клопотання, а так само на рапорти Муравйова, за довгий час надійшла резолюція (13 жовтня 1761 року), - указ Катерини. Цим указом ухвалювано: 1) Старожитців з Ново-Сербії переселяти до слободських поселень, так само селити там і колоністів з Валахії, що не хочуть бути під регіментом Хорвата; обмірити кордон, а також і межі кожної сотні й слободи. 2) Щодо земель, забраних на утримання „прибавочного гарнізона”, і щодо скарг козаків на брак лісу і сіножатеї, то розглянути цю справу генерал-аншефові Стрешневу разом з генералом Хорватом і бригадиром Муравйовим, і коли справді потреба в землі є, то поспитатися її задовольнити. Рівночасно розглянути, чи відібрано згадані землі справді для потреб тієї залоги й чи не можна без них перебути, або замінити їх землями Нової Сербії. 3) За полковника Ново-Слобідського полку були поки що комендантові Муравйову, що ж до прохання людності бути там знов Одобашеві, то оскільки той тепер у поході з Гусарським полком, розглянути цю справу, як він повернеться. 4) Людність українську в Новій Сербії й утікачів-козаків знов розшукати й видати в полк., залишивши тільки потрібну кількість на „денщики” для офіцерів-сербів⁴.

Ці накази цілковито не було здійснено. Ще року 1762 у вересні скаржилися козаки, що й досі землі колишньої сотні не обмірені і через те козаки не певні щодо

---

¹) Ibidem, спр. №362.

²) Треба сказати, що взагалі сотники їздять іноді в інших справах Ново-Слобідського полку до Петербургу як його депутати. Напр., сотник Калиновський, Алтернацький 1762 р. Див. Д.Кр. Св. Елиз., спр. №97.

³) Там же, спр. №72

⁴) Ibidem.

своїх володінь, чи не відберуть їх згодом, і мало дбають за те, щоб їх обробляти; мало через це й виходить нових колоністів з Польщі¹.

На цей час припадає й остаточне зформування, певніш реорганізація Н.-Слобідського полку². Встановлюється тепер насамперед постійний штат: полковнк, полкові обозний і суддя, полкових осавулів – 2, ротмістр - 1³, писарів – 2, хоружий – 1, лікар – 1, полковий городничий – 1, отаман полковий – 1. У полковій канцелярії – 3 канцеляристи, писарів – 3.

При полкові є 6 гармат, а при них 30 пушкарів (по 5 на гармату); ці гармати, а так само іншу зброю, утримувати на гроші, що їх збирають з полку.

Підпрапорних має бути 50, - „которые из старшинских детей и засоужденных, грамотных и имущих козаков имеют употребляца в всякие комиссии и посылки о полковых и протчих делах».

У тому полку має бути 20 сотень з слобід: 1) Калинівка, 2) Аджамка, 3) Гола Кам'янка, 4) Мурщ\зинка, 5) Овнянка й Бешка, 6) Верблюжка, 7) Зелена й Жовта⁴, 8) Мишурина, Боянське, Тройницька, 9) Омельницька, пельнаста, Комисарівка, 10) Кам'янка й Калужино, 11) Бородаївка і Домоткань, 12) Пушкарівка, 13) Грузька, 14) Вись, 15) Плетений Ташлик, 16) Сухий Ташлик, 17) Красна, 18) Тернівка й Ольшанка (Тишківка), 19) Добрянка, 20) Орел. У кожній сотні має бути: сотник, отаман, писарів – 2, хоружий – 1, осавулів – 2, козаків виборних – 50, підпомічників – 450, попів – 2, дяків – 1, дяків і паламарів⁵.

Як нагороду за урядування дається земля; але декому, кому доводиться багато працювати й роз'їздити, ще й за зразком узагалі слобідських полків, покладено платню. А саме: полковим писареві й хоружому по 60 рублів, лікареві – 120 р., полковим канцеляристам по 24 р., писарям по 12 р., при лікареві ж двом циркульникам (оскільки вони земля 1 харчів не мають) по 18 рублів. Полковій музиці (4-ом) по 24 рублі. На канцелярські витрати 60 руб. річно, яких мають збирати за розкладкою з козаків підпомічників.

„Полковой сотенной старшине вместо жалованья по рангам и положенным на жалование вместо рацій і порцій землі» (ріллі, сіножаті і т.і.): полковникові – 600 дес.,

---

¹) Ibidem.

²) Ухвалу про цю реорганізацію не датовано, гадаємо, що це середина 1762-го року.

³) Неясно: до цього часу Зелена й Жовта – назви одної слободи.. Проте згодом ніби-то є окрім Зеленої (чи Жовтенької) й інша слобода Жовта.

⁴) Неясно до цього часу Зелена й Жовта – назви однієї слободи. Проте згодом ніби-то є окрім Зеленої (чи Жовтенької) й інша слобода Жовта.

⁵) Себ-то усього мало б бути понад 10 тисяч козаків – удвоє більше ніж було досі.

обозному – 4-- , судді – 300. Осавулові, ротмистрові, писареві і хоружому по 200 десятин, лікареві – 140, полковим городничому й отаманові по 100 дес. Підпрапорним по 800 дес. (за їх роз'їзди? чи може це помилка, має буди 80 д.? С.Ш.), їх писарям по 500 (подібно, чи не по 50 д.?) сотникові – 200 дес., отаманам по 60, писарям по 50, хоружому – 60, осавулам і козакам виборним по 50 дес., козакам підпомічникам по 25 дес.¹.

Наділи отже земельні мали бути чималі, до того було наказано й захистити ці наділи, яких дається почасти коштом запорозьких земель; а саме, наказано поставити форпости на межі з Запоріжжям, щоб під їх захистом людність могла вільно селитися і мати досить землі.

До того старшині, а почасти й козакам дається деякі пільги, а саме: „на своих же землях полковой старшине й сотникам дозволить мельницы, хутора, винокурни и шинки строить и тем пользуетца и в козацьем поселении в слободах, при которых им дача будет, иметь по 1-у шинку».

На цих-же землях вони можуть селити підсусідків², виходні з Польщі і інших країв (але не з Гетьманщини й Слобідської України), які з неможливості не зможуть бути козаками. Дозволялося мати млин і козакам, причому податків з них наказувано не брати, а рівно-ж дозволялося мати «всякие торговые промыслы полковой и сотенной старшине и козакам в своем полку без пошлин»³.

Уряд отже поставив людність Ново-Слобідського полку в досить сприятливі умови. І не дурно тому колонізація південних степів де-далі зростає й зростає. З'являються усе нові оселі й хутори, засновуються нові й нові слободи, переважно на південних окраїнах, але іноді й у середині території Н.-Слобідського полку, як, напр., вищезгадані слободи Комисарівка, Попеляста і інш., слобода Зайончковська⁴, або, як вже згадувано, розкольничі слободи Клишці⁵, Злинка⁶, перша колонізація яких починається вже трохи раніше; заселяються почасти й цілком нові українські поселення навіть не тільки в Н.-Слобід., але й у Новій Сербії, як, напр., Веселий Кут, куди за травень-червень місяць 1765 р. прибуло 31 душа колоністів⁷. Треба взагалі

---

¹) Ibidem.

²) Цих колоністів селили на старшинських хуторах але з часом ці хутори обертаються в села, дістаючи назву звичайно від імені свого власника. Напр., слобода Волкова, сотн. Аджамського Вовка, Войнівка, сотн. Ташликського Войни, слоб. Калмазова Лисаневича, Одобаша і т.ін.

³) Ibidem.

⁴) Д. Кр. Св. Ел. спр. №113 від 1763 р

⁵) Д.Кр. Св. Ел. №391.

⁶) Ibidem, спр. №132.

⁷) Ibidem, спр. №394..

відзначити той факт, що й за цих часів колонізація з чужих країв на територію Ново-Слобідського полку провадиться, можливо, не менш інтенсивно як у 1750-х і початку 1760-х років. Напр., за чевень 1765-го року до цих країв прибуло 41 душа колоністів (з Польщі – 33, з Запоріжжя – 2, з Гетьманщини – 5, з Росії - 1¹).

Особливо зросла людність у слободі близько фортеці св. Лизавети, що вже давно перетворилася в ціле місто. Вже відколи його засновано ми бачимо тут містке самоврядування, - хоч під певним контролем влади; так бургомистра змінює звичайно військова влада, як було, напр., 1757-го року, коли комендант Глебов у згоді з генералом Хорватом (за цих часів райони урядування начальників Ново-Сербії і Ново-Слобідського полку ще не були цілковито розмежовані) змінює першого бургомистра Івана Іванченка, замінивши його Григорієм Звенигородським, якому й доручає прийняти всімагістратські справи, - «под свою команду мешчанскую слободу принять»². Бургомистри урядують звичайно недовго, - мабуть кілька років; вже 1762-го року ми бачимо, напр., іншого бургомистра, - Івана Ніженця³, - якого своєю чергою бачимо кілька років на цьому уряді; 1766-го Терентія Чорного⁴ і т.і. Поруч з бургомистром ми бачимо й ратманів⁵. До цього магістрату пізніше звертається нова зайшла людність, що що бажала оселитися в самому поселенні при фортеці; той розселює їх як тут-же, та і по сусідніх околицях, близьких слободах. Коли нові осельці бажали оселитися при фортеці, вони мусіли записатися в міщани, незалежно від того, до якого стану належали вони були раніше (напр., хоч-би з запорізьких козаків)⁶, коли-ж вони хотіли зберегти свою приналежність до попередньої верстви, скажім козацької, - то мусили оселяватися в слободах Ново-Слобідського полку. Проте перебували якийсь час у міщанах, деякі з колишніх козаків, напр. запорозьких, іноді прохають знов повернути їх у козаки, поселивши в слободах Ново-Слобідського полку⁷. Прохання їх звичайно завдовольняють. Існувало в м. Лизаветі і купецьке правління⁸, а так само й цехи, до яких вступають зайшли ремісники міщани⁹.

Особливо розвивається місто, відколи скасовано Нову Сербію й Ново-Слобідський полк. Як відомо, за проектом генерал-поручника Мельгунова 1764 р.

---

¹) Ibidem.

²) Ibidem, спр. №10.

³) Ibidem, спр. №27.

⁴) Ibidem, спр. №129.

⁵) Ibidem, спр. №27 і 129.

⁶) Д.Кр.св. Ел. спр. №107.

⁷) Там же, спр. №37

⁸) Там же, спр. №129

⁹) Там же, спр. №199.

південну територію України, що не ввійшло до Гетьманщини, виділено в окрему територію, що дістала назви Новоросійської губернії (ця назва з'явилася тепер уперше). Нова Сербія і Ново-Слобідський полк утворили т. зв. Лизаветську провінцію у цій губернії, Слово-Сербія-ж з українською лінією та Бахмутським полком провінцію Катерининську. На чолі губернії став Олексій Мельгунок¹.

До цієї території прирізано й нові землі. Забрано, певніш, юридично затверджено за цією територією, землі по р. Інгулу далі на південь, - відділивши їх від Запоріжжя², так само і деякі землі Гетьманщини, Миргородського та Полтавського полків³. Поселення при фортеці св. Лизавети стає аж тепер губерніальним містом під назвою Лизавета. Набуває більшого значіння „Елизаветградский” Провінціальний магістрат⁴, як тепер його звать, засновується Губерніальне правління Новоросійської губернії і т.і.⁵. Засновується магістрати й по інших більших поселеннях, як, напр. Ново-Миргороді, в кол. Новій Сербії⁶.

До речі, вживається тепер і активніших заходів щоб притягти колоністів на цю територію. За своє завдання новий правитель країни Мельгунов ставить „поповнити Новоросію чужоземними людьми”, і для цього вираджає посланців купців, здебільшого євреїв, заохочувати чужоземних купців, - в Пруссії, Брандербургу, Померанії й Польщі переселитися до Степової України⁷. Проте, гадаємо, в 1760-их роках і для території Лизаветщини, ця колонізація дуже великої ролі не відіграла.

З колишніх козаків Ново-Слобідського полку організовано тепер пікінерський кінний полк. На чолі його було поставлено (правда не надовго) колишнього полковника Ново-Слобідського полку старезного (цього 1765 року), на який переважно припадає організація пікінерського полку, він мав був 72 р.⁸ Миколу Одобаша. Інша старшина козака дістала тут теж відповідні чини обозний Михалча дістав уряд підполковника⁹, суддя Григорій Бутович - майора, сотника – ротмістрів; як видно, ці колишні сотники служать здебільшого на ротмістерських урядах теж досить довго. ми бачимо, напр., ротмістрів Дика, Устимовича, Зерваницького, Пугачевського, Лисаневича та інш., що

---

¹) Скальковській, Ист. Н. Сечи, вид.3, т. II с.261.

²) Эварницкий, Сб. матер., с.203

³) Шафонский, Топографическое описание Черниг. наместн. 1851, с.82-84.

⁴) Д. Кр. Св. Ел., спр. №247, від 1780 р.

⁵) Там же спр. №140, від 1767 р.

⁶) Там же спр. №243, від 1780 р.

⁷) Ленінгр. Центр. Архів, Фонд „Канц.Опекунства над иностранцами”, спр. №25659 „по доношению ген.поручика Мельгунова, об отправляемых в Ригу Новороссийских купцах”, 1764 р.

⁸) Д. Кр. Св. Ел., спр. №394.

⁹) Там же спр. №124.

сотникували вже здебільшого з самого початку як засновано Ново-Слобідський полк, - ротмистрами ще в 1770-х роках¹. Колишні слободи-сотні дістали назви рот і були і були трохи реорганізовані.

Козаки поробилися тепер пікінерами. Коли утворювано Пікінерський полк, - їх було: нижчих чинів – 4960 (при 898 конях), нижчого й середнього командного складу – 414, і вищого - 27². Три тисячі пікінерів мали бути кінні, решта інші.

Ще детальніші відомості, які вказують на те, що людей у Пікінерському полку було чимало, ми маємо в реєстрі цього полку за червень 1765 року³. За цим реєстром усього в полку є чоловіків – 11586 душ, жінок – 11922, крім того 160 душ духівництва та розсильних. Отже, вся людність цього полку становить тепер 23668 душ, - цифра досить поважна. Трохи детальніше можемо ми вказати й на те, з кого-ж ця людність складалася. Головне ядро її становили пікінери – „военнослужащие”, - їх було 9463 душі; очевидячки, їхні жінки сюди не ввіходили і кількісно мали становити не меншу кількість. Духівництва було 120 чоловіка, їх родин ще 277 душ. Одставних чинів 200⁴, їхніх утриманців 333, поселян 1370, жінок 1168, окрім того 40 розсильних, 38 бобилів, 150 мешканців хуторів. Нарешті додамо, що людність Ново-Слобідського полку зустріла своє обернення на пікінерів досить вороже. В роті Мурзинській і деяких інших вибухли сильні козачі бунти, тільки-ж подробиць за них, на жаль не маємо⁵.

3.

Нам треба ще спинитися на взаємовідносинах Ново-Слобідського полку з своїми сусідами. Попереду ми вже коротко згадали були про стосунки до Нової Сербії; треба сказати, що траплялися подібні сварки й з іншими сусідами, хоч-би з полками Гетьманщини. Напр., 1759-го року виникає суперечка між сотником Бородаївським (Неділко Воїновим) і мешканцями цієї слободи з їхньою колишньою метрополією, - сотнею Орлянською Полтавського полку. Суперечка провадилася за т. зв. Піщаний Великий Острів на Дніпрі, проти Домоткани. На нього заявляли претенсію і сотники Бородаївський і Домотканський з одного боку, сотник Орлянський Полтавського полку

---

¹) Див. хоч-би у справах суперечок з Запоріжжям у 1770-х роках, документи що їх подає Еварницький в „Источниках, т. II; або Д.Кр.Св.Ел., спр.№132 та ін.

²) Д. Кр. Св. Ел., спр. №394.

³) Д. Кр. Св. Ел., спр. №394.

⁴) У реєстрі їх стоїть – 20, рівно як і поселян – 137. Але це цілком неможливо, бо довелось-б припустити, що на 1 підставного припадало пересічного близько 17 душ родини, так само на 1 поселянина пересічно коло 10; оскільки-ж звичайно рахується під поселянами, або одставними, - чоловіки, то цифри їх могли-б більш-менш відповідати цифрі їх родин-жінок. Через це гадаємо, що в реєстрі промінено випадково нулі.

⁵) Одес. Кр. Іст. Архів, Ф.Коша Запорозького, спр. №199.

– з другого. суперечка врешті скінчилася сутичкою, в якій сотника Орлянського і кількох його козаків було заарештовано в Домоткані. Комендант Муравйов наказав його звільнити, але острів визнав за Н.-Слобідським полком, про що й повідомив Полтавську полкову канцелярію¹.

Ще більші сутички заходили в Запоріжжям. Територія Ново-Слобідського полку досить далеко врзалася в землі Запоріжжя. Одно поселення за другим засновувалося на теренах його паланок, усе далі й далі мусили відсовуваатися запорозькі зимовники під тиском колоністів.

До того страждала й торгівля запорозців. Мешканці Ново-Слобідського полку, а головне Нової Сербії, особливо в перші часи існування їх, коли з адміністративною стороною не все ще було впорядковано, часто грабують торговельні валки, що їдуть з Запоріжжя. Тим-то багато купців відмовляються провадити торговельні операції з Запоріжжям².

Звичайно, запорозці не могли дивитися на це спокійно. Та, не маючи змоги реагувати на це рішуче, вони весь час переважно вдаються з скаргами до російського уряду, насамперед домагаючися, щоб їм повернено їх землі³. Вже р.1755 вони виряджають депутацію до Петербургу скаржачися на захоплення їхніх земель, які зайняли як дінські козаки, так і Нова Сербія на Ново-Слобідський полк⁴. Ця депутація мала взагалі порушити різні клопотання, між якими земельні справи очевидно були на одному з найперших місць. Хоч загалом уряд прохання запорозців завдовольнив, але що до земель дав негативну відповідь, зазначивши що то є землі цілком не запорозькі, володіли ними тимчасово⁵ Миргородський і Полтавський полки, які їх і заселили. Запорозці покликаються на грамоту Богдана Хмельницького, але самої грамоти, чи хоч копії, надати не можуть⁶.

Після цього запорозці, примирившись, очевидно, з втратою північних земель, які до того, як ми бачили з першого розділу нашої роботи, їм власне фактично у XVIII ст. і не належали, починають боротьбу за більш південні землі, які провадить наступ

---

¹) Д. Кр. Св. Ел., спр. №20.

²) К.Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Справ XVIII ст. К.Г. Канц., стр. №1887 (вищесит.).

³) Рівночасно, усупереч скаргам адміністрації Лизаветщини на грабунки запорозців, скаржаться вони на утиски та здирства сербів, а так само Ново-Слобідської козачої старшини. Див. хоча-б К.Ц.Арх.Давн. Акт , фонд Київ. Губ. Канц., справа ч. 1887 „Переписка между комендантом кр. св. Елизаветы и обер-комендантом Киевским по разным .вопросам».

⁴) Про суперечки за землю по цьому скороченому нарисі говоримо коротко, доповнюючи почасті за новими архівними матеріалами, повніше див. Скальковського. Ист. Нов. Сечи, т.ІІ

⁵) Збірка Лазаревського, №63, арк.118.

⁶) Див. про це хоча-б у Іванова, „Матеріали для історії Запорожжя в XVIII в.” Зап. Од. о-ства Ист. и Др.

старшина й козацтво Ново-Слобідського полку. Боряться вони, як згадано, в ці часи переважно скаргами. Того-ж 1755 р. 26 липня скаржаться в Київську Губернську Канцелярію, що військові відділи займають для поселенців Ново-Слобідського полку їх землі по р. Самоткані, Бешці, й Верблюжці, де були раніше їхні зимовники¹. Скаржаться вони про це й до Петербургу, зазначаючи, що сам генерал-майор Глебов послав до кошового Григорія Федорова, вимогу звільнити від зимовників місцевість по р. Самоткані, що ніби-то є в дачах Ново-Слобідського поселення². У відповідь цариця Лизавета грамотою Запоріжжю заперечувала, що ці землі належать йому, бо хоч межа й мала проходити не Самотканню, а в бік, на північ, але для „живого рубежа” (очевидно для виразнішого еордону) його провели річкою Самотканню³. Грамота підтримувала так само вимогу Глебова знести запорозькі зимовники на цій території, бо в них переховуються часто лихі люди, гайдамаки і т.і.⁴.

1756-го року запорозці знову скаржаться на дальший похід новослобідських поселенців і на те, що ті виганяють запорозців і чинять їм різні кривди.. Як і перше прохання, так і це особливого успіху не мало. Правда на цей раз призначено комісію для огляду запорозьких земель і розслідування кордонів їх; туди мали ввійти представники гетьмана, коменданта фортеці св.Лизавети й старшини. Але наслідків жадних не було, бо комендант фортеці своїх представників не прислав, не дав і геодезиста, що мав робити планування, і взагалі виявив цілковиту нехіть до цієї справи; натомість він жваво клопочеться, щоб збільшити територію до фортеці хоч на 20 верстов на південь⁵. Та і запорозці не втрачають іще надії; 1758 року вони знов посилають депутацію, прохаючи переважно про охорону їхніх земель, а так само деяких інших надань та привилеїв. У відповідь було наказано виїхати геодезистові, інженер-прапорщикові Ісленьєву і при вищезгаданих депутата зняти на мапу Запорозькі землі, щоб можна було обчислити їх кордон та дати відповідні потвердження.

Нова депутація почала збиратися 1759 року за для опису земель запорозьких та тих, що зайняли Ново-Сербія й Ново-Слобідський полк. Справа, правда, посувалася мляво, ніяк не з'їздилися депутати від гетьмана і Н.- Слобідського полку. Далі вийшли суперечки з-за кордону Н.- Слобідського полку; депутати Запоріжжя стояли на тому,

---

¹) К. Ц. Арх.д. Акт. ф. Ст.Справ XVIII ст. К.Г.К., №594, „по доношенію войска запорожского кошевого”... Пор. Андрієвський. Матеріали для історії Южно-Русского края XVIII ст., т.331-332.

²) Ibidem, а також у Еварницького. Сборник матеріалов... с.132.

³)Еварницький. Сборник матеріалов, с. 131.

⁴) Ibidem, с.135.

⁵) Про це див. у Скальковського. Ист. Нов Сечи, т II, с.с. 185 і далі.

що кордон цього полку має доходити на сході лиш до річок Саксагані й Зеленої, депутати-ж Ново-Слобідського полку хотіли довести кордон до Дніпра, бажаючи залишити за собою територію по р. Домоткані й Самоткані, на які зазіхала старшина цього полку. Узагалі виходили жваві суперечки з-за того, що за сенатським указом поселення Ново-Слобідського полку мають лежати не далі як на 20 в. від Нової Сербії, натомість вони лежать на 40 в., й на 70 в.¹. Не вважаючи на те, що право для цієї території було на боці запорозців, комендантське правління не уступало і на всі суперечки запорозців і покликання їх на укази, відповіло і особі бригадира Муравйова „я сам указ!”. На цьому справа і закінчилася, розпочалися холоди, опис припинився і депутати роз'їхалися по домівках. Самого опису Сенат навіть і не визнав тому, що при переведенні його не були присутні усі депутати.

Проте, щоб трохи заспокоїти запорозців, уряд наказує цього, а так само наступного року комендантам фортеці св. Лизавети зігнати хутори, що лежать на Запорозьких землях, і переселити козаків у землі полку. Наказувано так само надалі землі Запоріжжя не захоплювати². Проте, можна гадати, ці накази реального наслідку не мали.

Поруч такого, так-би мовити, легального провадження справи, скаргами до уряду й слідствами цього уряду, проваджено справи, скаргами до уряду й слідствами цього уряду, проваджено й дрібну партизанську боротьбу між запорозцями й представниками Ново-Слобідського полку та Нової Сербії. Ще 1754-го року запорозці напали на домотканські поселення і вбили Семена Лебединця. Того-ж року вони нападають і на ново-сербські поселення³.

Комендант фортеці св. Лизавети, бригадир Муравйов, що, правда, як ми згадували, був узагалі великий прихильник старшини Ново-Слобідського полку, скаржився на такі напади запорозців⁴. Року 1760 на слободу Плетений Ташлик напали гайдамаки та запорозці і запалили її, а людність катували й грабували. Року 1761 на слобідку Орел (що її заселено в 50-х роках за часів бригадира Глебова)) напав Бугогардовий полковник з запорозцями людей пограбували і розігнали, загрожуючи, коли вони не розійдуться слободу спалити, а людність забрати. Під загрозою таких нападів, волохи, що бажали перейти й оселитися в Ново-Слобідському полку,

---

¹) Эварницкий. Сборник Материалов, 135.

²) Бібл. Рос. Акад. Наук, папери Скальковського „черновик приказа коменданту крепости св. Елизаветы”.

³) Эварницкий, Сборник Материалов, 135.

⁴) Київ. Ц.Арх. давніх Актів, ф. Стар. Справ XVIII ст. (Київ. Губ. Канц.), спр. №826 „по жалобам запорожцев на бригадира Муравйова коменданта крепости св. Елизаветы”...

побоялися й лишилися в Польщі. Того-ж 1761 року запорозці, як рапортував Муравйов, напали на слободу Пушкарівку, до того за цей рік угнали у мешканців 130 волів (на суму 816 р. 90 к.) і цю худобу з відома Коша поділили по куренях. Наступного року, за тим-же рапортом, запорозці знов напали на цю слободу. Нападали вони так само й на Ново-Сербські дачі, і степи й пограбували купців, що їхали з храмом з-за Дніпра (на кілька тисяч карб.).

Не знаємо, оскільки рапорти Муравйова відповідали дійсності, але в кожному разі він ставив за єдину умову, додержати спокою, - залишення в степу форпостів, проти яких так виступали запорозці. А запорозці виступали проти цих форпостів дуже гостро. Річ у тому, що ці форпости далеко вдавалися в землі запорозців і з них залоги мали змогу захоплювати ґрунти, оселювати колоністів і т.і. Являли ці форпости собою, до речі, або певні укріплення з залогою, ба навіть гарматою, або, в гіршому разі, просто хати в степу з кількома солдатами. Ставилося їх ніби-то проти гайдамак, але навспражки ці форпости мали завдання потроху захоплювати територію Запоріжжя та приєднувати до Ново-Слобідського полку.

Особливі суперечки виникли з-за території по річках Самотканій Дюмоткані, що на неї, як ми були сказали, зазіхала старшина Ново-Слобідського полку. Слобода Пушкарівка, на чолі якої стояв сотник, була крайня тут на цьому фронті Н.- Слобідського полку; вона й вела наступ на запорозькі землі, а її авангардами були форпости, аж до Дніпра, що прикривали цей наступ від запорозців. Чимала справа виникла 1762 року¹. Кіш запорозький скаржився 4 квітня, що поручник Пермського драгунського полку (Яснецький) з обивателями слободи Пушкарівки не пускають запорозців, що сидять в зимовниках на р. Самоткані, ловити рибу, сами-ж ловлять неводами, а так само рубають ліс у запорозьких байраках. Коли-ж сюди приїхав од кодацького полковника осавул з трьома козаками, то вищезгаданий поручник з сотником Пушкарівським Косминою та козаками напалм на них, били їх, а потім усіх відвели до села, захопили й їхні клейноди, пернач, коней та майно.

Далі 21-го квітня Кіш знову скаржитья, що обивателі Пушкарівські почали орати запорозькі дачі; коли-ж наїхав роз'їзд запорозький і забрав у них за це волів, то козаки новослобідські з вищезгаданими поручником та сотником напали на них, били, пов'язавши, повели до села; всеньке майно їхнє та коней забрали собі.

---

¹) Ibidem.

Ще пізніш (12 травня) кошовий скарживсь, що цих заарештованих запорозців Муравйов тримає в фортеці та виснажує їх важкими земельними роботами, а саме – примушує їх копати криниці, тощо.

У відповідь Київський комендант Стрешнев повідомляв, що він наказував (вже кілька разів, 12, 25 травня і пізніше) комендантові Муравйову заарештованих з їхнім майном звільнити і дати пояснення, на якій підставі він їх заарештував. Надалі йому суворо наказувано не втручатися в Запорозькі землі та дачі. Рівночасно поручник Яснецький доносив з Пушкарівки, що його повідомив панотець Ів. Федоров, який збирав гроші в Січі на церкву, що ніби-то 800 козаків мають вирушити на Пушкарівку, спалити її, а сотника привести до Січі або вбити.

Цей рапорт знову дав підставу запорозцям скаржитися на те, що підкомандні Муравйова вигадують і поширюють тривожні звістки. Тим більш, що в старій справі нападу на запорозців скаржитися більше було неможливо, бо Муравйов їх, нарешті, повернув, хоч, як зазначав Кіш, не всіх (не ставало шістьох). Тому наприкінці травня Кіш скаржить на Муравйова, що він вигадав про напад запорозців на Пушкарівку. Запорозці писали про поведінку Муравйова, що „по нынешним же экстраординарным заграничным обстоятельствам должно иметь (військо Запорозьке, С.Ш.) с ним (Коменд.фортеці св. Лиз.) по смежности соглашение и в нужных случаях взаимное к сохранению В.Е.И.В. интереса вспоможение, но от него ничего того кроме одних напрасных затевов и измышлений собственных найти не можно». А тому запорозці прохають замінити Муравйова якимось іншим начальником. Київський губернатор Глебов, написав про це Муравйову, досить різко вимовляючи йому та наказуючи, нехай би він не втручавсь у запорозькі справи що їх має віддати кошовий з старшиною і в певних випадках сам може карати кого потрібно.

На всі ці догани Муравйов відповів двома рапортами до Сенату та до Глебова. У тих рапортах він перераховував усі напади запорозців на слободи Ново-козачого полку та казав, що поки не обмежать сваволі запорозців доти не буде спокою і від гайдамак, бр, на його думку, козаки власне нічим не різняться від гайдамак. Що-ж до того, що Новослобідська старшина й козаки захоплюють запорозькі землі, то, на Муравйова думку, це цілком нормально, бо запорозцям власно землі непотрібно. Взагалі-ж, на його думку, єдиний засіб боротися з їх свавіллям, а рівночасно й з гайдамаками, та засіб припинити втечі з Росії та Гетьманщини на запорозькі землі, це є форпости, проти яких так протестують запорозці.

Через те, не вважаючи на численні накази, він форпостів не забирає. А тимчасом йому наказує про це й Сенат і князь Мещерський (грамоту від Сенату надіслано і К.Розумовському¹, і Глебов і інші представники адміністрації, яким увесь час обридають запорозці своїми скаргами на те, що ці форпости стоять власно в середині запорозьких земель, а не вздовж кордону, а тому користі нема жадної, а сама кривда запорозцям, бо залоги форпостів грабують зимовники Січі і захоплюють коней, за які потім беруть викуп.

1761-го року Запоріжжя скаржитися на ці утиски канцлерові, графові Воронцову, зазначаючи, що „весь Кош здешний уже стерпеть (их) не может², і прохає захисту.

Дехто з тієї козацької старшини Гетьманщини, що прихильно ставиться до Запоріжжя, радить йому домагатися, щоб додержувано формальні кордони Нової Сербії й Ново-Слобідського полку. Отож, напр. Григорій Кологривов, полковий хоружий Ніженського полку, пише з Глухова 14 січня 1762 р. до кошового, радячи йому для „пресечения прошений Муравьева” (очевидно в справі роширення меж Ново-Слобідського полку), домагатися щоб було виконано формальні умови 1750-х років, себ-то щоб Нова Сербія зайняла лиш положену їй 20-ти верстову смугу на південь від Тясмину, а Ново-Слобідський полк 20-ти верстову смугу на південь від Нової Сербії. Тоді й границя Нової Сербії посунеться на північ, а Ново-Слобідського полку тим більше³.

1763 р. кошовий Григорій Федоров сам подає в Москві прохання Катерині, де скаржитися, що слобожани захопили багато запорозьких земель, а розмежування й досі немає, що дає підставу цим колоністам захоплювати де-далі новій й нові простори⁴. Через те він прохає, зневірившись, очевидно, у повороті забраних земель, щоб провести це межування і дати на решту земель Запоріжжю грамоту з потвердженням⁵; принаймні може тодіколоністи не забиратимуть де-далі новій й нові землі.

А колонізація справді усе посувається у посувається наперед. Одбувається вона тепер найінтенсивніш у районі Синюхи та її допливів. Провадять цю колонізацію здебільшого урядові особи, - в першу чергу офіцери колишня козацька старшина. Не дурно в цьому районі, трохи пізнішими, правда, часами (в кінці 60-х років), згадується

---

¹) Ibidem

²) Эварницкий, Источники, т. II, ст. 1851.

³) Бібл. Рос. Акад. Наук, рукоп. відділ, папери Скальковського „Письма и записки гр. Кологривова г Кошевому”.

⁴) Эварницкий, Сборник Материалов, 191.

⁵) Ibidem

вже слобода Одобашівка (належить капітанові Одобашеві) та чимало хуторів різних військових, ротмістрів, поручників і т.і., здебільшого кол. козацької старшини¹.

Поруч з скаргами запорозці, що вже, як вони були зазначали, не могли терпіти, намагаються й поставити опір цій колонізації; 2 квітня 1763 року Кіш наказує Бугогардівському полковникові силоміць повигонити нових колоністів з запорозьких земель по р. Синюсі й Богу і відправляти у слобідські поселення². Хоч у цій грамоті й наказувано провадити це, не роблячи кривди й збитку цим поселенцям, але полковник Гарду Запорозького поруйнував і понищив слободи Лисі Гори й Піщаний Брід, і загрожував зруйнувати й деякі інші слободи в цьому районі³. До того ми бачимо нові скарги запорозців, зокрема від 20 квітня 1763 року, де вони, констатуючи величезні захоплення їх земель під Ново-Сербією й Ново-Слобідський полк, прохали хоч надалі оберегти їх землі від цих захоплень⁴. Такі напружені обставини вимагали втручання уряду. Справді ми бачимо, що видаються певні накази, якими забороняється самовільні вчинки, обіцяється провести дійсну правдиву пограничну межу й звести людність з запорозьких земель, коли ця людність справді їх захопила і т.і.⁵. Рівночасно, знову наказано проводити розмежування, що тривало вже стільки років. Ми знаходимо про це ще одну справу, що яскраво малює як запорозці спитувалися були описати свої землі, встановивши точні кордони⁶. Та управління фортеці Св. Лизавети, під впливом своїх попередніх перемог виступає ще рішучіше. А саме, сталося це в осені 1763 року; перший ордер, Мельгунова, - що в цей час вже керує цією територією, як дуже цікавий і характерний, ми дозволимо собі навести цілком: „Ордер Слободского козацького Полку г-дину полковнику Адобашу. Войска Запорожского кошевой атаман с старшиною сумневаясь о определенния мною по обмеживанию Слободского поселения земли⁷, некоторых якобы неизвестных в Коше урочищах, прислали ко мне трех человек старшин своих требуют, чтоб ту межу оным старшинам показать; того ради изволите отправить с ними из полку Слободского кого надлежит и приказать, как по учиненной меже так и по назначенным под оную урочищам, их привесть, а именно

---

¹) Кр. Св. Ел., спр. №197.

²) Скальковський, Ист. Нов. Сечи, 3 вид., т. II, с. 257.

³) Эварницкий, Сборн. матер. с. 180-182

⁴) А. Андрієвський, Матеріали історії Запорожжя и пограничных отношений (1743 -1767). Мелочи из Запор. архива, №3, ст. 216-217.

⁵) Эварницкий, Сборн. матер., док. №ХСII.

⁶) Дела Кр. Св. Елизавети. №112.

⁷) Мельгунов сам наказав визначити деякі сувніві межі полку за своїми власними міркуваннями. (Див. Одес. Кр. Іст. Арх. ф. Коша Запор., спр. №151). Епізоди з розмежуванням взагалі в цьому нарисі сильно покорочено.

начав от Днепра от устья реки Самоткани до излучины той реки, а от излучины на прежде проведенную господином генерал-аншефом Киевским генерал-губернатором и кавалером Иваном Федовичем Глебовым двадцати верстную черту и вести тою чертою до тех мест, пока межевщину не прошли, а далее уже не водить и по показании отпустить оных старшин в их Кош, ибо когда на весну межевание будет, тогда о том в кош сообщится. 28 октября 1763 г. Крепость Святых Елисаветы».

З цього документа ми бачимо дві цікаві деталі. Перше це те, що землі по р.р. Домоткані й Самоткані вже остаточно фіксуються в межах Слобідського полку; тепер межа йде вже не Омельником до верхів'я р. Саксагані як говорилося раніше, а вже Самотканню від Дніпра, і старшина Ново-Слобідського полку вже остаточно опанувала ці багаті землі. По-друге, цікаво, що комендант наказує не показувати цим разом західньо-південного та центрального кордону; очевидно через те, що тут як-раз одбувається жвава колонізація на землі Бугогардівської паланки, про що ми вже згадали. Заховати бодай ці землі, провести межу бодай тут і бажало Запоріжжя; це видно з дальшого листування, власне з рапорту сотника Верблюзької сотні, Чечеля, якому було доручено провести запорозьку старщину. А саме, повідомляючи про те, що йому доручили їхати разом з тими запорозькими старщинами, він пише, що з'єднавшись з ними у фортеці і виїхавши звідти, повідомивши їх про те, куди він їх веде. Але: „на которое объявление... старшины заспорили и отказались, они ежели б отсель (від фортеці С.Ш.) в следовании их к усте реки Самоткани межа показывана была, тоде они и последовали б, - а как устя реки Самоткани зачавши межа показывалимеса, то они туди и следовать не желают; и так вышпоказанные старшины запорожския без показании мною им межи в Сечь Запорожскую и отъехали».

Чи було навесні 1764 р. межування, чи ні, - невідомо; гадаємо, що ні. Правдоподібно, Запоріжжя зневірилося вже в справедливості уряду і це була його остання спроба оборонити свої кордони, так мовити, легальним шляхом; згодом (друга половина 1760-их і 1770 р.р.) ми бачимо боротьбу вже іншого характеру¹.

4.

Щоб дати можливість розвиватися колонізації, а також і всім Новослобідським і Ново-Сербським поселенням, їх промислові, торгівлі, хліборобству, треба було захистити їх не тільки на випадок війни з сусідами але й від внутрішніх заколотів, нападів гайдамак, тощо. Для цього по всій території ян Ново-Слобідського полку так і

---

¹) Про цю пізнішу боротьбу див., почасти у Н.Д.Полонської-Василенкової, Ор. cit. Докладно про це буде у великій нашій роботі, хронологічна межа якої – 1775 р.

Нової Сербії було порозкидувано різні форпости з залогами, що постійно охороняли всенюку цю територію.

Ось які форпости бачимо ми в 1763 році. Форпости при Крилові, при Поповій, при Булаєвій, Воронцовій, Андріївській, Колонтаєві, Войтовій, Стецовій, Галагановій, Секиндрину (млині, С.Ш.) Чернецькому, Ковенському, Нестеровій, Суботовій, Трьох Буграх, Ворот'ї Малиневському, Престі, Трьох Малих Могилах¹. Усього в цих форпостах було 24 солдати й офіцери російських полків (от як Воронізького, Курського, Орловського і т.і.) і 84 козаки Гадяцького і Лубенського полків (Гадяцького 64, Лубенського 20).

1765 року ми зустрічаємо куди більше форпостів (правда, сюди ввійходять усі форпости й з кол. Нов. Сербії), причому деякі з них розташовані очевидно при слободах. Правдоподібно існували вони досить давно і до попереднього реєстру просто не заведено їх з якихось міркувань. А саме тут згадано такі форпости²: Крюків, Табурище, Крилів, Пікінерська Кам'янка, Гусарська Кам'янка, Павлище, Чонград, Глинськ, Шолнош, Ситровськ, Вячка, Ташлик, Корабельна, Мигей, Орел, Синюхин брід, Березовата, Овнянка, Тернівка, Ворота Аврхангельські, Архангельськ, Семлазьке, Калниболоцьк, Надлицьке, Петроострів, Печинськ, Новомиргород, Миртиновський, Панівський, Кинежський, Сентовський, Унвальський, Суботицький, Федьварський, Цибулів, Моширинський, Амборський, Чорний ліс, Княжий Байрак, Волчий Байрак, Комисарівка, Жолтянка, Широка Балка, Устя Зеленої, Бокова, Боковий, Устя Кам'янки, при Березоватій, при Лозоватій, Піщаний Брід, Лисі гори³. Нарешті були форпости і при фортеці св. Лизавети.

Тут видно, що територія Ново-Слобідського полку чимало просунулася на південний захід у Бугогардову паланку; ми бачимо навіть форпости на р. Мигеї та Корабельній. З другого боку цікава велика кількість форпостів на Польській межі, а так само в місцевостях, де переховувалися гайдамаки (от як у Чорному лісі).

Залози на форпостах звичайно складалися переважно з козаків Ново-Слобідського полку, компанійських та гетьманських полків. У невеликій кількості зустрічаємо тут і російське військо. Так 1765 року в згаданих форпостах стояла така залога: російського війська – 78 (після-ж штатів мало бути 100), компанійського полку 750 (п. штату 785), артилерійських служників і гармашів (з пікінерів та козаків) – 14,

¹) Дела Кр. Св. Ел., №104 за 1763 р.

²) Там же, №124 від 1765 р., а також спр. №146. від 1767.

³) Справа ця в доволі поганому стані, погнила й подерта, том у виразно прочитати усі назви не можна

козаків 1695 (п. шт. 1743). Окрім того 400 козаків при недавно заснованій пошті в роз'їздах. 1767 року ж в частині цих форпостів стоїть російських військ 40 чоловік, козаків-же компанійців – 1022.

У Ново-Сербії на форпостах та шанцях постійно перебуває певна частина козаків Ново-Слобідського полку, а деколи й з полків Гетьманщини, для варти та роз'їздів. Так у Жовтому гусарському полку перебуває в серпні 1765 р. 560 козаків з своєю старшиною (3) та курінними отаманами (26)¹. Правда, козаки, як видно, не дуже охоче перебувають у чужих шанцях і часто тікають², не тільки додому, але частой до Польщі³.

Щоб уникнути таких випадків, начальство більш намагалося ставити козаків Ново-Слобідського полку по форпостах та т ериторії їх же полку. Та зате ставлено їх, а так само козаків полків Гетьманщини, тут мало не самих з невеликими, лиш відділами російських військ для догляду. Так 1763 року маємо звістку про зміну залоги в деяких форпост ах на терені полку і на їх місце ставляться козаки Ново-Слобідського полку, а саме: при слободі Орлі – 68 коз., при Синюхиному Броді 47 коз., при хуторі Березоватому – 21, в Добрянці – 83, в Тернівці – 64, в Лисих Горах 260, в Піщанім Броді – 145, усього 739 козаків. В заміну 150 солдат від ландміліції, - призначається стільки ж козаків з старшиною з полку компанійського полковника Кодинця⁴.

Російське ж військо здебільшого розквартирувалося не на форпостах, а в самих слободах Ново-Слобідського полку. Так, напр., 1758 року в 6 з них було розквартировано 4 сотні донських козаків, 3 сотні казанських татар, і 3 сотні оренбурзьких мешчеряків⁵. 1767 року в 9 слободах – Козловський піший полк (з штабом у фортеці Св. Лизавети)⁶.

Чималі були й залоги з козаків Гетьманщини. Так 1760-го року в червні стояла тут „полторатисячная команда”, з полків Гадяцького, Миргородського, Полтавського, Переяславського й Лубенського, на чолі з 5 сотниками і 4 значковими товаришами⁷.

---

¹) Д. Кр. Св. Ел. №124. При деяких інших шанцях стоять 1767 р. козаків з полків Гетьманщини 709, на чолі з сотником (Ibid, с пр. №146).

²) Ibid.

³) Ibid., №113.

⁴) Д.Кр. св. Елиз., №103.

⁵) Ibidem, спр. №19

⁶) Ibidem, спр. №143.

⁷) Ibidem, спр. №394.

Іноді команди їх бували ще більші, напр., 1764 року в травні згадано про т ри тисячі, причому наказується послати ще одну тисячу - додатково¹.

Перебувають ці команди на цій території звичайно 4 місяці².

Треба сказати, що іноді ми зустрічаємо згадки й про запорозькі команди у цій території³, але очевидно це було явище рідке.

Єдине місце, що в постійній його залозі (ми не рахуємо тимчасово розквартированих) домінує російське військо, була фортеця св. Лизавети. Тут козаків сливе не було. Напр., 1757-го року ми бачимо тут таке військо: артилерійська команда понад сотню чоловіка (100-109, різними часами цього року), піших російських солдатів від 351 до 528, - причому кількість їх зростає під кінець року, а козаків тільки 33-49, причому максимальну їх кількість бачимо ми на початку року, мінімальну - наприкінці⁴.

Найцікавіший форпост був у Чорному лісі. Тут був і табір робітників, що працювали тут, постачаючи дерев'яний матеріал, щоб зміцнювати фортецю⁵ (частину цього лісу відведено для потреб фортеці). Тут перебувають 400 майстрів та робітників, яких набирають з поміж солдатів та козаків; тут були теслі, пильщики, слюсарі, колесники, токарі, ковалі, тощо. При них є й військова команда, що з одного боку стоїть при форпості, щоб узагалі охороняти територію, а з другого боку – щоб охороняти робітників та матеріали. У зв'язку з цим у справах розрізняють, ще з часів перших форпостів тут, з початків 1750-х років, з одного боку козаків „закритних”, що тримають варту й охороняють роботи, та з другого боку козаків „роботних”, що працюють у лісі, виготовляючи різні матеріали⁶. У жовтні 1763-го року ми бачимо тут 30 солдат пішого Пермського полку і 20 драгун для роз'їздів. Окрім того, 51 козак Лубенського полку (сотні Лохвицької) і 14 – Миргородського (Шишацької сотні). Перед ними, 1761-го року, ми бачимо тут ще більшу залозу з полків Гетьманщини, а саме – 104 козаки Гадяцького полку (з сотень: 20ї полкової, Рашевської, 1 та 2-ї Камишанської, 1 та 2-ї Ковалівської, 1 та 2-ї Опішнянської, Куземинської, Грунської, Веприцької). Залозу в форпості у Чорному лісі ми бачимо весь час аж до 1781-го року.

---

¹) Эварницкий, Сборн. материалов, с.201-203.

²) Дела Кр. Св.Ел., спр. №394.

³) Эварницкий, Сборн. материалов, с.86-7.

⁴) Д. Кр. Св. Ел., спр. №314.

⁵) Про це див. в тих-же справах №№89, 90, 238, за роки 1761-3, 1781.

⁶)

Форпости, про які ми щойно згадали, мали спиняти різні гайдамацькі ватаги, перевіряти пашпорти, затримувати підозрілих і безпашпортних осіб, і т.і. Як відомо, у цій території, в південних степах і лісах гайдамаки охоче переховувалися; повернувшись з походу, спочивали по хуторах, пасіках та зимовниках запорозьких. Переховавшись тут, потім вибравши відповідний момент, вони об'єднувалися і, перейшовши польський кордон (десь біля Гарду, або Орла чи Ново-Миргородського форпосту), нападали на сусідні поселення, польські, або навіть ново-слобідські. Нагадаймо, для прикладу, хоч би самого Залізняка, що за Скальковським¹, ховався понад Богом в околицях Орла (сьогочасного Ольвіополя), в урочищі Романова Балка.

Влада намагалася всіма силами боротися проти цих гайдамацьких загонів. Керівничі кола Ново-Сербії й Ново-Слобідського полку обвинувачували Запоріжжя, що воно переховує цих гайдамак, і вимагали від нього, щоб воно рішучіше їх переслідувало. На їхні вимоги, запорозці, як відомо, справді висилають різні команди, щоб хапати гайдамацькі загоны, і іноді досить інтенсивно борять з ними². Посилають вони навіть певні загоны до Нової Сербії у розпорядження генерала Хорвата. Такий загін ми бачимо, напр., 1757 року під командою військового осавула запорозького Калнишевського³. Цікаво, що цей загін, пробувши два місяці у Новій Сербії, почав прохати, щоб їм дозволили повернутися до Січі, бо їм видано харч тільки на один місяць (команди-ж з Гетьманщини перебувають тут по чотири місяці). Хорват пояснював це тим, що Кошовий от аман не щиро охотивсь хапати гайдамак, „как видно, что от него господина Кошевого Атамана”, писав він у грудні того року Калнишевському, „как и от вашей команды нет охоты по должности и законам в сих местах исполнение чинить”⁴. Він усе ж мусить відпустити команду, щоб коні не подохли з голоду, тільки –ж наказує, щоб дорогою на Запоріжжя вони не грабували й не кривдили людність.

Запорозці й собі виправдувалися тим, що гайдамак дуже важко виловлювати, бо вони мають усяку підтримку й допомогу в поселеннях Ново-Слобідського полку⁵, - виправдання, що, як ми побачимо, мало деяку рацію. Такі закиди примушують і Ново-Слобідську владу братися енергійніше переслідувати гайдамак. Окрім постійних команд з полків з Гетьманщини, увесь час виряджають роз'їзди з виборних козаків

---

¹)

²) Про це див. хоч би у Скальковського, Ист. Нов. Сечи, т. II.

³) Рукоп. відділ ВБУ, п. в. документів, спр. №5844-а.

⁴) Ibidem.

⁵) Д.Кр. Св. Елиз., спр. №64.

сотень Ново-Слобідського полку, що мають ловити гайдамак і шукати їхні притулки по степах. Діставши звістки про гайдамацькі загони,⁰ або про місце, де вони відпочивали, виряджають і більші відділи, щоб їх поліквідувати. Напр., на початку 1761 року посилавється загін у 150 виборних козаків під командою сотників Донця й Зерваницького на р Ситнюху між слободами Добрянкою й Тернівкою¹. У квітні 1762-го виряджено щоб шукати притулок гайдамак сотника Турчановського з 50 козаками². Відповідні накази комендант фортеці св. Лизавети видає увесь час, і ввесь час тривають роз'їзди цих загонів виборних козаків Ново-Слобідського полку³.

Як вже згадано, гайдамаки частенько нападаються на Лизаветщину, - ще коли існував Ново-Слобідський полк. Наведемо деякі приклади. 1755 р. нападають вони на слободу Ташликську і грабують сотника Молчана й деяких російських офіцерів⁴, 1758 – 13 гайдамак нападають на слободу Овнянку⁵, 1760 вони знов нападають на сл. Ташликську, причому грабують панотця й спалюють 5 хатів⁶, 1762 р. ми бачимо цілу низку невеликих нападів на слободи й хутори, як напр., на Бородаївку⁷, або на хутір на річці Калинівці з боку степу (19 гайдамак)⁸. Іноді під час нападів людність, або вірніше військові загони, розташовані в близьких слободах, намагалися зробити опір гайдамакам; доходило часом до збройних сутичок. Виникали такі сутички між роз'їздами, що раптом перешкоджали нападам гайдамак на слободи, часто розганяли їх і захоплювали в полон. Такий випадок трапився, напр., 1758 року в районі слободи Бородаївської загін кінноти Пермського полку наскочив на ватагу гайдамак; сталася бійка і кілька гайдамак забито, а трьох узято у полон⁹.

Цікава справа виникла року 1760¹⁰. 13 березня загін гайдамак до 20 чоловік прийшов до слободи Орел на Синюсі до сотника Василя Черниченка; на вимогу гайдамак сотник мусів дати їм хліба. Після цього гайдамаки пішли до шинку, а сотник післав отамана, щоб той попередив поручника Фонбюєва у табір, де стояв той з своєю командою. В наслідок цього вищезгаданий поручник напав на гайдамак, двох убив, двох захопив живцем, решта повтікала. Та 19-го вони повернулися з новими

---

¹) Ibidem.

²) Дела Кр. Св. Елиз., спр. №86.

³) Ibidem, спр. №14 та інш.

⁴) Дела Кр. Св. Ел., спр. №6.

⁵) Ibidem, спр. №14.

⁶) Ibidem, спр. №65.

⁷) Ibidem, спр. №86.

⁸) Ibidem, спр. №89.

⁹) Дела кр. св. Ел., спр. №20.

¹⁰) Ibidem, спр. нумерована „о зарезании гайдамаками состоящего на усте Синюхи порутчика Фонбюева”.

товаришами і звернулися до отамана, вимагаючи, щоб той сказав, де захоплені в полон гайдамаки. Отаман пояснив, що їх забрано до фортеці; що-ж до своєї участі в цій справі він пояснив, що робив усе з сотникового наказу. Тоді 6 гайдамак кинулися до сотника і мало його не вбили, хотіли вбити й отамана, але той втік і сховавсь. Далі гайдамаки зробили засідку на поручника Фонбоєва, що мав повернутися до слободи надвечір, і, дочекавшись його, напали і вбили його та двох драгун, решту обеззброїли, зброю здебільшого поламали, а коней позабирали собі. Після чого, захопивши їжі та горілки, виїхали на Турецький бік.

Узагалі за цих часів, як доносили сотники, в цьому районі (по р. Синюсі) сильно збільшився гайдамацький рух. Але загалом, треба визнати, запорозці місцевій людині великих шкод не чинили. Лиш у ширших наїздах запорозців, які боролися з колонізацією Ново-Слобідського полку, ми бачимо випадки більшої руйнації. Гайдамаки ж здебільшого грабують лиш заможнішу людину сотників або священиків, тай то доволі рідко. Здебільшого ж вони великих шкод не чинили. Невелике пограбування, наїзд на село й захопленн⁷я всього спеченого хліба¹ - ось переважно наслідки діяльності гайдамак² у цьому районі. Коли й виникали сутички та вбивства, то провадили їх гайдамаки тільки щодо російських офіцерів та війська. Даних про сутички козаків з гайдамаками, бійку й вбивства, – ми не маємо.

Натомість куди активніше виступають гайдамаки проти мешканців Нової Сербії. Ми бачимо тут цілі бійки, причому вражає, що гайдамаки нападають страшенно завзято. Ми маємо чимало загальних згадок про напади їх на Ново-Сербську територію, хоч конкретних фактів маємо й не багато. Та й ті поодинокі дані, що ми їх маємо, дають досить показний та цікавий матеріал. Наведемо кілька прикладів.

Вже 1755 року ми маємо відомості про напади гайдамак на Ново-Сербські землі³, причому характерно, що залоги Нової Сербії виявляють цим нападам дуже малу опороздатність. Не дурно писав полковник Хорват генерал-майорові Глебову 11 листопада, щоб йому надіслали війська, бо у його драгун і гусар для боротьби з гайдамаками „ни маалейшого усердия не сказиваетца”⁴. І справді гайдамаки охоче нападають в 1750-х р.р. навіть на Ново-Сербські війська. Так 11 жовтня 1755 року партія їх у 15 чоловік напала на хутір поручника гусарського полку Хорвата –

---

¹) Д. Кр. Св. Ел., спр. №86, 89.

²) Звичайно ми маємо на увазі самих гайдамак, а не запорозців, з їх систематичною боротьбою за землі проти нових колоністів.

³) Д. Кр. св. Ел., спр. №6

⁴) Ibidem, с пр. №6.

Михайлова й пограбувала його, а також відділ гусар, що там стояв, і виїхала через Цибулів за кордон¹; мимохідь вони пограбували й волохів, що везли були купців до Ніженя². 21 листопада загін гайдамак, з'явившись з Чорного лісу, де вони переховувалися у пасічників, напав на цілу роту вищезгаданого поручника Михайлова й забрав у них 14 коней та волів³. 27 листопада напали гайдамаки на 16 роту в Некрасівському шанці, кілька з них вскочили в шанець та й заходилися стріляти. Поручник Ексугович з своїми гусарами почав відстрелюватися. Тимчасом решта гайдамак угнали табун коней поручника та його гусар. Після цього гайдамаки відступили; у гусар був поранений сам поручник і 2 солдати⁴.

Як бачимо, приклади характерні. Треба додати, що Ново-Сербське начальство обвинувачувало в більшості цих нападів запорозців і вимагало навіть від ічі відшкодування. На це кошовий 1759 р. заперечував, що поодиноких запорозців, що брали участь у гайдамацьких наїздах на Нову Сербію, Кіш видавав уряду, але вимагати компенсації коштом інших запорозців, які жодної участі в нападах гайдамак не брали, - несправедливо⁵.

Таку відміну в поведінці гайдамак щодо ново-сербців з одного боку, і слобожан – з другого, пояснювано різними причинами. Почасти тут могли відігравати роллю й інтереси національні; ми бачимо певну ненависть до сербів не тільки від запорозців та гайдамак, але навіть од людності й старшини Ново-Слобідського полку. Та за головну причину, гадаємо, було те, що мешканці цього полку ставилися загалом дуже прихильно до гайдамак, допомагали їм, переховували й годували. Навіть старшина ставиться здебільшого до гайдамак з симпатією, хоч ця симпатія значною мірою залежить від матеріальних інтересів цієї старшини, що мала прибутки від здобичництва гайдамак, а рівно ж часто могла за їх допомогою зводити рахунки з ново-сербцями, які, як ми бачили, чимало утісняють українську людність і навіть кривдять цю ж саму старшину. Іноді за це своє прихильне ставлення до гайдамак старшині доводиться дорого платитися. Так напр., 1756 року заарештовано сотника слоб. Добрянки Юска Табанця, за те, що він з гайдамацьким загоном (як з'ясовано з наказу Хорвата, якому він, очевидно, давав лев'ячу пайку здобичи) нападав на маєтності Потоцького, Браницького та Любомирського; зловлено його після одного зухвалого

---

¹) Ibidem.

²) Ibidem.

³) Ibidem.

⁴) Ibidem.

⁵) Эварницкий, Сб.маткер., с.234-236.

нападу на околиці Гуманя, коли він захопив цілий табун коней¹. Було також скинуто з уряду сотника Виського (1759 року) Семена Сича за те, що він прихильно ставивсь до гайдамак²; так само скинуто з уряду й заарештовано того ж року сотника Ольшанського Миколу Донця. Цей останній сотник не тільки переховува гайдамак у себе в слободі, а й допомагав їм вибратися по здобич, за що діставав від них частину її³.

Як бачимо, за ці свої спроби збагатитися в союзі з гайдамаками, приклади чого ми бачимо й раніше (в Крилівських і Цибулівських поселеннях, про що ми вже згадували; до речі Семен Сич був виходець з Цибулева), сотники іноді досить дорого платилися. Та іноді і мабуть частіше, це їм минало легесенько, - коли тільки не було безпосередніх ознак, що вони брали участь у грабунках. Наведемо ще деякі приклади.

Напочатку 1758 року у фортеці відбувся суд над сотником Кам'ячки, Калмазом, за те, що той дозволяв жити у своїй сотні запорозцям без паспортів, через що, очевидно, там переховувалося чимало гайдамак. Присудили його, беручи на увагу, очевидно, його попередні заслуги, тільки до одного місяця в'язниці та с уворого попередження⁴.

Ще цікавіша справа повстала наприкінці того ж року. Кілька поселенців донесли про те, що в сотні Бородаївській, в лісі, з'явилися гайдамацькі загони. Полковник Ново-Слобідського полку наказав молодшому сотникові Бородаївському Федорові Даниленкові, що під той час ви конував обов'язки дійсного сотника (очевидно сотник Неділко-Воїнов був у відпустці чи у відрядженню), виступити з козаками й зловити гайдамак. Та, очевидно, цей сотник ставивсь до гайдамак прихильно: він нічого не доносив про них, і тепер виступивши з 40 виборними козаками, видко зовсім не шукав гайдамак і доніс, що їх нема. Тимчасом відділ кінноти Пермського полку, надісланий рівночасно з фортеці, відразу наскочив на гайдамак і, ніби-то, навіть розбив їх. Це дало підставу обвинувачувати сотника в тому, що він, - як писав комендант фортеці св. Лизавети, Юст полковникові Одобашеві, „мало раченія в поиске гайдамак” виявляє⁵. Данимленка заарештовують, судять, і, нарешті, відновлюють на його уряді, але після суворої догани й штрафу у 3 карб.

Правда, подібний випадок переховування гайдамак ми маємо й у Новій Сербії; квартирмайстер 16-ої роти Гусарського сербського полку Требинський переховує 1760

---

¹) Д. Кр. Св. Ел., спр. №310. Проте він якось викрутився і лишивсь сотником надалі.

²) Д. Кр. Св. Ел., спр. №26, порівн. у Ястребова, *op. cit.*, ст.567-8.

³) *Ibidem*, спр. №23, порівн. у Ястребова *op. cit.*, ст.564-5.

⁴) Д. св. Кр. Ел., спр. №14.

⁵) Д. св. Кр. Ел., спр. №20.

року у себе на хуторі гайдамак і, озброївши їх, посилає до Польщі, за що забирає частину здобичи¹. Рівночасно ми знаємо, що сотн. Табанець нападав на польські землі ніби-то з наказу Хорвата². Та тут такі випадки траплялися, очевидно, надзвичайно рідко. Натомість в Ново-Слобідському полку і старшина і, головне, козаки та поселяни близько стоять до гайдамак і, треба сказати, значною мірою їх комплектують. Дуже багато українських мешканців Лизаветщини йдуть у гайдамаки. Наведемо таку ілюстрацію: у нашому розпорядженні³ є пака допитів гайдамак, що брали участь у Коліївщині, які переводив полковник Нижегородського Карабінерського полку Панін. Тут є 66 зізнань гайдамак загонів Залізняка, Саражина, Василя Щербини, Кліма Крутя та ін. І з цих 66 гайдамак 10 (або 15,2% усіх) є з колишнього Ново-Слобідського полку, слобід Лихівки, Тернівки, Висі та ін. Підтверджують великий відсоток колишніх мешканців цього полку поміж гайдамак і інші справи⁴, переважно їхні допити. Як виявляється з них, українці, мешканці Лизаветщини, охоче беруть участь у гайдамацьких наскоках на Польщу, грабують майно і з здобиччю повертаються назад, або ховаються на Запоріжжі, чи в степах. Багато заарештованих колишніх козаків, або посполитих Ново-Слобідського полку признаються, що вони „сраженія с польскою командою имели и жидов резали”⁵. Та це часто не гайдамаки, так мовити, фахівці, це здебільшого тільки, як згадано, козаки чи посполиті, хлібороби, „бавлячиєся” гайдамацьким промислом, здобичництвом. Діставши певну здобич, направивши свої матеріальні справи, ці тимчасові гайдамаки повертаються звичайно додому, до свого господарства. Та тут їх часто заарештовують. Покарання за недбайливе ставлення до розшуку гайдамак, а також пильна увага уряду (в Ново-Сербії існує навіть спеціальна комісія в гайдамацьких справах)⁶, примушувало як козацьку старшину – не вважаючи на її симпатії, так головне російські війська, все ж активніше боротися з ними. І не дурно тому певна кількість їх часто потрапляє усе ж до рук уряду. В „острогу” фортеці ми бачимо весь час кілька „колодників” з гайдамак. Особливо більшає у 1767-8 роках, коли чимало їх, тікаючи з Польщі, потрапляли в руки Лизаветської влади. Так 1768-го року в липні заарештовано відразу партію гайдамак у 66 чоловіка⁷, трохи

---

¹) Ястребов, *op. cit.* с.571-3.

²) Д.Кр. Св. Ел., №310, або „Сенат.Архив”, т. X, с. 557 і далі.

³) Переховується така справа в Рукоп.відділі ВБУ, п.в. док. №5845-5909.

⁴) Д.Кр. Св. Елиз. спр. №310 й інші.

⁵) *Ibidem.*

⁶) *Ibidem*, спр. №20.

⁷) Дела Кр. св. Елиз., спр. №145.

згодом ще б¹, і т.і. Гайдамаки ці були (як виявляють допити) з загонів Залізняка, Неживого, Саражина² та інш. Цими часами кількість заарештованих гайдамак збільшується до того, що в'язниця не може їх усіх вмістити, в наслідок чого цього і наступного років швидко будують велику, нову в'язницю з двох будинків, оточених високим муром³. Проте гайдамак тут не затримують, бо після швидкого суду їх звичайно відсилають до Сибіру, „для лучшего приумноженія в Сибири при Нерчинских серебряных заводах работ”⁴.

5.

Місцева людність Лизаветщини у 1750-1760-х роках брала чималу участь і в торговельних операціях. Цьому сприяло саме становище Лизаветщини. З одного боку Січ, - що здавна займалася торговельними операціями, імпортуючи на україну чужоземний крам; влучно Скальковський зазначає, що з Січі був єдиний російський (себ-то всеімперський) порт на півдні⁵. Везли з півдня так само й купці татарські та турецькі, причому проїздили іноді й через застави в Лизаветщині, де з них брано мито. Нарешті через Лизаветщину значною мірою проваджено й торг з Польщею, причому крам везено з Гетьманщини і навіть з Росії. До того Лизаветщина мала ще й певні привилеї (з 1751 і 1760-их років) на внутрішню торговлю й продаж вина, могла вона без мита купувати в інших місцевостях коней й випускати хліб за кордон⁶; ці привилеї надав мешканцям Лизаветщини уряд, добре розуміючи, що в цій трохи чи не безлюдній по тих часах місцевості людність з самої тільки хліборобської праці прожити не зможе і потребує допомогит ремесел та торгівлі. Через це жвава внутрішня торговля, стосунки з сусідами і т.ін. дуже пожвавлювали торговельне життя Степової України узагалі і примушували людність втягуватися в торговельні операції, займаючися торговлею та промислами.

Тим більш, що са мий уряд дбав про те, щоб зробити Лизаветщину етапом для транзитної торгівлі Гетьманщини та Росії з Туреччиною; так ще 1742 року Сенат розглядав проект „надворного советника” Лодигіна, надісланого до Степової України „для коммерческих примечаний” про напрямок торговельного шляху до Туреччини, на

---

¹) Ibidem, спр. №152.

²) Ibidem.

³) Ibidem, спр. №147.

⁴) Ibidem, спр. №310.

⁵) Скальковський, Історія Новой Сечи, вид. 3, т.ІІ, сс. 123-124.

⁶) Скальковський, Хронологическое обозр., т.І, с. 36.

Кременчук, через Лизаветщину на Волощину, - щоб обминути польські володіння¹. Знаходимо ми так само деякі накази місцевої влади (напр., Хорвата), що мали на увазі піднести і місцеву промисловість, забороняючи довозити деякі продукти на Лизаветщину з-за кордону, - напр., довозити горілку з Польщі (наказ 1762 р.)².

Таким робом з Лизаветщини був транзитний шлях з чужими державами, що перевозили нею різний крам. З Криму везли переважно сіль, бакалію, шкури; Запоріжжя пост авляло в'ялену рибу й ту-ж-таки сіль, вивозячи її з Криму; з Польщі везли гаряче вино; Гетьманщина постачала худобу, вино, хутра, залізний крам та інші вироби; везли певний крам і навіть у чималій кількості й з самої Росії. Усе це перевозили Лизаветщиною, брали тут мито, місцеві купці приєднували й свій крам (наприклад, папір, що його виробляли десь біля фортеці в Лизавети) і експортували далі.

Найбільш відомостей з тутешніх російських застав для 1760-их років ми маємо, правда, про експортний крам³. Заховалися ціцлі докладні відомості того краму, ще його вивожувано переважно до Польщі, - або почасти, мабуть, через Польщу (напр., Балту) до Туреччини, - а так само поодинокі справи про певні торговельні операції. Розглядаючи їх, ми бачимо, який крам провозили переважно через форпости й застави Ново-Слобідського полку та Ново-Сербії, в якій кількості, на які суми, скільки збирано з нього мита й т.і.

Тут на першій місці треба поставити вивіз худоби, що її женуть з Гетьманщини, соли, що її везуть з Криму, далі йдуть шкури – овечі й волів – з Гетьманщини.

Потім зазначимо експорт до Польщі й почасти Туреччини таких виборів: папір до писання, цвяхи, залізо (як у прутах, ковальське, листове, так і у вигляді різного краму), дріт, чавунні котли, колодки залізні, дзеркала, золото листове, кав'яр, інбір (сірий та жовтий), квасці, сурик червоний, китайка (проста й з Шанхаю), коломенка вовняна московська, килими вовняні українські, кушаки вовняні московські, „крепа” московська поясна, кушаки нитяні (з Суздаля), ложки дерев'яні, мідь (червона у плитках, зелена у крамі – свічники, чайники, кадила), хутра з віверок, вілчура з песцових хвостів, „исподки шапошние из белых хвостов”, „волки деланние”, футра із зайців, з лисиць кошачі, мерлушка українська чорна й сіра, ножі столові й віделка

---

¹) Сенатській Архив, XII, сс.135-137.

²) Полное собрание законов, 11686.

³) Зберегалися вони в фондї „Дела крепости Св. Елизаветы”, в таких, напр. справах: №№103, 107, 135, 139, 142, 154, 156 та інш.

(Павловської роботи), нитки фарбовані до шиття, олово (прутове і в крамі, в блюдах і тарілках), шпалери паперові, перець зернистий, рукавички „лосинные простые”, „крашенина гладкая”, хустки московські, холст білий лляний полотно (як просте так і серветочне), „пестрядь” широка й вузька, холст „хрищ”, ремні моржеві, „голицы черные с варигами”, цукор (простий, пекарський й полупекарський), снурок нитний білий, чоботи московські, сірка, тютюн (український листовий), чай російськи й, шапки вовняні московські, шовк, шапки шкурятяні московські, щитки (платяні), юхта чорна.

Значна частина цього краму ішла з Росії, на що й вказують назви й зазначення місця виробу: чоботи, хустки, шапки і т.і. московські, з Суздалю, Павловської роботи і т.і. Поруч з цим ми бачимо певний крам і з Гетьманщини, напр., килими українські, мерлушка, 0 папір (з Ромен), тютюн і т.і. Подеколи бачимо й крам закордонний, що його певно привозили з Запоріжжя, а може і з Криму, як от напр., китайка з Шанхаю, так само бачимо ми й крам місцевий (як, напр., папір вироблюваний десь у Лизаветщині).

Вивожувано цього краму чимало; за відомостями, що миїх оце маємо в 1767 році протягом 4 місяців (весна і літо) було вивезено ось скільки краму:

Різної тканини 159,238 арш.; крім того китайки 16 тюнів.

Різних металевих виробів та приправ (інбір, кав'яр) цукру, тютюну – 1,777 пуд. 18 ф.

Ножів, віделок, дзеркал, колодок – 368 ³/₄ дюжини.

Хусток, кушаків, килимів 7,491 штук.

Виробів з хутра 1,938 штук.

Окрім того багато іншого краму як от цвяхів (20.000) заліза, листового золота, чобіт, юхти, паперу і т.і., і т.і.

Усього вивезено за 4 місяці тільки через митницю при фортеці св. Лизавети на суму 15201 рубль 36 коп. Найжвавішу участь у цьому вивозі беруть купці російські та українські (польських дуже мало). А саме вивезли російські (себ-то й українські) купці краму на суму 12625 крб. 56 к., польські (очевидно з Правобережжя) на 2575 крб 80 коп.

Або у 1768 р., за термін трохи більш як 2 місяці.

Різної тканини – 59538 арш., 10 тюн китайки.

Металевих та інших виробів 352 пуди 30 ф.

Ножів, дзеркал, віделок і т.і. 112 дюжин.

Хусток, кушаків, килимів і т.ін. 5385 шт.

Виробів з хутра 1214 шт.

Це, знов-таки, окрім паперу, ниток, юхти, листового золота, заліза і т.і. Всього вивезено за цей час на суму 7761 карб. 22 коп.; з них купці рос. піддані перевезли на 6229 карб 32 к., польські піддані – 1531 карб. 90 к.

Як бачимо, загалом експорт, що перебував переважно у руках купців російських підданих, був чималенький. На один місяць в 1767-8 р. припадало еуспорту на суму щось із 3¹/₂ тисячі карб., отже річний експорт міг сягати тисяч до 40.

Вивожувано мало не весь крам до Правобережжя, себ-то до української міст та містечок. Найбільше вивожувано до Балти, правдоподібно як у Польщу так і в Туреччину (оскільки частини цього міста належали обом цим державам). Сюди всього вивезено протягом 6-х місяців (1767 – 4 м і 1768 – 2 м.) на суму 10537 карб. 72 к. або 42,6% усього вивозу (через митницю фортеці св. Лизаветили). Чимало вивозилося і до Гуманя. Як відомо, Гумань, що в 1750-х роках був ще незначним містечком, в 1760-х завдяки його губернаторові Младановичеві, почав швидко розвиватися й зростати. Зокрема зростає його промисловість і торгівля, збільшується товарообмін і в результаті в 1767-8-у році він, що до кількості краму, кого довозитьс на Правобережжя, стоїть за нашими відомостями на другому місці. Протягом цих шістьох місяців туди вивезено на 4155 карб 96 к. або 18,2% усього вивозу. На третьому місці стоять Броди 2485 карб. – 10,9%; на четвертому Сміла (1488 карб.55 коп. – 6,9%). Далі йдуть: Палієве Озеро (884 карб. – 3,9%), Жорниця, Бердичів, Летичів, Немирів, Ольшана, Татієв, Граків та інші міста й містечки¹.

Натомість Правобережжя експортувало горілку, конкуруючи, очевидно, з Лівобережжям. Як видко, гаряче вино, горілку, недавно і почали пускати з Польщі до Степової України, бо наказ, що дозволяв його експортувати, ми знаходимо в 1764 році. Та разом з цим з наказу першого губернтора новозаснованої (1764 р.) Новоросійської губернії, Мельгунова, його окладають митом. Для цього організують застави в Новоархангельську, Новомиргороді, в Крилові та в Сентовському шанці. Вино мають пропускати хоч-би куди його не везено, нехай-би й до Січи Запорізької, але з митом у 25 копійок від кожного „запечатаного” відра. Підвищується мито на горілку рівночасно й з інших країв, себ-то переважно з Гетьманщини. Дотепер мито було 5 коп. з відра, тепер мито з горілки, що її везуть звідкись (окрім Польської області, де мито становить

---

¹) Частина краму не поділена по окремих містах.

25 коп.) має бути у 10 копійок від відра. Тут усе-ж ми бачимо певний протекціонізм місцевому виробові, бо закордонний окладається далеко більшим (у 2^{1/2} рази) митом.

Узагалі ж у митній практиці спостерігаємо таке явище. Значну частину краму митом не окладають, до того в реєстрах біля замітки „без поштини” стоїть „с должности”, „по канцелярии” і т.і. Цей додаток, на нашу думку, свідчить про те, що везли цей крам при кажчики чи агенти якихось урядових осіб, тим-то крам їх від мита звільнявся. Що-ж до решти краму, що його везли купці сторонні, то звільнювано від мита, як спостерігається, здебільшого виробу походженн російського. А саме, ми бачимо, що від мита звільнювано ножі, виделки Павловські, ложки дерев'яні, нитки, шпалери, чоботи „московські”, „чай російський”, „колом'янку московську” і т.і.

Загалом-же, приглядаючися до окладення митом, можна зробити висновок, що норма його становила пересічно 7,5% загальної суми краму.

Відсоток же безмитного краму становить в майську третину 1761 р. 18,8% усього краму, а за відомістю за червень місяць – 15,3%; 1768 року він іще зростає і досягає 31,3%. Окрім того накладається ще ¹/₂ % з суми що її визначається як мито, на користь консулда Давидова з наказу Комерц-Колегії.

Правда збирають урядові агенти мито в ці часи недовго і вже 1771 р. ми бачимо, що митні збори на митницях Св. Лизавети, Крилова й Табурина віддається на одкуп¹. Ті хто бажає взяти в одкуп збирання мита звичайно подають свої умови, їх переглядає Лизаветська Провінціальна Канцелярія, що й обирає найвідповіднішого кандидата й складає з ним умову. Наведемо, як приклад, одну таку умову (Лизаветського купця Івана Трофимова), - на роки 1774-5-6². А саме, за цією умовою встановлено такий розмір мита, що його міг збирати одкупник:

1) З провозу з Лизаветщини за кордон: з баранів і овець – по 5 коп., з биків і корів – 50 к.; з коней залежно від породи від 25 к. до 1 крб. З риби з воза: парного – 1 крб 50 к., двопарного 3 крб., на 6 волів – 4 крб. 50 к. З віску з пуда 20 к., з сала 9 к. з пуда, за шкури: баранячі 3 к. штука, воловячі – 5 к.; з смушок баранячих 3 к., за шкури дхорів – 4 крб за тисячу.

2) З краму, що його привозиться до Лизаветщини (з Польщі, Туреччини, а так само й Гетьманщини), окрім тих, що везуть до Січі чи Гетьманщини, не спиняючися й

---

¹) К.Ц. Арх. д. Акт., фонд. Стар. Справ XVIII ст., Київ. Губ Канц., спр. №4826, „по промеморіи Новоросійской канцелярії о бежавших крепостных людях, о забежавших из Новороссии в Малороссию разной нации людях, о забежавших из Новороссии в Малороссию разной нации людях», 1770 р.

²) Бібл. Рос. Акад. Наук, Рукописний Відділ, Папери Скальковською „Регистр прилагаемой ко учиненному на Елизаветградскую провинцію кондиціям”...

не продаючи краму в Лизаветщині: з горілки: третинної 1 крб50 к. з відра, з полугарної й пінної – 1 крб., з наливки – 1 крб.¹. З виноградного вина з 10 відерної бути 1 крб.25 к. (40 відерної – 5 крб., 80 від. – 10 і т.і.). З меду: з патоки 10 к. з відра, сірого 15 к. З скла: білого 10 коп. з фунта, зеленого 5 к.

3) Збори в самій Лизаветщині з продажу, або обміну коня – 10 к., з рогатої худоби 5 к. За утайку ж цих продажів береться вдвоє. З навантаження між Криловим і Табурищем соли в байдаки з воза парного 1 крб., 2-х парного – 2, на 6 волів – 3 крб. З дьогтю з діжки 20 відерної 1 крб., з смоли з діжки 20 від. – 50 к.

Увесь той крам, що його везено з-за кордону, мав проходити медичний огляд, навіть такий крам, що ніби-то й не міг ховати в собі якихось бацил хвороби, як напр., вино, підлягав усе-ж цьому оглядові², що його провадять спеціальні „лекаря”, які підлягають головному пограничному докторові у Василькові³. Цей огляд провадиться навіть за цілком, так би мовити, спокійних часів, коли здавалося б жодна пошесть не загрожувала. Коли ж у Туреччині або Польщі помічалася якась пошесна хвороба, встановлювано (за інструкцією того ж таки пограничного доктора у Василькові) карантин. Напр., подібний факт ми бачимо року 1758, коли по деяких місцевостях Туреччини почалася пошесна хвороба⁴. Тоді ухвалено купців з Бендер та інших міст, де лютує ця хвороба з вовняним, паперовим і шовковим та іншим „небезпечним” крамом, зовсім не перепускати через кордон. Купців з інших міст з таким же крамом перепускати витримавши 12 тижнів карантину. З цих небезпечних міст купців без краму або без „небезпечного” краму пропускати після восьмитижневого карантину, з інших міст – після шоститижневого. Для мешканців Криму встановлювано карантин од 6 до 8 тижнів залежно від краму. Нарешті, для купців, що жили недалеко від кордонів Лизаветщини (від 10 до 30 миль), встановлювано карантин од 2 до 7 тижнів⁵. Як бачимо, уряд, не важаючи на інтерес торговельних операцій, все ж поступавсь ними під загрозою пошесної хвороби.

Та Лизаветщина не тільки була за терен транзитної торгівлі. Вона, як згадано, і сама брала чималу участь у цій торгівлі. Вже самі привилеї цій торгівлі, що їй дано як реорганізовано Ново-Слобідський козачий полк, свідчать, що людність цікавилася торговельними й промисловими операціями. І справді, людність бере участь у

---

¹) Нам здаються суми зборів з вина надто високими. Може в реєстрі трапилася помилка.

²) Рукоп. відділ ВБУ, п.в. докум., спр. №3870.

³) Ibidem.

⁴) Д.Кр. Св. Ел., спр. №18

⁵) Ibidem.

торгівлі як з закордоном (напр., з Кримом, або з Польщею), так і в унутрішній. Ми вже згадували, що писальний папір, що його вивозили за кордон, - мабуть місцеві-такі купці, вироблювано тут же на Лизаветщині (на жаль, де саме – невідомо). Відбувалися на Лизаветщині й ярмарки та торги, на яких досить широко провадиться торг худобою, зокрема кіньми; з цієї торгівлі уряд теж збирає мито¹. Зокрема дуже рано ми бачимо ярмарки у Лизаветі. Вже як засновано фортецю св. Лизавети і слободу біля неї, у 1754 році ми бачимо, дарма що людности за цих часів було небагато, певні ярмарки², що пізніш, очевидно, повинні були бути чималі.

Року 1765 (наказом 18 лютого) в зв'язку з реорганізацією Ново-Сербії й Ново-Слобідського полку у Новоросійську губернію, встановлено, напр., ярмарки в таких місцях³: в корлишній Ново-Сербії: Новомиргород – 4 ярмарки річно, в Архангельську – 3, в Крукові – 4 і Крилові – 2; в кол. Ново-Слобідському полку: в слободі при фортеці св. Лизавети – 4, слободі Орлі – 2, сл. Мурзинці – 3, сл. Мишгурині-Розі – 3. Всього у кол. Новій Сербії – 13, Ново-Слобідському полкові – 12.

Уряд намагається так само притягти сюди, до цієї слободи при фортеці св. Лизавети, ремісників та купців. Так, напр., він дає різні пільги купцям (насамперед старовірам), що селяться коло фортеці, у пізнішому Лизаветі; їм відводяться землі під садиби, а так само крамниці, до того надається право торгувати в роздріб⁴ і т.і.

Рівночасно притягається сюди й інших купців не на постійне пробування, а на ярмарки. Їм теж дається різні пільги, хоч і застерігається різними постановами інтереси місцевих купців. Так року 1765 у вищезгаданім наказі 18 лютого обмежується торгівля в роздріб цих приїжджих купців⁵. А саме, на ярмарках приїжджі купці мають право торгувати у роздріб; коли ж він закінчиться, або в місцях де ярмарків немає, тільки 7 день, після чого мають свій крам продавати вже гуртом.

Узагалі, отже, на підставі вищенаведених, хоч і нечисленних, відомостей ми можемо небезпідставно визнати, що ця територія Степової України, така багата на хліборобські можливості, мала значіння й в торговельно-промисловому життю

---

¹) Д.Кр. св. Ел., спр. №157.

²) Шмидт, Херсонская губернія, 1863, т.І, с. 32.

³) К.Ц.Арх. д. Акт., Збірка документів Т-ства Нестора Літописця, №97 „объявление сколько Новороссийской губернии в котором месте и которых месяцев и чисел ярмаркам быть велено». 1765 р., 18 лютого.

⁴) Полн. Собр. Законов, 11683.

⁵) Збірка Т-ства Нест. Літописця, спр. №97.

України, не тільки пропускаючи своїм шляхом величезну силу транзитного краму, а й сама беручи значну участь у продукції цього краму¹.

---

¹) Детальніш на торгівлі ми не спиняємося, відсилаючи цікавих до спеціальних робіт М.Ф. Тищенка (напр., див. у т. II Історично-Географічного Збірника). Тут ми тільки коротенько розглядаємо торговельну операції, що зачіпалим безпосередньо Лизаветщину.

ПОКАЖЧИК
імен власних та географічних у статті Сергія Шамрая „До історії залюднення
Степової України”

СПИСОК ІМЕН ВЛАСНИХ¹

Абазин, ватажок Побозьких козаків, с. 230
Авраменко Михайло, отаман
Кременчуцький, пізніш. сотн. Н.Сл. п., слоб.
Овнянки, сс.221, 260, 264.

Адобаш, див. **Одобаш**.

Азжи-Мурза, с. 227.

Алтернацький, сотн. Н.Сл. п., слоб.
Калинівки, сс.259, 260.

Арандаренко, козак Н.Сл.п., с.263

Апостол Данило, гетьман, сс. 210, 211,
212, 220, 231.

Байрак Данило, в. канц. Миргород.полку,
пізніш. сотн. Цибулівський, сс. 225, 226, 227,
228, 229, 238

Балій Іван, сотн. Н.-Сл.п., слоб. Тернівки,
с.260.

Барабаш, с.230.

Биков, капітан, с.253.

Бойдаченко А., зн. тов., с.221.

Бутович Григорій, суддя полковий
Н.Сл.п. сс.257, 263, 269.

Бутович Іван, сотн. Н.Сл. п., сл.
Тройницької, сс. 260, 261, 263.

Бутович Федір, сотн. Н.Сл.п., сл. при
фортеці св. Лизавети, с.261.

Бутозател, сотн. Н.Сл.п., сл. Тройниць
кої, сс. 260,261.

Валкевич П., бунч.тов.с. 211.

Вейзбах – фон, Київ. ген.-губ., сс.211, 229.

Вовк Кирило, сотн. Н.Сл.п., сл. Аджамки,
с.260.

Война Федір, отаман Цибулів. сотні,
пізніш сотн. Н.Сл.п., сл. Плетений Ташлик,
сс.223, 2255, 259, 260.

Воїнов, див. Неділко-Воїнов.

Волевач Антін, абшитов. полковий
осавул Миргород.полку, с.221.

Воронцов М., граф. с. 274.

Гаврилів Ів., сотн.Н.Сл.п.,
сл.Домоткани, с.260.

Гаврилів Ф., сотн. Кременчуцький, с.221

Ганна, імператриця, с.236.

Гаркований Григ., протопоп Миргород.,
с. 221.

Гегела Андрій, сотн.Н.Сл.п. сл.Кам'янки
(Омельницької), сс.258,261

Гегела Василь, значк. тов. полку Полтавського, с.
258

Глебов Іван Федорович, ген.-майор, Київ. ген.-губ.,
сс.237, 242,248, 253, 254, 255, 271, 274, 276.

Глебов Олексій, бригадир, комендант фортеці Св.
Лизавети, сс.243, 248, 253, 259, 268, 272.

Глоба Ів. Яков., писар Січи Запорозької, с. 256.

Головко, сотн. Н.Сл.п., сл. Бешки, сс.239, 260.

Граб'янка, полковник Гадяцький, сс.211.

Гран, бригадир, с.259.

Григор'єв Гарасим, городничий Лизавету, с.257.

Давидов, консул, с.288.

Даниленко Федір, молодш.сотн.Н.Сл.п.,
сл.Бородаївки, сс.263,283.

Дохно Данило, сотн. Крилівський, с. 214.

Донець Микола, сотн. Н.Сл.п., сл. Тишківки,
сс.259, 260, 261, 280, 283.

Дубров, канц. Миргород.полку, с.224

Екскугович, поручник, с.282.

Живанович, прапорщик, с.245.

Журавський, бунч.тов. Миргород. п., сс. 223, 225

Заворуйко, сотн. Н.Сл.п.(?), с.256.

Залізник Максим, сс.279,284.

Звенигородський Григорій, бургомістр слоб.
при форт Св. Лизавети, с. 268.

Звенигородський Давид, брат Василя,
осадний кількох сіл, отаман, пізніше сотник
Цибулівський, сс. 217, 218, 221, 223, 224, 225, 226,
227, 229, 259.

Звенигородський Стефан, сотн.Н.Сл.п.,
сл.Калинівки, сс.240, 260.

Зєрваницький Олексій, отаман Архангель-
ський, пізніше отаман, а далі й сотн. Н.Сл.п.,
сл.Тишківки, сс.259, 260, 269, 280.

Зубковський Павло, хоружий полку
Ніженського, с.223.

Іванченко Іван, перший бургомістр Лизавету,
с.228.

Іванов Матвій, суддя полков. Миргородський,
с.211.

Ігнатович, кошовий, сс.230,233.

Ісленьєв, інженер-прапорщик, с.272.

Калмаз Онофрій, сотн.Н.Сл.п., сл.Вершино-
Кам'янки, сс. 260, 283.

Кальнишевський, кошовий, сс. 256, 280.

К а л ь н и ц ь к и й, осавул полковий
Миргородський, с.227.
К а п н и с т Василь, полковник Мирго-
родський, сс.209, 216, 219, 220, 221, 222, 223,
224, 225, 226, 227, 228,229, 230, 231, 232, 233,
234.
К а с а й Михайло, сотн. Н.Сл. п., сл. при
форт.Св.Лизавети, сс.248, 261.
К а т е р и н а П, цариця, сс. 265, 275.
К о в а л ь ч у к Іван, сотн. Крилівський,
с.214.
К о д и н е ц ь, компанійський полк., с.278
К о з а ч к о в с ь к и й, полк.писар
Миргород.полку, с.221.
К о л о г р и в о в Григорій, полк.хоружий
Ніжен. полку, с.274.
К о м п а н е ц ь Петро, сотен.хоружий
Цибулівський, с.225.
К о р о с т о в е ц ь, сотн. Н.Сл.п., сл.
Пушкарівки, с.260.
К о р ч е в с ь к и й або К о р ч а к, Кость,
сотник Крилівський, сс. 214, 219, 221, 222,
223, 224.
К о с м и н а Павло, сотн.Н.Сл.п.,
сл.Пушкарівки, сс.260, 273.
К о с т ю р і н, Київ. віце-губ., сс. 241, 243,
245.
К о с т я н т и н і в Юрій, сотн. Н.Сл.п.,
сл.Ново-Архангельської,с.260.
К о т Іван, підпрапорний Н.Сл. п.,
сл.Бородаївки, с.257.
К о т Петро, сотн. Н.Сл.п., сл.Зеленої, сс.
257, 260, 264.
К о т е н к о Михайло, син Івана Кота,
підпрапорн. сл. Бородаївки, с. 257.
К о ш о в е н к о Василь, отаман, потім
осавул сл. Грузької, сс. 223, 224, 225, 259,260.
К р а в е ц ь, або К р и в е ц ь, Василь, отаман
Архангельський, пізн. сотн. Н.Сл.п. сл.
Боянської, сс. 224, 259, 260, 263, 264.
К р и в о ш а п к а Ф., осаул Цибулівський, с.
226.
К р и ж а н і в с ь к и й Антін, сотн.
Глинський, сс.221.
К р и м – Г е р а й, хан, с. 246.
К р у т ь Клим, гайдамацький ватажок, с.
284.
К у д р я, с.230.

Л а с к о в с ь к и й Андрій,
в.канц.Миргород.п., с.223.
Л е б е д и н е ц ь Семен, сотн. Н.Сл.п.,
сл.Домоткани, сс.259, 260, 272.
Л е в и ц ь к и й Іван, сотн. Н.Сл.п., сл.
Зеленої, с.260.

Л е о н т ь є в, Київ. ген.-губ., сс. 228, 224, 225, 226,
227, 228, 233.
Л и т в и н о в Яким, пограничний комісар і
полковник Н.Сл.п., сс.254, 255, 256.
Л и з а в е т а, цариця, сс.228, 232, 271.
Л и с а н е в и ч Іван, сотн. Н.Сл.п., сл. при форт. Св.
Лизавети, пізн. сл. Інгульської, а потім Виської,
сс.260, 261, 268.
Л и х о або Л и ш е в с ь к и й Хома, значк. тов.
Полтав. п., потім сотн. Н.Сл.п., сл. Омельницької (або
Лиховки), сс.258, 260, 265.
Л о д и г і н, надвірний радник, с.285.
Л у к ь я н о в, отаман Цибулівський, сс.226. 227.
Л ю б о м и р с ь к и й, князь, с.234.

М а з е п а, гетьман, с.230.
М а й б о р о д а, сотн. Власівський Миргород. п., сс.
220, 224.
М а к о г і н Іван, полк. хоруж. Н.Сл.п., сс.253, 257 .
М е з е н ц е в, капітан рос. військ, с. 234.
М е л ь г у н о в О., перший губерн. Новоросійськ.
губ., сс. 251, 268, 269, 276, 287.
М е л ь н и к Василь, хоруж. Цибулівський, с.226.
М е щ е р с ь к и й, кн., с. 274.
М і н і х-фон, фельдмаршал, с.216.
М и р о н о в, полковник Київ. залоги, сс. 227, 228.
М и т е л ь с ь к и й, комісар, с.246.
М и х а й л о в, поручник гусар.полку Хорвата, с.282.
М и х а л ч а, полк. обозний Н.-Сл.п., пізніш
підполковник Кінного Пікінерського полку, сс.239,
240, 257, 263, 269.
М л а д а н о в и ч, губерн. Гуманя, с.287.
М о л ч а н Василь, сотн. Н.-Сл.п., сл.
Плетен.Ташлика, сс.259, 260, 263, 264, 280.
М о с к о в Ф., полков. обозний Миргород. п., с.221.
М у р а в й о в, бригадир, комендант фортеці
Св.Лизавети, сс. 240, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 261,
265, 266, 270, 272, 273, 274, 275.

Н а л и в а й к о, с.230.
Н е д і л к о-В о ї н о в, сотн. Н.Сл.п., сл. Бородаївки,
сс. 260, 270, 283.
Н е ж и в и й, ватажок гапйдамак, с. 284.
Н е п л ю є в, рос. резидент у Порті, с.214.
Н е щ а д и м Яків, козак, с.227.
Н і ж и н е ц ь Іван, бургомистр Лизавету, с.268.
Н і т о с л а в с ь к и й, регіментар української партії,
с.216.

О б р е з к о в, рос. резидент у Царгороді, сс.242,
244,246.
О д о б а ш, Микола, полковник Н.-Сл.п., пізніш
Пікінерського, сс.240, 251, 255, 256, 265, 269, 276, 283.
О д о б а ш, капітан, син Миколи Одобаша, с.275.
О р л о в с ь к и й, Ст., губернатор Чигирини, с.211.

Лелека Яким, лтаман Цибулівський, сс.226.

Панін, полковн.рос.військ, с.284.
Петро І, імператор, с.208.
Погребний, Петро, сотник, Н.-Сл.п., сл. Грузької, с.260.
Попатенко Семен, сотн. Н.-Сл.п.сл Добрянки, с.260.
Попатенко Олександр, уповноваж. полк. Капниста, сс. 227, 228.
Попов, ротмістр, с.248.
Потоцький, граф, с.242.
Пугачевський Семен, сотн. Н.-Сл. п., сл.Боянської, сс. 260, 269.
Пуп'ятенко Юрій, сотн. Н.-Сл.п., сл.Пушкарівки, с.260.

Робота Василь, сотн. Н.-Сл.п., сл.Калужина, сс. 258, 260, 263, 265.
Робота Федір, значк.тов. Полтавського полку, с.258.
Розумовський Кирило, гетьман, сс.227, 236, 240, 241, 274.
Романович Василь, бунч. тов. Миргородськ.полку, с.223.
Рудь Григорій, сотн. Крилівський, сс.217.
Рудницький, староста Чигринський, с.227.

Сазонов Василь, сотн. Н.Сл.п., сл.Верш. Кам'янки, с.260.
Самусь, провідник козаків на Богуславщині, с.230.
Саражин, ватажок гайдамак, с.284.
Сакновський Григорій, суддя полк. Полтавськ. п., сс.223, 225.
Семенів Василь, полк. писар Н.-Сл.п., сс.257.
Сераковський, польськ.посол у Порті, с.213, 214.

Островський, польський посол до Порті, с.245.

Палій Семен, с.230.
Павлов Семен, козак Крилівської сотні, с.220.

Танєєв, майор сс.235, 236.
Танський Антін, полковн. Київський, с.216.
Толстой, комендант, сс.253, 254.
Требинський, рід Ірклівських сотників, с.239.
Требинський, квартирмайстер гусар. п.Хорвата, с. 283.
Трофимов Іван, лизаветський купець, с.288.
Трубінов, капітан, с. 234.
Турчановський Андрій, сотн. Н.Сл.п., сл. Інгульської, с.261, 280.

Устимович Василь, зн. тов. Лубенського полку, сс.227, 228, 235.
Устимович Пилип, сотн. Н.-Сл.п., сл.Мишурино-розької, сс. 239, 260, 265, 269.

Федорів Григорій, кошовий, сс. 271, 275.
Федорів Яків, значк. тов. Миргородського полку, с.223.
Федорів Іван, піп, с.274.
Фонбоєв, поручник, с.281.

Хмельницький Богдан, с.230, 271.
Хоментовський, польський посол у Росії, с.209.
Хорват, генерал-майор, сс. 239, 240, 245, 251, 253, 254, 265, 268, 280, 282, 283, 284, 285.

Чайковський, польськ.шляхтич, с.212.
Черниченко Василь, осадчик, а пізніш сотн. сл. Орла, Н.-Сл.п., сс.246, 252, 260, 261, 281.
Чернявський Назар, полк.писар Н.Сл. п., сс.257.
Чечель Йосип, „правлящий за сотника” в Архангельську, пізн. сотн. Н.-Сл.п., сл.Верблюзької, сс. 219, 222, 224, 225, 226, 234, 258, 260, 276.
Чорний Терентій, бургомистр Лизавету, с.268.
Чугуївець Іван, пограничний комісар, сс.254, 255.

С і р е н к о Іван, сотн. Н.Сл.п., сл. при форт. Св. Лизавети, сс. 261, 263.
С і р е н к о Матвій, осадчий, а пізніш отаман і сотник Н.Сл.п., сл.Домоткани, сс.259, 260, 261, 263, 264.
С и м о н а с, полк осаул Компанійського полку, с.235.
С и ч Семен, осадчий, а потім сотн. Н.-Сл. п., сл. Виської, с.259, 260, 283.
С к е п а Павло, підпрапорний Н.-Сл.п., сл.Мурзинки, с.264.
С к о р о п а д с ь к и й, гетьман, с. 211.
С о т н і к о в, капітан, с. 246.
С т е п а н и щ е в, поручник, с.227.
С т е ф а н о в и ч Іван, перекладач султана, сс.242.
С т р е щ н є в, Київ.комендант, сс.265, 273.

Т а б а н е ц ь Юско, сотн. Н.Сл.п., сс.260, 282, 284.
Т а в р о в с ь к и й Матвій, сотн. Н.Сл.п., сл.Красної, с. 260.

Ш в а р ц в а л ь т, начальн.рос.форпосту в Петрострові, с.235.
Ш т о ф е л ь ф о н, ген. квартирмайстер, с.211, 213.

Щ е р б и н а Василь, ватажок гайдамак, с.284.
Щ е р б и н а Микита, запорожець, с.256.

Ю с т - ф о н Федір, комендант форт. Св.Лизавети, сс.240, 353, 283.

Я б л о н о в с ь к и й, староста Чигиринський, сс.210, 213.

Я н о в, прапорщик, с.265.

Я с н е ц ь к и й, поручник, сс.273, 274.

СПИСОК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗОВ¹

А д ж а м к а, сс.253, 260, 266, 293.
А в р а м е н с ь к а, - див. О в н я н к а.
А н д р і ї в к а, с.213.
А н д р у с і в к а, сс. 212, 214, 217, 218, 221.
А н і ф р е в, х., с.217.
А п о с т о л а, х., с.217.
А с а у л ь с ь к и й л і с, с.212.
А р х а н г е л ь с ь к е, м., сс.217, 218, 219, 220, 222, 224, 226, 227, 233, 234, 235, 243, 249, 258, 259, 290.
А р х а н г е л ь с ь к а сл., див. Ново-Архангельськ.
А р х а н г е л ь с ь к а с о т н я, с.234, 235.

Б а б и ч і в, х. с.218.
Б а л т а, м., с.286, 287.
Б а х м у т с ь к и й полк, с.268.
Б е н д е р и, м., с. 245, 246, 249, 259, 289.
Б е ш к а, сл., сс. 240, 253, 260, 266, 293.
Б е ш к а, річка, с. 271.
Б е р д и ч і в, м., сс.287.
Б е р е з о в к а, р., с.237.
Б е р е з о в к а, х., с.218.
Б е р е з о в а т и й, х., с.278.
Б і л е ц ь к і в к а, с., сс. 212, 213, 220.
Б і л е н ь к е, ур., с.221.

Б у р к и, с., с.210.
Б у т і в к а, с., сс.213, 214.
Б у т к і в, х., с.218.

В а с и л ь к і в, м., с. 250, 289.
В е с е л и й К у т, сл., с.267.
В е р б л ю ж к а, сл., сс.253, 260, 266, 276, 293.
В і д е н ь, м., с.214.
В и с ь, річка, сс.217, 219, 230, 234, 235.
В и с ь, сл., сс. 253, 259, 260, 366, 283, 284, 293.
В л а с і в с ь к а с о т н я, с. 211, 220, 221, 233.
В л а с і в с ь к о г о п о п а х у т і р, с.208, 217.
В о й т о в о (або Войтівка), с. сс. 212, 213, 214, 217, 221.
В о л е в а ч і в к а, с.сс. 217, 221.
В о л о ш и н а х - р і, с.217.
В о р и т о в о, х. с.218.
В о р о б ц і в к а (або Оробіївка, с., сс. 212, 213, 214, 217.
В о р о б ц і в, х., с.217.
В о р о н і в к а, м., с.210.
В о р с к л о, р., с.230.

Г а в і н о, с., с.213.
Г а в р и л о в а с о т н и к а х - р, с.217.
Г а р д, центр Бугогардов. паланки, с.279.

¹) Пояснення скорочень: м. – місто або містечко; сл. – слобода, с. – село, х. – хутір, р. – річка. Треба попередити, що назви ширших географічних територій (як Гетьманщина, Польща, Росія, Полтавський полк і т.і.), рівно-ж і більш далекі територіально географічні назви (напр., Петербург, Царгород, і т.і.), - для економії місця ми сюди не включаємо.

Бінзарово (?) сл., с.246.
 Бихівка (або Биківка), сл., сс.213, 214, 217
 Богданів, х., с.218.
 Бот, ріка, с.213, 230, 275, 279.
 Бодичів, х., с. 218.
 Бойдакові хут-рі, с.218.
 Болхов, м., с.248.
 Бокова, річка, с.233.
 Бондаренків, х., с.217.
 Бородаївка (або Орлянка), сл., сс.209,,
 214, 250, 253, 257, 260, 263, 266, 270, 281, 283,
 292.
 Боровиця, м., с.209, 210.
 Боровськ, м., с.248.
 Бояново (або Буяново, Буянськ, Боянськ,
 Обоянськ), сл. сс.209, 214, 253, 259, 260, 263,
 270, 292.
 Боярак Круглий, с.212.
 Брід Піщаний, див. Піщаний Брід.
 Броди, м., с.287.
 Бугавка, х., с.217.
 Бугогардова паланка, с.276.
 Бужин, м., с.210.
 Буксова, х., с.217.
 Булачів, х., с.217.
 Бугуровата, сл., с.218.
 Дністер, р., с.230, 246.
 Добрянкa, сл. і форпост, сс. 247, 248, 253,
 260, 266, 278, 280, 282, 293.
 Домоткань, р., сс. 252, 272, 276.
 Домоткань, сл., сс. 253, 259, 260, 261,
 263, 266, 270, 272, 292.
 Дунай, р., с. 246.

 Елепачівка, сл. (?), с.218.

 Жаботин, м., с.210.
 Жовнин, сл., с. 249.
 Жовта, сл., с.266.
 Жорниця, м., с.287.

 Запоріжжя, сс. 211, 219, 229, 230, 231,
 232, 233, 237, 246, 248, 250, 254, 255,256, 257,
 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277,
 284, 285.
 Зайончковська, сл., с.267.
 Злинка, сл., с.248, 267.
 Зелена, р., сс. 264, 272.
 Зелена, сл., сс. 253, 260, 264, 266, 292.
 Золотарівка, сл., сс. 212, 213, 217, 220.

 Ільбурунг, с. 245, 247.
 Інгул, р., сс. 208, 209, 231. 232. 233. 236.
 241. 252. 268.
 Інгулєць, р., сс. 208, 209, 213, 214, 220,
 Гешкова, сл. (?), с.218.
 Глинське, с., сс. 213, 214, 217, 218, 221.
 Глухів, м., с.226, 275.
 Гола Кам'янка, сл., с.266.
 Головка, х., с.217.
 Гонтарів, х-р, с. 217.
 Городинська сотня, с.208, 211.
 Горщівка, с., с.216.
 Граків, м., с.287.
 Громоклея, р., с.233.
 Грузька, сл. сс. 249, 253, 259,, 260, 263, 266, 293.
 Гумань, м., сс.236, 251, 283, 287.
 Гусиків, х-р, с.217.

 Давидівка, див.Петроострів.
 Даниленків, х., с.217.
 Данів, х., с.217.
 Деблякаїв, х., с.218.
 Девляшів, х., с.217.
 Дежеківка (?), сл.(?), с. 218.
 Деятинська, сл., с.217.
 Деріївка, с., с. 213, 214.
 Дерев'янчин, х., с.217.
 Дніпро, р., сс. 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215,
 218, 220, 229, 230, 231, 233, 237, 248, 270, 272, 273,
 276.
 Карнухів, х., с.217.
 Касинів, х. с.218.
 Катерининська провінція, с.268.
 Келеберда, м., с.209, 230.
 Келебердянська сотня, с.214.
 Київ, сс. 207.
 Клинци, сл., сс. 248, 267.
 Кобеляківка, с.с.221.
 Кобижча, м., с.241.
 Ковалівка, с., сс.213, 214.
 Кодаки, с., с.230.
 Кодацька паланка, с.237.
 Козел, с., с.249.
 Колонтаєво, або Колонтаївка, с. сс.212,
 214, 215, 217, 218, 221.
 Комеруа (?), х., с.218.
 Комишевата, р., с.233.
 Комісарівка, сл.сс. 253, 266, 267.
 Конатіп, або Конотіп, с., сс.212, 213, 217, 221.
 Кондраченків, х., с.217.
 Константиновичі, с., с.240.
 Контовкасова, х., с.218.
 Кононова попа х-р, с.218.
 Корабельна, р., с.277.
 Кортарський, х., с. 217.
 Корченків, х., с.217.
 Косевка, х., с.217.
 Косенків, х., с.217.
 Косминин, х., с.217.

- 221, 231, 232, 233, 236, 264.
 Інгульська, сл., сс. 253, 261, 293.
 Іншівка (?), с., с. 213.
 Ірклія, р., с. 212.
 Іркліїв, х., с. 217.
 Ірпень, р., с.207.
- К**аварлик, р., с.237.
 Казасневаск (?), х., с. 218.
 Калинівка, сл., сс. 253, 260, 266, 281, 293.
 Калинчево, с., с.213.
 Калниболоти, с., с.235.
 Калужино, сл., сс. 209, 214, 217, 253, 258, 260, 263, 264, 266, 292.
 Камишин, х., с.218.
 Кам'янка, р., сс. 209, 214.
 Кам'янка (польська), с., с.210.
 Кам'янка, с., сс. 212, 213,, 217, 218, 221, 237.
 Кам'янка Вершинно, сл., сс. 253, 260, 263, 283, 293.
 Кам'янка Омельницька, сл., сс. 214, 249, 253, 258, 261, 292.
 Кам'янка Гола, див. Гола Кам'янка.
 Кандаків, х., с. 217.
 Канів, м., сс. 207, 209, 210.
 Капниста „деревня”, с.218.
 Капниста х-р, с.217.
 Карачківка, сл. (?), с. 217.
 Караул, х.(?) с.217.
 Лизаветщина провінція, с.268.
 Лихівка, див. Омельник.
 Лиховіх-рі, с.217.
 ЛисіГори, сл., сс.248, 252, 275, 278.
 Ломана, с., сс.213, 221.
 Лященків, х., с.217.
 Любар, м., с.230.
- М**айбороди сотника х-р, с.217.
 Макогонів, х., с.217.
 Макарів, х., с.217.
 Макрагово, х., с. 217.
 Маледянів, х., с.217.
 Мангуровка, сл.(?), с.217.
 Матюхів, х., с.217.
 Медведівка, м. с. 210, 227.
 Мензуровка, с., с. 214.
 Мертвовод, р., с.233.
 Мігей, р., с.277.
 Мишків, х., сс. 218.
 Мишурин-ріг, сл. і форпост, сс.214, 217, 218, 249, 253, 260, 266, 290, 292.
 Мотронинський ліс, сс.212, 213.
 Мошни, м., с.209, 210.
 Мукаревський, х., с. 218.
- Коставата, р., с.233.
 Костенків, х., с.217.
 Костянтинів, х., с.218.
 Красно-Перичеська, сл., с.212.
 Красна, сл., сс. 253, 260, 266, 293.
 Кременчук, м., сс.212, 233, 285.
 Кременчуцька сотня, сс. 208, 211, 233.
 Крилів (польський), м., с.209, 210.
 Крилів, м., сс. 207, 212, 214, 216, 218, 219, 220, 221, 230, 231, 236, 248, 287, 288,289,290.
 Крилівська сотня, с. 220, 221, 231, 233, 238, 249, 283.
 Крилівщина, сс.207.
 Круків, м., сс.212, 213, 218, 220, 290.
 Кудіївка, сл., с.218.
 Курильця, х., с.217.
 Куриців, х., с.217.
 Куцун плец (?), х., с.218.
- Л**ебедин, м., с.230.
 Лелеківка, сл., с.253.
 Леляхів, х., с.218.
 Лемеха, х., с.217.
 Леонтієв, х., с.217.
 Летичів, м., с.287.
 Лизавет (Слобода й фортеця Св. Лизавети), сс. 207, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 268, 271, 272, 276, 278, 279, 280, 288, 289, 290, 292.
- Омельницька сотня, с.221.
 Омельник, р. с.209, 221, 237, 276.
 Омельничок, р., с.209.
 Омельник або Лиховка, сл., сс.253, 258, 260, 265, 266, 284, 292.
 Опочнина бригадира х., с.217.
 Орел, сл., сс. 252, 253, 260, 261, 266, 272, 278, 279, 281, 290, 293.
 Орлик, м., с.209.
 Орлянська сотня Полтавського полку, сс.214, 270.
 Очаків, м., сс.226, 280, 245.
- П**авлі, х., с.217.
 Палієво Озеро, м., сс.236, 287.
 Пасієвка, х., с.218.
 Пащенковіх-рі, с.217.
 Переволочна, м., с.209, 230.
 Переволочанська сотня, сс.214.
 Петриченків, х., с.217
 Петроострів (або Петровий Острів), або Давидівка, м., сс. 217, 219, 222, 224, 226, 234, 235, 259.
 Писарівка, с., с.221.
 Пицківка (або Пяцківка), с., с.212, 213.
 Піщаний Острів великий (на Дніпрі), с.270.

Мулевино, х., с.217.
 Мурзинка, р., с. 264.
 Мурзинка або Петриківка, сл.,
 сс.253, 259, 260, 261, 263, 264, 266, 270, 290,
 293.
 Мяшенків, х., с. 218.

Нагоренків, х., с.217.
 Назаренківський, х., с.218.
 Науменків, х., с.217.
 Некрасівський шанець, с.282.
 Немирів, м., с.287.
 Нестерівка, с., сс.212, 214, 215, 217, 218,
 221, 226, 249.
 Никитська слоб., с.246.
 Никольське, сл., с. 248.
 Никонів, х., с.217.
 Ново-Архангельське, сл., сс.253, 260,
 287.
 Ново-Миргород, м., сс.218, 219, 222,
 224, 240, 251, 259, 269, 279, 287, 290.
 Ново-Сербія, сс.218,, 237, 238, 239, 240,
 241, 244, 247, 249, 250, 251, 252, 254, 256, 264,
 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 275,
 277, 278, 280, 282, 283, 284, 286, 289, 290.
 Ново-Слобідський козачий полк,
 сс.207, 209, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 247,
 249, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 262,
 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272,
 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283,
 284, 286, 289, 290.
 Новоросія (Новорос. губ.), сс. 268, 269,
 287, 289.

Обламіївка, с., с.212, 213.
 Овнянка, р., с.220, 221.
 Овнянка, сл., сс. 253, 260, 264, 266, 280,
 293.
 Одобашівка, сл., с.275.
 Ольвіопіль, див. Орел.
 Ольшана, м., с.287.
 Ольшанка, див. Тишківка.
 Олюлявин (?), х., с.218.

Піщаний Брід, сл., с. 248, 275, 278.
 Плахтіївка, с., с. 214, 218.
 Плехненка, х., с. 217.
 Плосьька, сл., с. 248.
 Полошенка, х-рі, с.218.
 Попівка, с., с.220.
 Попельнаста, сл., сс. 266.
 Порохнявка, с., с.214, 217.
 Потоцька сотня, сс. 208, 211, 220, 221, 233, 235,
 250.
 Походіївка, с., с. 212, 213, 214, 221.
 Провороття, ур-ще, с.212.
 Протопопенків, х., с.217.
 Протопопівка, с., с.221.
 Пузенково, х., с.218.
 Пуренків, х., с.218.
 Пушкарівка, сл., сс.253, 260, 266, 273, 274, 292.

Ревівка, с., с.217, 220.
 Резників, х., с.217.
 Ретників, х., с.217.
 Ржищів, м., сс.207, 210.
 Романова балка, с.279.
 Романенків, х., с.217.
 Росщина, х., с.217.
 Рудя сотника, х., с.217.
 Рязенків, х., с.218.

Саєбковка (?), сл.(?), с.217.
 Саксагань, р., сс. 208, 233, 272, 276.
 Самара, р., с.209, 230.
 Самогкань, р., сс. 252, 271, 272, 273, 276.
 Саражино, х., с.218.
 Свилярня, с., сс. 212, 213, 221, 224.
 Свистуна осав.сотен., х., с.217.
 Секиндрин млин, с.215.
 Семіона попа, х., с.217.
 Сенів, х., с.217.
 Сентовський шанець, с.287.
 Сидименків, х., с.218.

Синюха, р., сс. 207, 217, 218, 219, 230, 248, 252, 275, 280, 281.

Синюхин брід, с. 278.

Скаловата, р., с.220.

Скулевата, або Скаловата, сл.217, 220.

Скубіївка, с., с.213.

Слов'яно-Сербія, сс. 237, 268.

Случ, р., с. 230.

Сміла, м., с. 287.

Сокольніця, м., с.210.

Сокурин, х., с.217.

Сорочинці, м., с.223.

Сорочин, х., с.217.

Стецівка, с., с.214, 215, 217, 218, 221.

Стечин, х., с.217.

Стугна, р., с.207.

Суботів, м., с.210.

Сугайла, р., с.233.

Супрунино, х., с.217.

Сцемані (?), х. (?), с.217.

Табурище, с., с.212, 213, 217, 218, 220, 280.

Тамбурин, с.288.

Тажиндів (?), х., с.218.

Таранцеві, х-рі, с.217.

Татієв, м., с.287.

Ташлик, р., с.251.

Ташлик Чорний, р., с.234.

Ташлик, сл., с.249.

Ташлик Плетений, сл., сс. 253, 259, 260, 263, 266, 272, 280, 293.

Ташлик Сухий, сл. сс.253, 259, 260, 266.

Терехтемирів, м., с.207, 209, 210, 230.

Тернівка, сл., сс. 251, 253, 260, 266, 278, 280, 284, 293.

Тишківка, або Ольшанка, слоб., сс. 253, 259, 260, 264,, 266, 293.

Тонконогівка (або Тонконогий), спочатку хут., потім село, сс. 213, 214,, 221.

Торговиця, м., с.217.

Троїцький, х., с.218.

Тройницька, сл., сс. 253, 260, 261, 263, 264, 266, 292.

Турія, с. 207, 237.

Тутків, х. с.217.

Тясмин, р., сс.207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 220, 227, 230, 232, 275.

Туренків, х-р, с. 217.

Туринцові, х-рі, с.218.

Устименкові, х-рі, с.217.

Устименка, х., с.217.

Устимівка, сл., с.217.

Ухівка, с., сс. 215, 216, 218, 221.

Форпости при: Криловій, Поповій, Булаєвій, Воронцовій, Андріївській, Колонтаєві, Войтовій, Стецовій, Гологановій, Секиндрину (млині, С.Ш.), Чернецькій, Ковенській, Нестерівці, Трьох Буграх, Воротті Молишевському, Престі, Трьох малих могилах, Табурищі, Крюкові, Пікінерській Кам'янці, Павлищі, Чонграді, Глинську, Шомоші, Ситовську, Вящі, Ташлику, Корабельній, Мігеї, Орлі, Синюхиному Броді, Берестевій, Овнянці, Тернівці, Воротах Архангельських, Архангельську, Семлазькому, Калниболоцькому, Надлазькому, Печинському, Петрострові, Мартиновському, Танівському, Канезькому, Сентовському, Унвальському, Федьварському, Цибулеві, Мишурині-розі, Амборському, Чорному лісі, Княжому й Вовчому буюраках, Комисарівці, Жовтій, Широкої балці, у сті рр. Зеленої, Бокової, Кам'янки, при Березоватій, Лозоватій, Піщаному Броді, Лисих Горах, при форт. Св. Лизавети, при Суботовій, - с.277. При Новомиргороді, - с.279.

Холдарева, сл., с.218.

Хомівка, або Хомувка, с.216, 217.

Хотин, м., с. 245, 246.

Хрилтач (?), х. (?), с.218.

Цибулів, м., сс.209, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 221, 222, 224, 226, 231, 234, 235, 238, 248, 250, 282.

Цибулівська сотня, с.220, 221, 225, 235, 238, 249, 283.

Цибульник, р., с.213.

Цибульник, ур., с.221.

Чанат, шанець, с.265.

Черкаси, м., с.209.

Чернецька, або Чернецька Гребля, сл., сс.221, 224.

Чечелів, х., с.217.

Чигирин, м., сс.207, 209, 210, 211, 236.

Чорний ліс, сс. 210, 211, 212, 213, 224, 230, 234, 263, 277,279,282.

Чута, ліс, с.212, 213.

Чутка, сл., с.224.

Шарків, х. с.217.

Шмаренин, х., с.217.

Шоркунів, х., с.217.

Щербининський боярак, с. 213.

Щербининський, х. с.217.

Ялинець, р., с.233.

Ярух (?), х., с.218.

Федірки, х. пізн. слоб., сс.213.
Федорівка, сл., с.217.